

ZNANSTVENA REVILJA »LEONOVE DRUŽBE«

LETNIK XIX

ZVEZEK 3, 4

LJUBLJANA 1924/25

Vsebina.

I. Razprave:

Prvo sveto leto (1300), romarji iz severnih krajev — in Dante. Dr. J. Debevec — Ljubljana . . .	97
Organizem — avtonomija in centralizem. Dr. A. Breclj — Ljubljana	108
Razmišljanja ob dvestoletnici Kantovega rojstva. II. Nazaj k romantikom? Dr. Jos. Puntar — Ljubljana	114

II. Iz kulturnega življenja:

Socialia. Dr. A. Ušeničnik — Ljubljana	135
Stelè Fr., Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih. Dr. J. Mantuani — Ljubljana	143
Srednješolska reforma. J. Dolenc — Ljubljana	168
Pravo: Zbornik znanstvenih razprav za l. 1924 (Malnerič)	181
Bilimovič, Pojem statike in dinamike (A. U.)	183
M. Dolenc, Pravosodstvo cistercienske opatije v Kostanjevici in jezuitske rezidence v Pleterju od konca 16. do konca 18. stol. (Mal)	184
Zgodovina: Buličev zbornik (Frst.)	185
Studi bizantini (Frst.)	188
Narodopisje: E. Schneeweiß, Die Weihnachtsbräuche der Serbokroaten (Kotnik)	189
Publicistika: Fr. Erjavec, Slovinci (Frst.)	191
H. Wendel, Südslavische Silhouetten (Frst.)	191
X. N. Cieszyński, Roczniki katolickie za rok 1923 (Frst.)	192

Kulturne beležke:

Ocenjevanje nerojenega življenja v porodništvu (dr. A. B.)	193
Iz revij	194

PRVO SVETO LETO (1300), ROMARJI IZ SEVERNIM KRAJEV — IN DANTE.

Dr. J. Debevec — Ljubljana.

Ko je pred petnajstimi leti (1910) »Dom in Svet« začel pri-
našati prevod Divine Commedie, sem kot uvod, kot prve
besede k vsemu ogromnemu delu zapisal te-le vrstice:

»Spomladi l. 1300 je bilo nenavadno živahno vrvenje v Rimu in po potih, vodečih v Rim. Takrat vladajoči papež Bonifacij VIII. je dal namreč oklicati in razglasiti urbi et orbi (t. j. vesoljnemu svetu) prvo sveto leto, ki naj bi se poslej obhajalo vsakih sto let enkrat. Kaj čuda, če so globokoverni narodi srednjega veka hiteli v Rim, udeležiti se izrednih milosti in velikih slovesnosti! In ni dvoma, da so takrat spele v Rim tudi trume Slovencev kot bližnjih sosedov Italije. Pridružimo se v duhu eni taki skupini, ki gre za svojim vojvodom, nosečim križ. Povsod na daljni poti veselo pozdravljanje, prijazni obrazi; po mestih in vaseh Italije zvoné zvonovi, pred kratkim ustanovljena samostanska redova frančiškanov in dominikancev pošiljata na prižnice svoje najboljše sinove, oznanjat pokoro in mir, mir z Bogom, mir z ljudmi, mir z vestjo. — Glej, bližamo se Firenci... Najbogatejše mesto italijansko v srednjem veku je, z najbolj cvetočo trgovino, obrtnijo, umetnostjo. Že delujejo v mestu slikarji Pisano, Cimabue in Giotto kot prvi znanivci nove dobe. A kdo je umetnik v črni halji, z republikansko čepico na glavi in z Vergilom v roki? Pred severnimi vrati mesta se sprehaja ter bistro ogleduje in opazuje pestre trume romarjev, ki hité od severa doli skozi njegovo rojstno mesto Firenco dalje proti jugu, v Rim. Ali veš, mladi mož, odkod smo mi, ki gremo mimo tebe? Ali veš za Sočo, Savo in Dravo? Pa zakaj si tako zamišljen, tako žalosten? Zakaj nas s solznimi očmi gledaš — in molčiš?« Približno to je stalo

v onem uvodu, in potem še to; dočim so ogromne trume romarjev iz severnih krajev vrele proti Rimu in je njih naval zlasti pred velikim tednom naraščal, je tudi Dante prijel za romarsko palico in šel neko pot, najprej strašno, potem mirno, končno pa veličastno, pot, s katere je svetu prinesel kot »odpustek« najlepšo, najvzvišenejšo pesem krščanstva. Ali z drugimi besedami: dasi je že l. 1292, takoj ob smrti Beatricini, sklenil, proslaviti jo in peti o njej, kakor še noben pesnik ni proslavil nobene in opeval, in dasi je potem to svojo prvo misel le polagoma, leta in leta, prav do svoje smrti, uresničeval, je vendar smatral ravno l. 1300 in posebe čas od velikega petka dalje ves tisti velikonočni teden kot takó važen, da je vso svojo pesnitev, vse svoje mistično romanje, postavil v tiste dneve.

Ker letos spet obhajamo sveto leto in bo »Dom in Svet«, če Bog da, prinesel še zadnje speve Paradiža v slovenskem prevodu, mi bo blagovoljni čitatelj — upam — oprostil, da sem za par hipov obrnil njegovo pozornost na oni pred petnajstimi leti napisani uvod. Danes, ob začetku letošnjega svetega leta, bi k onemu uvodu rad nekaj dostavil in eno stvar tudi popravil. Takrat sem namreč zapisal: »in molčiš?« Res je sicer, da je bil Dante — kakor vsi veliki pesniki — malobeseden, vendar pa je napram tistim romarjem s severa svoj molk prekinil in jih p o z d r a v i l. Pozdravil? Dà, s s o n e t o m, polnim miline. Kaj se je tisti čas v srcu Dantejevem godilo in kaj je do tedaj vse doživel in pretrpel, vsled česar mu je oni sonet privrel iz globine srca, nam pripoveduje sam v svojem prvem spisu Vita nuova (t. j. Izza mladih dni). V svojem devetem letu je videl dekletce, eno leto mlajše od njega, oblečeno v živordeče krilo, in vztrepetal v najbolj skriteh kotičku svojega srca. Odtedaj — pravi — je ljubezen gospodovala nad njegovim srcem. Videl jo je pozneje še večkrat; v svojem osemnajstem letu pa jo je nekoč videl oblečeno v prebelo obleko, sredi med dvema starejšima gospema, in tedaj je obrnila oči proti oni strani, kjer je stal on, ves boječ in plašen, in ga pozdravila vljudno in takó ljubeznivo, da se je zdel sam sebi na koncu vseh svojih želj. Pripoveduje nam dalje, kakó je to svojo ljubezen skrito nosil v srcu, koliko radosti pa tudi bridkosti mu je iz nje izviralo, kakó so mu bledela lica; pripoveduje nam, kaj je povzročil v njem vsak njen pogled in pozdrav: »tedaj ni

bilo zanj nobenega sovražnika več, dà, objel ga je vselej tak plamen ljubezni do bližnjega, da je odpuščal vsakemu vsako razžalitev; in ako bi ga bil tisti hip kdo česa prosil, bi bil dal vse . . . in toliko blaženost je občutil vselej, kadar jo je srečal, da ga je čisto premagala in se je njegovo telo večkrat le kot nekaj težkega, neživega naprej pomikalo»; pripoveduje nam o smrti njenega očeta in končno o njeni smrti: umrla je 9. junija 1290, v starosti 24 let. Takrat se mu je stemnilo pred očmi in mesto se mu je zdelo kakor razdejano, da je s prerokom Jeremijo vzkliknil: »Kako samotno je ostalo mesto, prej polno ljudstva! Vdovi je podobno, prej oblastno med narodi!« Ta žalost ga ni do smrti več zapustila. Samó nekaj se je v teku let spremenilo: zemeljska Beatrice — takó namreč, kakor znano, jo Dante imenuje, ne da bi povedal, kakor mnogi dantologi mislijo, njeno pravo ime, ki ga ne bomo nikoli zvedeli — je polagoma pred duhom Dantejevim dobivala poteze nadzemskega bitja, poveličane Beatrice, h kateri ga je hrepenenje vleklo in mu nadčloveško moč dajalo, ko je pisal svojo *Divino Commedío* v proslavo Večne Lepote, Boga, do katerega ga vodi Beatrice.

V tej žalosti torej, ki si jo je tešil s študijem filozofije, pa tudi z javnim delovanjem, ga vidimo véliki teden l. 1300. Pripomniti moramo pa takoj, da so mu poleg te osebne rane težile srce tudi javne, družabne razmere v Firenci, ki so bile prav takrat skrajno napete in so v poletju tistega leta odločile njegovo usodo, da je moral v prognanstvo za vedno, do smrti (1321).

Preden si sonet sam ter dotično poglavje iz »*Vite nuove*«, v katerem stoji, ogledamo, moram še na eno dejstvo opozoriti: romarje je v Rim vleklo poleg častitljivih cerkvá svetih apostolov in mučencev v tistih časih tudi to, da bi videli potni prt Veronikin. Tako-le piše Giovanni Villani, firenški letopisec, ki je sam bil l. 1300 v Rimu: »V tolažbo krščanskih romarjev so v cerkvi sv. Petra vsak petek in vsak praznik pokazali potni prt Veronikin s podobo Kristovo. Iz tega nagiba je veliko tedaj živečih kristjanov, ženskih in moških, šlo na romanje, iz daljnih in raznih krajev, od blizu in daleč.« Kakó je takrat v srcih gorela želja, videti Kristusovo obličje vsaj v podobi, se čuti tudi iz *Divine Commedie*, iz XXXI. speva *Raja*, vv. 103—109, tam, kjer sv. Bernard pesniku pove svoje

ime in se ta, ves zadivljen in srečen, da vidi tako slavnega svetnika, primerja z romarji iz Hrvatske, ki hité v Rim, da vidijo prt Veronikin:

Qual è colui che forse di Croazia
viene a veder la Veronica nostra,
che per l'antica fame non sen sazia,
ma dice nel pensier, fin che si mostra:
»Signor mio Gesù Cristo Dio verace,
or fu si fatta la sembianza vostra?«;
tal era io...

(Kot romar, ki mordà iz Hrvatije
gledat dospè Veronikin prt znoja,
zroč ne nasiti davne domišljije,
le tiho, ko mu kažejo, si usoja:
»Gospod moj, Jezus Kristus, ti, Bog pravi,
torej bilà so taka lica tvoja?«
tāk jaz...

Sedaj torej pa čujmo tisto 41. poglavje iz »Vite nuove« z vanj vpletenim sonetom, pisano — kakor rečeno — v času globoke žalosti po smrti Beatričini:

„Po tisti žalosti (v času, ko je mnogo ljudstva potovalo skozi mesto, gledat milostno podobo, ki nam jo je Jezus Kristus zapustil kot odtis svojega prelepega obličja, katero [obličje] zdaj gleda in uživa moja Gospa v svoji nebeški slavi), se je zgodilo, da je šlo nekaj romarjev tudi skozi tisto ulico sredi mesta, v kateri je najmilejša žena bila rojena, živela in umrla; in zdelo se mi je, da so stopali zelo zamišljeni. Premišljujoč o teh ljudeh, sem sam pri sebi rekel: »Ti-le božjepotniki prihajajo — se mi zdi — iz daljne dežele, in ne verjamem, da bi bili kaj slišali o premili (umrli Beatrici), in ne vedo nič o njej; nasprotno, njih misli so obrnjene drugam, morda mislijo na svoje drage, ki so daleč, in ki spet mi o njih nič ne vemo.« Potem sem si rekel: »Za gotovo vem, da niso od blizu, ker sicer bi se jim na katerikoli način morala poznati žalost, idočim skozi to mesto bolečin.« Nato sem si spet dejal: »Ako bi jih mogel nekoliko ustaviti, bi dosegel, da bi tudi oni jokali, preden bi šli iz našega mesta, ker bi jim govoril besede, ki morajo vsakega, kdor jih sliši, do solz ganiti.« Ko so mi izgínili izpred oči, sem sklenil, spesniti sonet, v katerem bi to izrazil, kar sem bil sam pri sebi govoril... In spisal sem sonet, ki se pri-

čenja: »Deh, peregrini...« V njem pravim »peregrini« v širšem pomenu besede; zakaj ta beseda ima lahko širši in ožji pomen: v širšem pomenu je ‚peregrino‘ vsak, kdor je izven domovine; v ožjem pomenu pa tisti, ki popotuje k sv. Jakobu v Kompostelo ali odondod prihaja. Vedeti torej treba, da se ljudje, ki potujejo v čast in službo Najvišjega, v ožjem pomenu na tri načine prav primerno imenujejo: 1. imenujejo se p a l m i e r i (nosilci palm), če gredo čez morje v Palestino, odkoder pogostokrat palmo s seboj prineso; 2. imenujejo se p e r e g r i n i, če potujejo v Galicijo, pokrajino Španije, ker je bil grob sv. Jakoba bolj oddaljen od domovine v Palestini nego kateregakoli apostola; in 3. imenujejo se r o m e i, če potujejo v Rim, tja, kamor so romali tisti, ki jih jaz v sonetu nagovarjam.“ Ta sonet se glasi:

Deh peregrini che pensosi andate,
 forse di cosa che non v'è presente,
 venite voi da sì lontana gente,
 com'a la vista voi ne dimostrate,
 che non piangete quando voi passate
 per lo suo mezzo la città dolente,
 come quelle persone che neente
 par che 'ntendesser la sua gravitate?

Se voi restate per volerlo audire,
 certo lo cor de'sospiri mi dice
 che lagrimando n'uscirete pui.
 Ell'ha perduta la sua beatrice (sic!);
 e le parole ch'om di lei pò dire
 hanno virtù di far piangere altrui.

(O romarji, ki svojo pot hitite,
 zamišljeni, ker proč od domovine,
 al res ljudje iz take ste daljine,
 — kot biti po zunanje se mi zdite, —
 da greste mimo, ne da se solzite,
 tod mimo, skozi mesto bolečine,
 ko da srcé se vaše nič ne brine
 za nas, od težke žalosti pobite?)

Če hočete posluhniti le malo,
 srcé mi pravi moje zdihujoče,
 da pojdete iz mesta sè solzami;
 ker ob-njo je, ob bitje osrečujoče;
 in kar bi mogel rěči v njeno hvalo,
 do solz genilo mnoge bi med vami.)

S tem sonetom je torej Dante nagovoril božjepotnike, namenjene v Rim za sveto leto; nagovoril je s tem brez dvoma tudi naše prednike, Slovence. Da so bili tudi Slovenci med trumami, v Rim hitečimi, je že zato verjetno, ker so bili najbližji sosedje Italije; še zanimivejši dokaz za to dejstvo pa tiči v zgoraj navedenem 41. poglavju »Vite nuove« samem, kjer Dante pravi, da so Firenčanje (in torej vsaj vsi Toskanci) tiste božjepotnike zvali r o m é i. Pa čudno: vsi od severja doli prihajajoči božjepotniki so se slišali tako imenovati, pa s a m o naši predniki so si ta naziv prilastili in ga kot »r o m a r j i« s seboj domov nesli, dočim so vsi drugi narodi sprejeli drugi, tudi italijanski naziv »p e r e g r i n i« (Čehi pelhřim, Poljaki pielgrzym, Nemci Pilger, Francozi pélerin, Angleži pilgrim, pilgrimage; Rusi, ki niso hodili na božjo pot v Rim, ampak v Sveto deželo, v Jeruzalem, in so prinašali s seboj za spomin p a l m o v e veje, imenujejo božjepotnika »p a l ó m n i k« п а л о м н и к ъ, kakor je to vedel že Dante, in kar nas spominja prelepe pesmi M. J. Lermontova »Vjetka Palestiny«, t. j. vejica iz Palestine, v kateri pesnik premišlja o taki palmovi veji, ki jo vidi pred ikonami v očetni hiši, kje neki je rasla, ali tisto deblo še stoji itd. H r v a t j e nimajo ni enega ni drugega teh izrazov, ampak — pač po nemškem — hodočasnik, hodočašče.

Ima pa to poglavje »Vite nuove« in ta sonet menda res še neki drug odnos do nas Slovencev: zdi se namreč, da je tu našel — kakor trdi dr. Puntar v Dantejevem zborniku — P r e š e r e n prvo pobudo, bolj nego pri Petrarki, za svoj sonet »Mars'kteri romar v Rim gre, v Kompostelje...«

Dočim pa naše prednike Dante v sonetu nagovarja le splošno, kakor smo Slovenci sploh vajeni, prav kakor Jenko poje, kot »vsemu svetu nepoznane«, je pa H r v a t e, kakor smo zgoraj videli, o priliki svetega leta imenoma spomnil in ime njih domovine za večno vpletel v svojo čudovito pesnitev. Za ta poklon so mu Hrvatje lahko vedno hvaležni. Nerazumljivo pa je, kakó da celo resni italijanski učenjaki ne morejo mirno prenesti te pohvalne omembe. Znani dantolog Scartazini navaja mnenje nekega starejšega razlagavca tistih verzov ter piše, soglašaje z dotičnikom: »Ali pa je bila Hrvatska morda že takrat — v dnevih Dantejevih — na glasu zbog fanatizma svojega ljudstva.« Ogorčeno zavrača biskup Uccellini tako natolcevanje ter pristavlja: »Svakako je to nepobitno, da se

Dante ne stidi, ovdje sama sebe, pred svetim Bernardom, pri-
spodobit (valjda i on iz glupoga fanatizma!) pobožnomu Hrvat
pred prilikom Gospodinovom. — Slava i hvala neumrlomu
Pjesniku Divne Glume!« (Uccellini, prevod Div. Glume, Kotor.
1910.) Nemeč O. Gildenmeister, ki je naredil morda najlepši
prevod (Berlin, 1888), pa Hrvaško kar lepo natihoma spremeni
v Porenje in poje:

»Wie einer, der weither, vielleicht vom Rhein,
kömmt, sich am wahren Bildnis zu erbauen,
und wird nicht satt vor dem berühmten Schrein...«

Skoraj gotovo je tu prevajavca »rima« zapeljala, da je
Hrvatom storil krivico; v takih slučajih so traduttori res
traditori! —

Doslej smo torej videli, kako Dante v Firenci pozdravlja
v svetem letu romarje iz severnih krajev, ne da bi sveto leto
naravnost omenil; imamo pa v Divini Commedii še dve mesti,
kjer pesnik n a r a v n o s t govori o svetem letu. Dante namreč
ni le mistično potoval tisto leto, ampak veliki valovi romarjev
so tudi njega potegnili v Rim. V Peklu, 18, 28. nsl. pripoveduje
pesnik, da je prva huda grapa o s m e g a kroga razdeljena v
dva dela, po katerih enem večno hodi procesija zvodnikov
(ruffiani), po drugem — v nasprotni smeri — pa procesija
zapeljivcev; nato pa pristavlja primero: da je takó rimska
policija v svetem letu izdala glede prehoda čez Angelski most,
kjer je bil največji naval, naredbo, da naj prihajajoči romarji,
ki torej gledajo proti Anglskemu gradu in šele gredo v cerkev
sv. Petra, gredo vsi po eni strani, odhajajoči pa, ki torej gle-
dajo proti vzhodu, proti gričku, nastalemu iz razvalin staro-
rimskih palač in templjev, zvanemu monte Giordano, po drugi
strani. Takó-le se glasi to mesto:

... come i Roman per l'esercito molto,
l'anno del giubileo, su per lo ponte
hanno a passar la gente modo colto,
che da l'un lato tutti hanno la fronte
verso 'l castello e vanno a Santo Pietro;
da l'altra sponda vanno verso il monte.

(tâk Rimci so, ob velikem navali,
ob svetem letu, zbog čez most prehoda,
za romarje to-le naredbo izdali:

po eni strani tist gre del naróda,
 ki gleda v grad in ide v Sveti Peter,
 po drugi gre prot gričku, v smeri vzhoda.)

Iz tega tako točnega popisa vrvenja na Angelskem mostu po vsi pravici sklepamo, da je Dante sam bil med množico in sam bil »val med tistimi valovi«. —

Drugo mesto (Vice, 2, 98) pa že posega globoko v b i s t v o odpustkov svetega leta. Dante je namreč ravno dospel z Vergilom v Vice, t. j. pod vznožje gore očiščevanja. Kar se v daljavi nekaj zablíši, prihaja bližje in bližje, angel je, ki v čolnu pelje duše, da se bodo očiščevale; med njimi pesnik spozna svojega prijatelja, pevca in glasbenika Casello, umrlega že pred leti. Ko se Dante začudí, kako da prijatelj šele zdaj prihaja na ta sveti kraj, mu Casella odgovori, da je po s m r t i večkrat poskusil vstopiti v čoln tam ob ustju Tibere, kjer se duše v milosti božji umrlih zbirajo, da se odpeljejo na kraj očiščevanja, a da mu je angel vselej zabranil vstop, pred tremi meseci (Dante je v Vicah prve dni aprila), t. j. od novega leta dalje, pa da je ravnanje angelovo milo:

veramente da tre mesi elli ha tolto
 chi ha voluto intrar, con tutta pace —

(tri mesece sprejema že vsakógar,
 kdor hoče vstópiti, s popolnim mirom —)

Štiri važna dejstva čitamo iz teh dveh verzov. Prvič vidimo, da je l. 1300, in sicer velikonočni teden, res poglavitni datum, okrog katerega se sučejo vsi drugi dogodki v življenju Dantejevem, ker kar je doživel pozneje, v 21 letih, do svoje smrti, to izve v obliki prerokovanj ex eventu od raznih duš na drugem svetu. Drugič besedice »con tutta pace« točno izražajo, kakó je Dante, kako so sploh sodobniki pojmovali odpustke prvega svetega leta. Posebno merodajen je bil v tem oziru kanonist kardinal Joannes Monachus (Le Moine), ki se je osebno udeleževal sej kardinalskega kolegija glede svetega leta in je spisal razlago k jubilejski buli Bonifacija VIII. »Dokler je kdo v grehu,« piše, »ne živi v miru z Bogom, ker kakor pravi prerok Izaija (48, 22) brezbožniki nimajo miru. Če torej po odpuščenju grehov (krivde) pri spovedi ostane človeku še dolžnost, da za krivdo tudi neko kazen nase vzame in jo

pretrpi, tisti mir tudi še ni popoln; šele če je oboje, krivda in kazen, odpuščeno, uživa človek popoln mir z Bogom, in ta popolni mir se dobi z odpustkom svetega leta.« »Če bi torej kdo po skesani spovedi, s katero dobi posvečujočo milost, in po zadobitvi tega odpustka, s katerim se mu odvzame dolžnost, da bi moral še kakšno kazen nase vzeti, umrl, bi šel gorak v nebesa (eo sic mortuo statim evolat).« Dante je povzel, kot največji umetnik sloga, ves nauk Monachov s tremi besedicami: »s popolnim mirom«. — Tretja zanimivost je pa ta-le: Casella je bil že precej časa mrtev, in vendar šele zdaj, v svetem letu, pa tudi to šele koncem tretjega meseca, pride na pot rešenja. Kje je bil dotedaj? V peklu ne, v vicah tudi ne; kje torej? Tu vidimo, da Dante časih uporabi kak poganski motiv, kakor je ta, da duše n. pr. nepokopanih blodijo, dokler telo ni pokopano; ali pa so mu bili pred očmi starokrščanski spokorniki, ki so morali časih leta in leta pred cerkvenimi vrati čakati in delati pokoro. Še važnejše je pa to: Casella je umrl — to je gotovo — pred razglasitvijo odpustka svetega leta. In zdaj je z močjo tega odpustka rešen. Kakó? Ali so umrli tudi deležni svetoletnega odpustka? »Z vso gotovostjo danes lahko trdimo, da v 13. stoletju noben papež ni izdal pisanja v tem smislu, da se morejo odpustki nakloniti tudi umrlim.« (Dr. Nik. Paulus, Geschichte des Ablasses im Mittelalter, II. Bd., 1923, str. 169.) Nekateri mislijo, da je prvi to storil papež Bonifacij VIII. v svetem letu. Gotovo je to, da je tudi v tej reči šla praksa pred teorijo. »Ne tedanji papeži, ampak nepooblaščeni križarski pridigarji so (v 13. st.) odpustek, namenjen križarjem, raztegnili tudi na duše v vicah... in potem se ni čuditi, če so se verniki navadili, križarski odpustek darovati umrlim svojcem.« (Ib.) Dante je v teh dveh verzih — kakor vidimo — mnenja, da je moral za Casello kdo jubilejni odpustek darovati in je zato Casella rešen, zveličan.

Končno se čuti iz teh dveh verzov vse tisto veliko navdušenje za нравni prerod v l. 1300; zdi se nam ob teh besedah, kakor da pesnik pravi: Zdaj je prijetni čas, zdaj so dnevi zveličanja; zdaj so nebesa odprta za vsakogar, kdor hoče vanja. »Nepregledno gibanje je šlo skozi vse krščanstvo; kdor je mogel, je potoval v Rim, da zadobi il gran perdono... Po viharjih strašne, »brezcarstvene« (kaiserlos) dobe so ljudstva začutila silno potrebo po spravi, pokori in spreobrnitvi,

in upanje na odpuščanje je bila tista palica, ki jim je na težavni božji poti služila kot opora.« Takó piše znani cerkveni zgodovinar Fr. X. Kraus, oprt na pisatelje 14. stoletja, v svojem delu »Das Anno Santo« (Essays, II, Berlin, 1901). In oprt na enake vire trdi isto italijanski pisatelj V. Cian (Il giubileo del 1300 nei versi d'un contemporaneo fiorentino): »Certo, quel giubileo produsse un vero fermento negli spiriti, una esaltazione mistica, forte e sincera.« (Cit. pri dr. Nik. Paulus, n. d., str. 113.) Dantologi še danes ugibljejo, zakaj je Dante postavil svoje mistično potovanje uprav v l. 1300. Čudno je to ugibanje! Kaj ni bilo sveto leto največji dogodek v njegovem življenju? In kaj ni vsa Divina Commedia pravzaprav najglasnejši izraz vsega tega, kar so srca sodobnikov tisto leto čutila, izraz sprave, pokore in potrebe po spreobrnjenju, glas, ki ga še dandanes slišimo in ob njem trepečemo?

Pa naj nam pove še neki drug znamenit mož tiste dobe, kakih deset let mlajši od Danteja, a tudi Firenčan, kaj se je z njim zgodilo v svetem letu 1300, Giovanni Villani (umrl l. 1348 za kugo). Bil je trgovec, potoval je po Franciji in Flandriji, kjer je imel trgovske zveze. (Takrat so Firenčani imeli svoje banke tudi v Ljubljani in v Celju.) Do leta 1300 ni prav nič mislil, da bi prijel za pero in slovstveno deloval. Tisto leto pa je šel tudi on kot pobožen romar v večno mesto. Ta dogodek je popisal v svoji kroniki takó-le:¹ »K l. 1300 po Kristovem rojstvu. Ker so mnogi ljudje govorili, da so papeži odnekdaj vsakih sto let dali velik odpustek (grande indulgenza), je tudi Bonifacij osmi, ki je bil tedaj apostolik (papež), v omenjenem letu, v počeščenje rojstva Kristovega, podelil največji odpustek na ta način: vsem Rimljanom, ki bi med letom obiskovali zaporedoma skozi 30 dni cerkvi svetih apostolov sv. Petra in sv. Pavla, in vsem drugim ljudem Nerimljanom, ki bi obiskovali skozi 15 dni vsak dan isti cerkvi, če opravijo dobro spoved, popoln odpustek vseh grehov, vseh krivd in kazni (di colpa e di pena).« (Nato sledi poročilo o prtu sv. Veronike.) »In bilo je to čudo, kar se ni nikoli videlo, da je bilo v Rimu neprestano skozi vse leto razen Rimljanov

¹ Prevajam po izvorniku »Cronica di Giovanni Villani... secondo le migliori stampe... Vol. I. Trieste, 1857«, ki ga ima ljubljanska licealka.

200.000 božjepotnikov, brez tistih, ki so prihajali ali se vračali, in da so bili vsi s hrano dobro postrženi, v popolno zadovoljnost, konji in ljudje, in z veliko potrpežljivostjo, in brez vpitja ali prepira; in jaz to lahko potrdim, ker sem bil tam in sem sam videl. In Cerkev je dobila veliko vsoto denarja od darov božjepotnikov, in Rimljani so s prehrano vsi zabogатели. In ko sem bil na tej blaženi poti v svetem mestu Rimu in sem videl stare, veličastne spomenike in sem čital o slavnih činih Rimljanov, ki so jih popisali Vergilij, Salust, Lukán, Tit Livij, Valerij, Pavel Orozij in drugi mojstri zgodovinopisja, sem tudi jaz, v spomin našim zanamcem, sprejel slog in obliko od onih (rimskih zgodovinarjev), čeprav sem le učenec in za tako delo nevreden. Toda ob misli, da naše mesto Firenze, hčerka in stvar Rima, šele vstaja in zasleduje velike cilje, dočim Rim upada, se mi je zdelo primerno, zabeležiti v tem letopisu vse dogodke mesta Firenze od začetkov, kolikor sem jih mogel zbrati in najti, in potem zasledovati vse čine Firenčanov obširno, ob kratkem pa zanimivosti vsega sveta, dokler bo Bogu všeč, ki sem vanj zaupajoč in bolj z njegovo milostjo pričel to delo, kakor pa s svojim ubogim znanjem; in takó sem po vrnitvi iz Rima 1300 pričel sestavljati (compilare) to knjigo, v čast božjo in sv. Ivana in v slavo našega mesta Firenze.“

Takó je torej l. 1300 dalo Italiji tudi najznamenitejšega letopisca. Obenem izvemo iz uvodnih besed, da je tudi v tem dogodku praksa šla pred teorijo, t. j. ljudstva so začela, in šele na ta pritisk je Bonifacij VIII. proglasil sveto leto.

Čemu sem obudil spomin na prvo sveto leto? Nekoliko tudi zato, da bi se naši božjepotniki, Slovenci in Hrvatje, ko bodo letos potovali, morda skozi Firenco, v večno mesto, v tem mestu ob Arnu z zadoščenjem spomnili, kako je pred 625 leti ob taki priliki naše dede pozdravil največji sin Italije in največji pesnik krščanstva, ter se čutili v tujem mestu bolj domače.

ORGANIZEM — AVTONOMIJA IN CENTRALIZEM.

Dr. Ant. Brecelj — Ljubljana.¹

Oblikovna sestava.

Posamične stanice tvorijo (združene z enakovrstnimi v skupine) razna staničja, raznovrstna staničja sestavljajo organe in ude. —

Vsak organ ima različna staničja, eno staničje v njem pa je glavno in vodilno, ki ima posebno in značilno nalogo, druga staničja so temu v pomoč. Tako n. pr. sestoji želodec iz več staničij. Glavno staničje je pač želodčna sluznica, ki izloča prebavne sokove. Da se more prebavljanje vršiti, to je v želodec dospela hrana s prebavnimi sokovi premešati in tako pripravljena vsebina naprej spraviti, je potrebno gibanje. To gibanje izvršuje misičje, ki v raznih smereh in plasteh opleta želodec. Snov za proizvodnjanje prebavnih sokov in delovno moč za gibanje dobiva želodec iz krvi po gostem pletežu žilja. Vse to raznovrstno delovanje želodca vodi in uravnava živčevje. Želodec ima še na zunanji strani prevleko — trebušno mreno. Ta razna staničja veže in spaja v enoten organ vezivo.

Želodec pa je v neposredni in nujni zvezi z drugimi organi, ki opravljajo sorodno delo; želodec je le en del one skupine organov, ki ji pravimo prebavila. K prebavilom spadajo usta, ki hrano sprejemajo in jo primerno obdelano in pripravljeno spravljajo po požiralniku v želodec. Želodec predela sprejeto hrano po svoje ter jo oddaja tenkemu črevesu, ki jo popolnoma razkrajja in porabne snovi posrka. Kot važna pomožna organa črevesnemu prebavljanju sta dve žlezi: trebušna slinavka in jetra. Debelo črevo sprejema redko-tekočo vsebino tenkega črevesa, tekočino večinoma posrka in spravlja ostanke

¹ Ta sestavek je odlomek iz še ne natisnjene knjige »Življenjeslovje« in sicer 5. odstavek IV. poglavja. Priobčujemo ga meneč, da bi pomagal marsikomu razbistriti pojme, ki stoje prav tačas v ospredju javnega zanimanja.

prebavljenih sokov ter neprebavljive in neprebavljene sestavine hrane v danko, ki te ostanke izlošča.

Sličnih organskih skupin ali sestavov, kakor so prebavila imamo več: srce z žiljem, ki oskrbuje obtok telesnih sokov, dihala za izmeno plinov, izločila za odstranjevanje obrabljenih in škodljivih snovi, gibala, živčevje s čutili, pokrivalo in še katere druge. Ti različni organski sestavi so po legi in delovanju tako tesno sklenjeni in prepleteni drug z drugim, da ne morejo ostati pri življenju drug brez drugega in tudi vsi ostali ne, ako ustavi le kateri izmed njih svoje delo.

Organizem je potemtakem združba organov ali organskih sestavov v oblikovno in delovno enoto po načelu; eden za vse, vsi za enega. Vsak organ ima svoj samostojni delokrog, ima samosvojo življenjsko nalogo, ki jo vrši po posebno ustrojeni pripravi. To življenjsko vršenje, ki je vsakemu organu svojsko in različno, je usmerjeno ne toliko v lastni prid, kolikor v korist skupnosti. Prebavila opravljajo posel prebavljanja že tudi zase, a večji del tega življenjskega dela je za ostalo telo. Načelo, da dela vsak organ le deloma zase in večinoma za druge, je v organizacijah izvedeno do zadnjih podrobnosti.

V okviru vsega organizma je vsak organ v razmerju do drugega organa samostojen po svoji svojski pripravi, samosvoj ali samopraven po svojem udejstvovanju, omejuje ga le nekaj, kar bi smeli imenovati korist vsega organizma. Vsak organ deluje po svoje, a vsi skupaj vendar složno in enotno.

Kako je ta složnost in enotnost omogočena in izvršena?

Enotnost v različnosti.

Dasi so večinoma vsi organi drug proti drugemu enakovredni vrstniki, imajo vendar neke skupne osrednje naprave, osrednje organe, ki jih družijo v življenjsko enoto. Taka osrednja organska sestava sta srce z žiljem in živčevje s čutili in mišičjem. Srce z žiljem oskrbuje, kot osrednji prehranjevalni organ, vse organe s potrebnimi snovmi, ki jih črpa v prebavilih in pljučih, oddaja pa obrabljene snovi v izločilih in pljučih. Vsi drugi organi so nujno navezani na ta osrednji organ, a tudi ta je nujno odvisen od prebavil in izločil. Živčevje s čutili in mišičjem je ono delovno središče, ki ureja

delovanje posamičnih organov v notranjosti in skupno zunanje delovanje. Tudi koža kot skupno pokrivalo in varovalo ima vlogo če ne osrednjega, pa vsaj skupnega organa.

O tej priliki mi je omeniti še posebno osrednjo napravo, ki ji pravijo sestav žlez z notranjim izločanjem. Tako n. pr. izločuje trebušna slinavka v črevo zelo važne, za prebavo nujno potrebne sokove. Vrh tega oddaja prav ta žleza v krv neke posebne snovi, ki urejujejo uporabo ogljikovih vodikov v telesu samem. Ako izostanejo te snovi iz trebušne slinavke, nastopi hudo motenje v splošnem telesnem presnavljanju, znano pod imenom sladkorna bolezen. Žleza, ki je povečana znana kot golša, je krvna žleza, ki ima samo notranje izločanje neklih posebnih snovi. Ako to izločanje izostane, nastopi zastoj telesnega in duševnega razvoja in delovanja, znan pod imenom bebavosti (kretinizem in miksedom); ako pa ta žleza izločuje preveč svojih posebnih snovi, se pospeši vse življenjsko vršenje do bolezni, ki je ravno nasprotna bebavosti in nosi ime *bolščavost* (»Bazedowova bolezen«). Znani so splošni in daljnosežni učinki notranjega izločanja spolnih in mnogih drugih žlez; so učenjaki, ki celo trde, da imajo vsi organi, ne samo žlezasti, posebnost izločanja takih snovi v krv, ki po njih vplivajo na delovanje drugih organov. To medsebojno ali vzajemno vplivanje po notranjem izločevanju posebnih uravnalnih snovi je zadnji in glavni razlog složnemu in vzajemnemu delovanju vseh organov ali organskih sestavov, posreduje pa te uravnalne snovi krvni obtok.

Čudovita je *vzajemnost* vseh organov v vsakem organizmu! Kakor življenjska potreba nanese, tako uravnavajo posamezni organi svoje delovanje. Ko telo prebavlja, je usmerjeno vsega telesa delovanje na to opravilo, največ krvi je v prebavilih, drugo telesno delovanje je omejeno; ko opravlja telo kako zunanje delo, je dotok krvi v gibala (mišičje) največji; ko se kopiči v telesu preveč toplote, je vse telesno delovanje usmerjeno na razhlajanje; ko nastopi nevarnost shlajenja, začno organi, tudi neprizadeti, proizvajati več toplote; ko se kak del pokvari ali kateri organ oboli, je ves organizem na tem, da ohrani in popravi ogroženi del ali organ.

Vzajemnost med organi istega telesa je tolika, da se drug drugega nekako nameščajo. Če izgubi človek vid, razvije se mu drugi čut, sluh ali tip, do višje stopinje. Ako odpovedujejo

obisti, ki so važen organ za izločanje, namešča jih za silo koža. Ako odpade ena obist, ojači se druga toliko, da opravlja posle obeh.

Zanimivo je še drugo splošno svojstvo organskih sestavov, da služijo vsak svoji posebni svrhi, a tudi drugim. Ogrodje daje telesu obliko in oporo, je tudi važna gibalna priprava. A poleg tega je v ogrodju, pravzaprav v votlinah ogrodja — kostnem mozgu — tviorišče krvnih telesc. Dihala so organski sestav, ki služi izmenjavi plinastih snovi v telesu, a ž njim je tesno spojena naprava za glasovno izražanje, z dihali je združeno čutilo voħa. Kaj šele koža, ki je pestra zbirka različnih naprav, za kritje telesa, za čutenje raznih občutkov (tip, toplota, bolečina), za izločanje plinastih, tekočih in togih snovi, za uravnavanje toplote, za zdravljenje. Slično mnogostranost imajo tudi drugi organski sestavi.

V višjih živalih in v človeku je življenje osredotočeno, vsak del ali organ more živeti le v skupnosti z drugimi, brez te skupnosti brž pogine.

Tudi drevo je enoten organizem, ki ima svoje korenike, deblo in vejevje, na tem listje in cvetje, ki daje seme. Iz korenik tega drevesa poženejo časih nova samostojna drevesca, navadno se razmnožujejo iz semena. Pri marsikaterem drevesu odrežeš vejico ali majhen poganjek, ga vtakneš v primerno prst, in kmalu poženo v prsti korenike, poganjek se razvije navzgor v prav tako drevo, kakršno je ono, ki si mu odvezel mladiko.

Glisto-deževnico prerežeš in vidiš, da ostaneta oba konca, ki sta vendar različna, pri življenju in vsak izmed njiju si izpopolni dele, ki mu nedostajajo in se razvije v popolno žival. Nižjo žival razdeliš na več kosov, iz vsakega vzraste nova popolna žival.

Pri višjih živalih je življenje že bolj osredotočeno, življenjske samostojnosti posamični deli nimajo več. Ako izgubi gaščerica nogo ali rep, ne more ta od telesa ločeni del samostojno živeti in zato pogine, pač pa napravi organizem izgubljeni del iznova. To obnavljanje ali ponovno napravljanje izgubljenih delov (regeneracija pravijo takemu pojavu) je svojsko v precejšnji meri celo človeku. Izdatno se regenerira koža in sluznica, kosti in žile, tudi živčna vlakna, ne pa organi ali celotni udi.

V višjih živalih in pri človeku je razlikovanost organov in udov tako izrazita, da služi posamičen organ pretežno enemu posebnemu namenu, ki je le del skupnega življenjskega smotra, zato pa je spojenost posamičnih organov v enoto čim tesnejša, odvisnost poedinih delov od skupnosti tem večja. Vsaka živ je čudovit stvor samostojnosti in odvisnosti, različnosti in enotnosti v dovršeni obliki, da človek tembolj občuduje ta ustroj, čim bolje ga spoznava. Ta vzorna ureditev, ki je značilna in svojska vsaki živi, je že od nekdanj služila kot nazoren primer, kako naj bodo urejene tudi druge tvorbe. Organizacija je geslo in ključ, kako treba razporediti sredstva in usmeriti moči, da se doseza skupni smoter.

Mikavna je primera živi z državo. Živ organizem se prisposablja z državo, sestaječo iz stanic, država pa, kot urejena skupina ljudi, se nazivlje družabni organizem. Pomudimo se malce pri tej prisposobi!

Vzorna država.

Ogromna je po številu svojega prebivalstva ta država, ki ji pravimo organizem, biljoni in triljoni in več prebivalcev jo sestavljajo. Dasi so si na videz zelo različni, vendar spadajo skupaj, saj so vsi istega in skupnega izvora in se prav dobro razumejo in prenašajo med seboj, ko imajo ista občila in iste življenjske interese.

Na zunaj tvorijo lepo zaokroženo in dobro zavarovano enoto s kožo, ki sprejema ugodne vplive zunanjega sveta, a hkrati brani državo neštevilnih zunanjih sovražnikov. Razne varnostne naprave na državni meji so skrbno opremljene z vsemi potrebnimi brambnimi sredstvi.

V notranjosti te države vlada popoln red, državno ozemlje je razdeljeno po pokrajinah, točno razmejenih druga od druge, državljani pa so združeni po stanovih in poklicih v posebne skupine.

Pokrajine so različne po obsegu in obliki ter se v sebi dele v ločena okrožja, ta v manjše okraje in srenje. Velika pokrajina dihal obsega okrožja kakor nos, golt, grlo, sapnik z dušniki in pljuča, okrožje pljuč je razdeljeno na pet okrajev, pljučnih loput, vsaka pljučna loputa na srenje — pljučne loputice, te loputice na družine — pljučne mehurčke, pljučni

mehurček na posamezne pljučne stanice. Vse druge obsežne pokrajine — organski sestavi, so slično razdeljeni na manjše enote.

Razdeljenost po delovnih strokah je prav tako dosledno izvršena. Največ državljanov pripada delovnim stanovom, kmetom in delavcem, — gibala, ogrodje in mišičje — ki daje državi oporo in delavno moč. So pokrajine, ki imajo po večini delavsko prebivalstvo — gibalni organi; po drugih pokrajinah pripada samo del prebivalstva delavstvu — mišičje po prebavilih, dihalih, v žilju in koži; po nekaterih pokrajinah pa skoraj kot bi ne bilo delavstva — možgani, jetra in druge žleze so brez mišic.

V tej državi je mnogo obrtništva in strokovno zelo izvežbanega delavstva, ki je raztreseno po pokrajinah, tvori pa tudi kar cela okrožja — to so raznovrstne žleze, — organi, kakor pljuča, jetra, obisti i. dr. Obrt je na višku, vse potrebščine se izdelujejo v državi sami, ki uvaža iz inozemstva samo surovine — hrano; domača gradbena, oblačilna, živilska obrt in vse druge panoge industrije za kemijo in tehniko so zadostno zastopane in dovršeno razvite.

Zelo živahna je v tej državi trgovina, združena z vzornim prometom — kri in krvni obtok. Trgovina in promet sta podružabljena, državna; ena velika pokrajina — prebavila — oddaja državni upravi glavne živilske potrebščine, ki jih posebno, zelo mogočno in samostojno delujoče središče — srce — sprejema in po umetnem omrežju — žilju — razpošilja po vsej državi do zadnje družine, da dobiva slednji državljan redno, kar mu treba za obstoj in delo. Po istih prometnih žilah dobiva vsak državljan tudi druge življenjske potrebščine — kisik — in oddaja lastne proizvode in obrabljene snovi, ki jih promet odpravlja, kamor spadajo.

Vsaka edinica v državi ima sicer svoje varnostne naprave in vzdržuje red s svojimi sredstvi, toda ko se pojavi kaka večja nevarnost v kaki pokrajini ali okrožju, nastopi državna bramba — bela krvna telesca — in razni obrambni sokovi na ogroženem mestu. Zanimivo je dejstvo, da se nabira državno brambovstvo večinoma iz kmetijskega stanu, kmetijski domovi — kostni mozeg, — dajejo državi varnostno in obrambno moč.

Tudi razumnost je v državi dovolj, nižjega in višjega, ki je raztreseno povsod v vseh slojih in pokrajinah, po-

nekoč pa zbrano v večje skupine — nižja in višja čutila — po svoji strokovni izobrazbi. Razumništvo živi v tesnih stikih z vsemi ljudskimi sloji in ima prav goste zveze z osrednjo upravo — živčevjem in možgani.

Ustava v tej državi sloni na načelih enakosti in svobode, požrtvovalnosti in zakonitosti.

Dasi so pokrajine in stanovi tako različni, uživa vendar vsak izmed njih, tudi njih slednji državljani — stanica — enake splošne državljanske pravice, vsak izmed njih dobiva od države vse, kar mu treba za lastni prospeh in njegovo posebno delo. Vsak državljani uživa svobodo za se, enako je vsak stan, vsaka družina, srenja, okraj, okrožje in pokrajina v svojem delokrogu samostojen in samopraven, noben izmed njih ni podrejen drugemu, vsi pa so omejeni v enaki meri po skupnih koristih in potrebah vse države. Vsak posamezni državljani dela pač najprej zase, tako tudi vsaka druga višja edinica, a pod vidikom skupnosti, torej zase in za vse druge. Izkoriščanja v tej državi ni, kdor noče sam delati in bi hotel živeti na škodo drugim, se izloči sam od skupnosti; — prometne žile, ki vodijo do njega, se krčijo, da pogine, ker mu nedostaje življenjskih potrebščin. One pokrajine pa ali manjše edinice, ki se zelo prizadevajo za dobrobit države, dobivajo tudi več sredstev na razpolago, da se krepkeje razvijejo.

Pisanih postav nimajo v tej državi, vendar vlada povsod vzoren red in stroga zakonitost. V vseh državljanih je živa državljanska zavest, da je prospeh posameznika odvisen od prospevanja države, zato opravlja vsak državljani in vsaka njihova skupina svoje državljanske dolžnosti brez zakonitih prisilnih sredstev. Pač pa ureja vse državljansko življenje neko javno mnenje, ki se zbira od posameznih edinic ali nalašč zato določenih poizvedovalnih uradov — žleze z notranjim izločanjem — in kroži po splošnih prometnih zvezah po vsej državi. To splošno javno mnenje kroti posamezne skupine, ako bi njihovo delovanje škodovalo skupnosti in spodbuja one, ki v skupnem delu zastajajo, a vse to vplivanje se vrši zlepa, brez vsakršnega nasilja. —

Vrhovno oblast v državi ima ljudsko zastopstvo — siva skorja velikih možganov, kjer so zastopani vsi ljudski sloji in vsi deli v pravičnem razmerju. V tem zastopstvu se zbirajo poročila iz vse države, iz njega izhajajo pobude, naročila

in povelja na vse strani. Zastopstvo ima svojo v l a d o, ki je njegov izvrševalni organ, a le v sporazumu in z odobrenjem zares ljudske v l a d a r i c e — duše, ki je bolj ljudska in vedno bolj nesebična, kakor ljudsko zastopstvo samo.

Poleg možganov ima ta država še nebroj drugih s a m o - stojnih središč samoupravnega živčevja, ki malone samostojno urejajo razne javne in zasebne zadeve gospodarskega značaja, kakor prebavljanje, izločanje, dihanje, krvni obtok i. dr. Od državne uprave skoraj n e o d v i s e n j e p r o m e t, ki se vrši po žilju s posebnim središčem, srcem, ki je z zakonodajnim zastopstvom — možgani — prav v rahlih stikih. In vendar se vrši vsa oskrba vse države z vsemi potrebščinami točno in popolnoma zadovoljivo za vse državljane, dasi je ves ta obrat — krvni obtok — izven območja možganov. Celo d r ž a v n a b r a m b a je od vlade in vladarice malo odvisna in nastopa v času potrebe samostojno. Brambne moči v mirni dobi ni niti opaziti, ko pa nastopi kje kaka nevarnost, se pojavi kot skupni državni odpor. Vse te osrednje državne naprave delujejo tako nalahno, brez sile, da jih posamezne pokrajine po navadi niti ne čutijo, središča nikdar ne motijo delovanja pokrajin ali stanov, nikomur se ne vsiljujejo, pač pa jim v potrebi nudijo vsa sredstva, kadar jih deli države kličejo na pomoč. —

Naj zadošča ta površni očrt vzorno urejene države!

Zdi se morda komu, kakor lepa podoba iz sanj, ki sem jo zajel iz svoje razgrete domišljije. Prihodnja poglavja nam prinese še mnogo drugega spoznanja, da je živ dejansko bolj smotreno dovršena, kakor si jo moremo misliti. Ustroj vsake živi je prirodno čudo, vsaka živ je država v vsakem pogledu in po dejanskih razmerah kar najbolje urejena, a hkrati tudi ustanoviteljica, zakonodajateljica in modra državnica sama sebi! —

RAZMIŠLJANJA OB DVESTOLETNICI KANTOVEGA ROJSTVA.

Dr. Jos. Puntar — Ljubljana.

II.

Nazaj k romantikom?

Nadlerjeva misel, naj bi se Nemci zopet povrnili v idejno območje Kantovega velikega nasprotnika Herderja, ima tudi za Slované svoj pomen. Saj veljajo končno enako kot za Nemce tudi zanje podobni razlogi, ki jih navaja Nadler pri zahtevi, da naj se nanovo zamislijo v preteklost, v nazore pobudnika nemške romantike. Gotovo potrebuje tudi naš svet pomladitve in novega idealizma, nove srčne kulture in novega navdušenja za plemenite vzore prave humanitete. Saj tudi mi Slovani potrebujemo, kot so potrebovali pred sto leti naši predniki, žive zveze razumništva s preprosto dušo naroda. Saj se je treba tudi nam vedno iznova poglobljati v misli mož, ki so dali moderni Evropi veliko novo gibanje za pravice srca iz obrambe proti premoči golega razumništva.

In če stoje na razpotju danes Nemci in iščejo poti nazaj v dobo Herderja in Kanta iz svojih narodnih razlogov, stojimo prav tako i mi na važnem razpotju, ko pogled v preteklost ne more škoditi, pač pa obilo koristiti.

Lepo in kratko označuje Sigmund Rubinstein v marsikaterem oziru zelo poučnem članku »Staatsidealismus und Machtstaat im deutschen Schicksal«¹ Herderjev pomen za državno politično mišljenje Nemcev. Piše: »Es wird gesagt, daß die staatliche Gespensterhaftigkeit des Reiches in dem weltbürgerlich gestimmten 18. Jahrhundert dahin haben führen müssen, daß das vom Humanismus her wach gebliebene deutsche Nationalempfinden sich aus dem politischen Bereich zunächst ganz ins Geistige drehte. Allein die aufgeklärten deutschen Geschlechter dachten nicht anders, als der schon in einem starken Einheitsstaate lebende aufgeklärte Franzose

¹ Österr. Rundschau 1922, str. 568/9.

Voltaire, der den Eifer der Geschichtschreibung von Krieg, Eroberung, Diplomatie und Staatsform weg auf das Werden von Sitte und Zivilisation wenden will. Der deutsche Vertiefer der aufklärerischen Kulturhistorie, Herder, ist der erste Stern des neuen deutschen Humanismus, der in den wesentlichen Zügen dem älteren Humanismus gleich läuft. »Humanität«, die vollkommene Durchbildung edler Menschlichkeit im Gemeinschaftsleben, wird das ideale Ziel der Geschichte. Die einzelne Nation ist Stufe auf diesem Gange, die deutsche soll sich die Ehre des Voranschreitens sichern. Die Geistesgemeinschaft unter den Menschen soll die Nationen überschatten, universal sein. Die Völker selbst will Herder autonom, wir sagen demokratisch; die Kriege scheinen ihm, wie allen Kosmopoliten des Jahrhunderts, Fürstenkriege, die ihr Ende finden müßten, wenn das Staatsleben nationalisiert, das heißt, der Obrigkeitsform entkleidet würde. »Vaterländer würden sich nie bekriegen«, Nationen, die ihrer selbst Herren sind, würden Frieden halten. Vom Ende der geschichtlichen Entfaltung her blickt ihm eine neue Form weltbürgerlichen Daseins. Der Herdersche Humanismus trägt schon alle Züge des deutschen Staatsidealismus, der alsbald mit Kant und Fichte zur Höhe einer der großen Schöpfungen des Abendlandes hineinragt.²

Zavedati se moramo posebno v sedanjih dneh vsi, ki stojimo v začetku svojih narodnih držav, da je bil Herder tisti, ki je potisnil, kot pravi Nadler, ob stran državo in na njeno mesto postavil ljudstvo, narod in vesoljno družbo raznolikih razrastlih se narodnih organizmov. In zopet meni Nadler, da je treba i danes iz množice, ki polni državo, napraviti ljudsko enoto, češ: »Und wenn heute die Hände gerührt werden, aus einer staatserfüllenden Masse ein Volk zu machen, so ist es Herders Wille, der uns bewegt. Denn Gedanken der Romantik und letzten Endes Herders sind wirksam in diesem Versuch der Deutschen, zu sich selbst zurückzukommen.«³

² Vsa tri mesta podčrtal jaz.

³ Str. 11, 12 l. c.

Ali ne stojimo pred enakim vprašanjem zlasti mi južni Slovani? Kako naj rešimo svoje narodno vprašanje v lastni državi, da ustvarimo narodno enoto in jo zvežemo s primerno državno obliko v en nerazdružni organizem, nato pa poiščemo novo višjevrstno zvezo z bližnjimi narodnimi državami, to je bistveni problem nove dobe v narodnem našem življenju. In gotovo je, da se mora in more to zgoditi le v duhu Herder-Kolarjeve humanitetne misli, a tudi v duhu Kantovih nazorov o državi, ki ne pozna moči za edini svoj smoter, nego najprej varstvo pravne ideje.

Ob začetku življenja v lastni narodni državi so v tem pogledu nazori razdeljeni v dva dela: ena smer hoče razrešiti vprašanje narodne in državne enote z brezobzirno silo v korist države, dočim hoče druga, naj se bratje sporazumejo po načelu »dam, da daš« v korist sestavnih narodnih delov. In vsaka stran ima svoje razloge, manj ali več tehtne, vsaka zase tudi navaja več ali manj upoštevanja vredne zglede iz zgodovine.

Zgodovina nudi res vsakomur poljubne zglede za ravnanje, toda celotni razvoj evropskih narodov in držav zadnjih sto let po francoski revoluciji, tem najsilnejšem in najučinkovitejšem pretresu evropskega političnega življenja, govori tudi svoj poseben jezik, ki ga treba le pravilno umeti.

Če katera pot, je zanimiva razvojna pot nemškega naroda izza francoske revolucije l. 1789 ali, če hočete, izza dni, ko sta Herder in Kant skoraj istočasno (l. 1784) obravnavala isto misel o — družbi narodov oziroma držav. Prvi v svojih »Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit«,⁴ drugi pa v zgodovinsko filozofski razpravi »Ideen zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht«, kjer Kant govori o svoji najljubši misli, da je namreč končni smoter človeštva v dosegi najpopolnejše državne uredbe in da zvezo narodov nujno hoče zgodovinski razvoj. Še poprej pa je Kant došel po svojem antropološkem študiju do zaključka, da je nemški narod ustvarjen za »Fortsetzung der Erfindungen der Vernunft« in da je v Nemčiji pravzaprav treba zreti »das Land der Welt-

⁴ Kant je pozneje v spisu »Zum ewigen Frieden« upošteval Herderjeve »Idee«.

bürger«, češ: »Die Deutschen hängen nicht am Boden, sondern verpflanzen sich leicht allerwärts; sie sind kosmopolitisch aus Temperament und hassen kein Volk als höchstens zur Wiedervergeltung. Haben sie nicht viel Genie, so haben sie gute Urteilskraft, die Produkte desselben zu nutzen. Sind sie nicht blendend durch Neuigkeit, so sind sie tüchtig durch Stetigkeit. Sie sind gemacht, das Gute der Nationen zu sammeln und zu vereinbaren und nehmen alle gleich willig auf.«⁵ Kantu je nemška država »ein Völkerbund, der allgemein werden kann«. Tako zre Kant pred revolucijo v svet in nadaljuje misel, ki so jo že prej obravnavali Saint-Pierre in potem tudi Rousseau. Po revoluciji zre nekoliko drugače, ker spis »Zum ewigen Frieden« je uprav plod pod vtisi tega velepomembnega dogodka v družbi evropskih narodov.⁶

Od francoske revolucije gre miselna pot Nemcev in z njo vred tudi politična zgodovina v velikem loku od te ideje proč, in sicer pod pritiskom francoskega revol. nacionalizma in njej sledeče reakcije proti Napoleonovi poti do francoskega evropskega imperializma v radikalno nemško nacionalno smer,⁷ ki zadobi v Hegelovi filozofiji filozofsko oporo, doživi 1866 prvo veliko narodno odločitev, dospe s krvjo in železom v l. 1870/71 do zedinjenja pod »železnim kanclerjem«, potem do svoje gospodarske velesile in svetovne veljave tekom desetletij, dokler se v l. 1914 ne zaplete v odločilni boj za svetovno prvenstvo, a doživi v l. 1918 svoj katastrofalni vojaški polom in za njim potem usodno ponižanje v istem Versaillesu, kjer je železni kancler diktiral svoj — mir pred 50 leti.

⁵ Moog, l. c. 10. — Podčrtal jaz.

⁶ O zgodovinskem ozadju spisa »Zum ewigen Frieden« primerjaj Immanuel Kant »Zum ewigen Frieden«, Hgb. v. Karl Vorländer, 2. Aufl., Leipzig 1919, Felix Meiner. — Karl Vorländer: Kant und der Gedanke des Völkerbundes, 1919, istotam. — Albert Goedeckemeyer: Die Idee vom ewigen Frieden, 1920, istotam. — Prav dobra je tudi knjižica dr. W. Mooga: Kants Ansichten über Krieg und Frieden, 1917, istotam.

⁷ Rubinstein l. c. str. 569 pravi: »Wie würde der geistige Bau, in dem uraltes deutsches Gedankengut stak, vor den unbarmherzigen Stößen des Erlebens, der Machtglorie eines Napoleons, der Zertrümmerung der Nation, der erdrückenden Fremdherrschaft bestehen? Wirklich gabelt sich von diesen Eindrücken her das politische Denken in Deutschland.«

Tak razvoj mora biti resen opomin za slovanske narode, ki jim je usoda dala istočasno dovolj prilike, da se resno pripravijo za veliko svoje poslanstvo, in jim dala ravno ob uri nemške katastrofe velik dar, ki ga jim ni še bila hotela nakloniti l. 1848, tem drugem velikem vzklonu in pretresu evropskega človeštva: podarila narodno svobodo v lastni državi. Zakaj Kantov somišljenik K. Vorländer piše v uvodu knjižice »Kant und der Gedanke des Völkerbundes«,⁸ da se je še dve leti po ugodni priliki za mir po nepotrebnem in kljub jasnemu spoznanju nadaljevalo leta 1916 prelivanje krvi in uničevanje narodnega premoženja, in to samo radi misli na zmago, ki se je bila zarila v glave vseh v vojni udeleženih držav, iz gole »Macht- und Gewaltpolitik über Vernunft, Menschlichkeit und Recht: einer Machtpolitik, die dann bei uns und unseren bisherigen Verbündeten am frühesten zusammenbrach«. In Vorländer meni, da ni misliti na poboljšanje, preden se ne odpovedo vsi narodi taki politiki in se ne postavijo na stališče prava in pravičnosti ter dokler narodi do tega ne prisilijo svojih vlad. »Wir Deutsche«, nadaljuje potem, »müssen — nicht deshalb, weil wir jetzt beinahe wehrlos am Boden liegen, sondern um der Sache selbst willen — zeigen, daß das deutsche Volk als Ganzes nicht weiter die Schuld tragen will an jener Macht- und Gewaltpolitik seiner früheren Beherrscher, daß es ehrlich an einem zukünftigen Völkerbunde, der jeder Nation freies Entwicklungsrecht läßt, mitzubereiten gewillt ist. Und wie das bei Jena niedergebrogene Preußen von 1806 nur dadurch wieder in die Höhe kam, daß es eine Erneuerung an Haupt und Gliedern unter der Mitarbeit seiner Besten vornahm, so müssen wir Heute einen noch weit größeren, noch viel tiefer fundamentierten sittlichen und politischen Neubau aufführen als damals. Wir

⁸ Pri spominu na besede Bethmann-Hollwega, ki jih je izrekel v državnem zboru 9. novembra 1916: »Wenn bei und nach der Beendigung des Krieges seine entsetzlichen Verwüstungen an Gut und Blut der Welt erst zum vollen Bewußtsein kommen werden, dann wird durch die ganze Menschheit ein Schrei nach friedlichen Abmachungen und Verständigungen gehen, die, soweit es irgend in Menschenmacht liegt, die Wiederkehr einer so ungeheurlichen Katastrophe verhüten.« Bethmann-Hollweg je celo izrazil pripravljenost Nemčije, da se po vojni postavi na čelo zveze narodov, ki naj bi krotila kalilec miru.

müssen, so paradox es den sich klug dünkenden ‚Real-
Politikern auch scheinen möge, auch in der Politik zu-
rück oder vielmehr vorwärts zu den Bahnen
desjenigen, dem die deutsche Philosophie zu
ihrem Heile in den letzten Jahrzehnten in wei-
tem Maße gehuldigt hat: Immanuel Kants.⁹ Und
wir wollen stolz darauf sein, daß auch in der Frage des Völker-
bundes und des »ewigen« Friedens unter den Völkern gerade
unser größter Philosoph den Philosophen aller anderen Völker
vorangegangen ist.«

Tako Vorländer — pod vtisi katastrofe in nemške revo-
lucije.

Da, Kantov spis »Zum ewigen Frieden« iz l. 1795, ki je nastal
po dolgem študiju življenja narodov in najboljših miselcev vseh
vekov ter pod vtisi francoske revolucije, je liki svetilnik, stoječ
v trdi noči ob valovih razburkanega morja. Svetilnik tudi za
Slovane prav tako po l. 1918, kot je bil gotovo Palackemu in
zbranim zastopnikom vseh slovanskih narodov l. 1848 vsaj po
osnovni ideji.¹⁰ Ne — še veliko bolj danes, ko imamo kar smo
l. 1848 šele iskali in si samo želeli takrat v objemu nemškega
gospodarja.¹¹

Napojeni z idejami Herderja in Kanta, razvneti ob mislih
nemške romantike in mladega Jahnovega, Arndtovega in
Fichtejevega narodnega gibanja smo Slovani polagali temelje
svoji mladi moderni kulturi in slovanski vzajemnosti. Po sto-
letnem ugodnem notranjem razvoju smo dospeli ob zaključku
svetovne katastrofe do podobne višje razvojne
stopnje, na kateri se je nahajal nemški narod
pred francosko revolucijo in pod Napoleo-
nom. Danes prihaja na nas vprašanje, smo li pripravljene za
poslanstvo, ki nam ga je pokazal nemški mislec v svojih zna-

⁹ Podčrtal vse jaz.

¹⁰ Palacky je bil Kantovec, Bakunin pa je bil vnet Fichtejanec in
Hegelijanec. Ako ne naravnost iz Kanta, zajemal je Bakunin posredno iz
Fichteja misel o zvezi republik Evrope, misel, ki vodi v Kantov spis »Zum
ewigen Frieden«.

¹¹ Glej dr. Milan Prelog: Slavenska renesansa 1780—1848, Zagreb 1924.
To je prvo velikopotezno slovansko delo, ki nam skuša pojasniti razvojno
pot izza dobe Herderjeve pa do l. 1848, ki je osrednja točka Prelogovega
dela. Dobrodošlo! Želimo kmalu še nadaljevanje do 1918!

menitih »Idejah« in potem razvil češki poet v svoji »Slawy Dceri« in spisu o slovanski vzajemnosti. Ali naj danes, ko imamo vsak svojo lastno državno streho, manj idealno mislimo in čutimo od prednikov na prvem vseslovanskem kongresu v Pragi l. 1848 neposredno za idejami »Krsta pri Savici«, Prešernove »Zdravljice« in Kolárjevega spisa o vzajemnosti? Danes, ko stojimo ob problemih, sorodnih dobi, sledeči letu 1789, ko so Nemci pričeli v krvi in železju reševati svoj narodno politični (pangermanski) problem pod vodstvom birokratične Prusije?

Naj govori poprej spoznanje Nemcev današnjih dni!

»Zwischen 1804 und 1813 liegen die Reden«, piše Rubinstein,¹² »liegt Jena und Erhebung Deutschlands gegen Napoleon. In diesen Jahren flutet das national deutsche Volksverlangen und das idealistische deutsche Staatsdenken in jenen Territorialstaat hinüber, der beiden Schicksal sein sollte. Preußen hat den neudeutschen Staat geschaffen. Um dieses historische Geschehnis hat sich ins Bewußtsein der national erzogenen Generationen eine fromme Legende hineingegraben. Preußen, eine dynastische Schöpfung wie alle deutschen Partikularstaaten, habe durch Aufnahme des deutschen Bildungsgutes Beruf und Kraft zur Einigung Deutschlands erworben, die vollzogene Erweiterung Preußens zum Preußen-Deutschland sei die ideengeschichtliche Vermählung des preußischen mit dem deutschen Staatsgedanken. Die Legende knüpft an das Jahr 1807 an, als nach Jena der verstümmelte preußische Staat neu aufgebaut wurde. Damals habe Preußen die nationale Bildung als belebenden Geist in seinen Staatskörper einziehen lassen. An dieser Ausdeutung ist geschichtliche Wahrheit, daß Preußen nach seinem tiefen Fall durch den deutschen Geist aufgerichtet wurde. Aber jener wunderbare Vorgang steht nicht am Beginn einer Umformung der Seele Preußens, vielmehr umgekehrt am Anfang einer Abnützung des deutschen Staatsidealismus, seiner Verengung durch die im Kerne verharrende preußische Militärmon-

¹² Str. 571/2 l. c.

archie. Preußen ist ein merkwürdiges Gewächs. Es ist die klassische Schöpfung des von den französischen Königen ausgebildeten Absolutismus auf außerfranzösischem Boden. Nur daß der in Paris wurzelnde Hof, die Zusammenballung der unumschränkten Herrschergewalt mit der Gesellschafts- und Geisteskultur der Nation in eins verschlungen war, während in der östlichen, von den Quellen deutschen Kulturschaffens entfernteren Mark Brandenburg gleichsam der reine Spiritus des Absolutismus hergestellt wurde, der nackte Militär- und Machtwille des Dynasten und sein Instrument, der durch Offiziers- und Beamtenkorps wirkende Machtapparat.«¹³

Pod vodstvom take Prusije je Nemčija bojevala boj proti Napoleonovemu francoskemu imperializmu in zašla v reakcijo ter ideologijo radikalnega nacionalizma, ki je potem pod vplivom Hegelove državne filozofije potisnila evropsko mišljenje in življenje v ono smer, ki je šla čim dalje v stran od Herder-Kantove občečloveške smeri, dokler se ni zaplela v svetovno vojno in v nji žalostno končala — svojo nacionalno imperialistično pot.

In tako sodi Rubinstein, da tiči v tem tragična usoda nemške državne misli: »Die Tragik der geistentstiegenen deutschen Staatsidee aber ist ein ausgesondert schmerzliches Verrinnen. Der Nachlebende kann das Unglück, das die alten dynastischen Mächte nach 1813 mittels des Wiener Kongresses dem deutschen Volkswesen schlugen, nicht arg genug einschätzen. Ein Gefühlsaufschwung, der eine kulturell auf dem Gipfel angelangte Nation in einem gleichtönigen Schrei der Befreiungsehnsucht sammelte, und, in diesem Volke vorbereitet, eine überreiche Fülle politischen Denkens, die nach Gestaltung freien nationalen Seins drängt! Aber die Macht nährt den Strom und dieser muß in tragem Dahinfließen verflachen. Die Macht droht der deutschen Idee, die den Staat aus dem edelsten Material bauen will, aus dem christlichen und humanistischen Universaldenken, mit doppelter Waffe: mit gewaltsamer Hemmung und mit innerer Verunreinigung.

¹³ Vsa mesta podčrtal jaz.

1848 ist das Staatswollen der Nation auf dem zweiten Stufengang angelagt. Der Idealismus der klassisch-romantischen Zeit schwingt noch, wenn auch gedämpfter. Der neue Mißerfolg besiegelt den inneren Bruch. Als von 1866 bis 1870 der deutsche Staat gestellt wurde, war die Federkraft des ideellen Staatsdenkens weg. Die 1848er Kaiseridee war noch im Zuge der Fichteschen Höhe, die 1870er Verwirklichung war »Kraft und Stoff.«¹⁴

S tem letom preneha tudi idejno vodstvo Nemcev v Evropi. Zakaj že z l. 1848 so pričeli z idejnim nasledstvom Slovani, ko so na praškem shodu formulirali svoj narodni manifest. Zato ima prav Rubinstein, ko piše dalje: »Das deutsche Volk konnte der politischen Kultur Europas nicht zutragen, was es an Reichtum in sich gehegt hatte. Der Siegesjubel, unter dem der Reichgründung die Glocken läuteten, täuschte die Nation über die Bitterkeit ihres Geistesloses. Hätte die Geschichte stiefmütterlicher mit dem deutschen Volke verfahren können? Der niederländischen, englischen und französischen Nation, im Abstände auch der italienischen, hatte sie vergönnt, daß ihre Gemeinwesen als Befreiungstaten, als Werke der Volkserhebung entstanden. Die Bürger und Lenker dieser Länder blieben in allem geistigen Auf und Ab ihrer Geschichte dauernd von den Starkströmen der Freiheitsspannung durchzogen, die ihren Staaten die Seele gegeben hat. Solch helle schwärmerische Jugenderinnerung umstrahlt das deutsche Staatswesen nicht. Dieses war umgekehrt »eine Kette mißlungener Volksanläufe« und sein Abschluß der Siegeben jener alten Mächte, deren sich die anderen Völker entledigten, als sie ihr politisches Haus aufführten.«¹⁵

Kdor pazno zasleduje politični razvoj v državi SHS od 1. decembra 1918 dalje, se bo ob teh Rubensteinovih besedah globoko zamislil. Zakaj mnogo je v njih, kar spominja na težka dejstva v naši najnovejši zgodovini na slovanskem jugu. In prav

¹⁴ Vsa mesta podčrtal jaz.

¹⁵ Vse podčrtal jaz.

zato še dalje za njim. Piše: »Der geschlagene deutsche Staatsidealismus war im großen Maßstab geschichtlichen deutschen Lebens und im europäischen Rahmen konzipiert. Das wirklich gewordene deutsche Kaisertum erbte mit dem preußischen Schöpfer das Ungeschick, die Gamasche loszuwerden und sich ins Europäische zu fügen. Die deutsche Nation, durch die Jahrzehnte des technischen Materialismus von der unerschrockenen Geisteskraft idealen Weltgrübelns abgeschnitten, hatte sich der Fähigkeit entwöhnt, von den Tatsachen des politischen Alltags zu den Wurzeln vorzudringen. Die Geschlechter wie die aufklärerischen und die klassisch-romantischen hätten trotz der blendenden Kriegserfolge die geschichtliche Bedrohlichkeit der Bismarckschen Staatsschöpfung erschaut. Die wenigen Köpfe, die sich diese Kraft der Kritik erzielten, wiegen schwerer als die gelehrte Schar dumpfer Anbeter des Machtstaates, die dann später nicht einmal den Klarblick hatten, den Übergang von der überlegten Bismarckschen Machtpolitik zur agresiven, hysterischen der Wilhelmischen Ära zu beobachten. Die Blindheit im staatspolitischen Denken wich auch nicht, als in der Geisteserkenntnis langsam die Abkehr vom Realismus zu einer Wiedergeburt spekulativen Sinnes kam.«¹⁶

Tako Rubinsteinova kritika nemškega miselnega in političnega življenja do katastrofe. Jasno se vidi pot, ki jo je hodila Nemčija in z njo nemški narod pod vodstvom pruskega vladnega sistema in miselnosti pruskih vodilnih oseb. Kaj je preostalo od vse velike slave Bismarckove Nemčije? O tem govori bridko resnico podpis v Versaillesu. Kako misli danes nemški mislec, vemo iz besed Vorländerjevih. Tudi Rubinstein sodi enako, ko zaključuje svoje izvajanje z besedami: »Die Nation versäumte die größte aller Pflichten, ihr eigenes nationales Schicksal geistig zu durchdringen. Die Aufgabe blieb den deutschen Menschen, die durch das Erlebnis der großen Niederlage des Machtstaates hindurch gehen mußten. Die Ge-

¹⁶ Podčrtal vse jaz.

schichte hat die Situation von 1807 wiederholt. Das Werk preußischer Staatszimmerarbeit ist zusammengestürzt. Wiederum wie damals nicht durch das Anrennen der Volkskräfte, sondern durch Windstoß von außen. Der deutsche Staatsidealismus, der mit Freiherrn von Stein vergeblich seine Künstlerbaukraft versucht hatte, ist wieder aufgerufen. In seinem verschütteten Brunnen ist alles, was die deutsche Nation braucht, um ihren Volksstaat mit freiem Leben zu füllen und den Weg zum weltbürgerlichen Einklang mit einem Europa zu finden, das nach idealer Erneuerung lechzt.«¹⁷

Kdor išče novih političnih smeri, novega mišljenja in novih metod v politiki, ta mora seči, kot je že Kant učil, globlje v sé in sebe samega duhovno prenoviti. Ako hoče nemški narod nazaj na ono pot, ki sta mu jo pokazala Herder in Kant in jo pričel v. Stein, potem se gotovo posreči Nemcem trud, biti vedno važen pozitiven in konstruktiven činitelj pri ustvarjanju nove Evrope v smeri občečloveške federacije in ž njo tudi »večnega miru«. Na tej poti in v tem smislu političnega dela bi Slovani z lahkim in veselim srcem sledili. Saj priča vprav razvoj naše miselnosti v zadnjem stoletju, da nam je ravno Herderjeva in Kantova miselnost najbolj prijala in še vedno prija (Palacký, Masaryk). Zato so nam všeč tudi besede Herderjevega občudovalca Nadlerja, ko nam slaveč Herderja govori o družini narodov in volji Nemcev, pomagati pri delu za čim tesnejšo zvezo narodov, češ: »Und wenn es gelingen sollte, die Welt zu einer Völkerfamilie umzuformen, so werden die Deutschen diese Idee in ihrer Schöpfung und Vertiefung, in ihrer weit gespannten Propaganda für die Romantik und wieder für Herder in Anspruch nehmen dürfen. Nicht das Wunschbild des ewigen Friedens, sondern das Bewußtsein einer Weltgemeinschaft von Volk zu Volk, steht am Anfange dieser Gedankengänge. Nicht der Genfer Völkerbund, diese Fratze der deutschen Entwürfe aus dem achtzehnten und frühen neun-

¹⁷ Podčrtal jaz. — O državniku v. Steinu je pravkar izšlo lepo delo Rikarde Huch »Der Freiherr v. Stein«, Wien 1925, Karl König. Tu se lepo zrcali nasprotje med v. Steinovim in Bismarckovim političnim mišljenjem in delom.

zehnten Jahrhundert, sondern das, was einmal werden muß, gründet sich auf Ehrfurcht vor dem Sonderwesen eines jeden Volkes.«¹⁸

Ali Herderjeva misel o družini narodov, kot hoče Nadler, ali pa Kantova misel o vseobči federaciji republik, to o bistvu ideje same o sporazumu vseh narodov, odnosno njihovih držav, ne odločuje. Bistvena je danes le volja, kolektivna volja narodov, da na doseženi podlagi gradimo dalje in se stopnjema bližamo veliki zvezi vsaj radi večje varnosti poedincev. To voljo bo pa vedno krepila s a m o n o v a b r i d k a s k u š n j a, kakor je Kant pravilno sodil pri svojem študiju vprašanja o večnem miru. O tem pričajo baš Herderjeve »Ideje«, ki so pisane s toplim srcem p r e d francosko revolucijo, kakor priča tudi Kantova prevdarna, z realnostmi računajoča misel, kako priti k večnemu miru, — na temelju skušenj i z z a francoske revolucije. Kant¹⁹ je realneje, ker kritičneje in znanstveneje, gledal na potek človeškega razvoja, zato je tudi njegova presoja za bodoči razvoj boljša vkljub vsej lepoti Herderjevega človečanskega ideala. Ako stoji Nadler bolj ob strani Herderja in romantike, torej čuvstvenosti in srca, Slovani ne moremo biti nasprotni. Še hvaležni smo mu, ko kliče, naj ne pozabimo velikega zagovornika Slovanov: »Zumal die kleinen Völker Mittel- und Osteuropas, die in Genf mittagen,²⁰ hätten die Pflicht, Herders Namen dankbar wie einen der ihrigen zu nennen. Denn von Herder und der deutschen Romantik sind im östlichen Mitteleuropa zu Anfang des neunzehnten Jahrhunderts aller Orten die Renaissancebewegungen ausgegangen, die heute in den neuen Staatsschöpfungen dieses Raumes gipfeln. Vor allem gilt das für die Tschechen.«²¹ Jenem Manne also, der in seinen »Ideen zur Philosophie der Geschichte« den Erdball als den einen großen Wohnraum der Menschen erfaßte, der diesen Wohnraum mit dem Spürsinn des geborenen Geographen in seine individuellen Wohnbezirke gliederte, der die Völker aus diesen individuellen Wohnbezir-

¹⁸ L. c. str. 12.

¹⁹ Prim. kaj dobro sestavljeno prej omenjeno knjižico »Kants Ansichten über Krieg und Frieden« von dr. Willy Moog.

²⁰ Članek je pisan pod vtisom tega zborovanja (l. 1924 sept.).

²¹ Podčrtal jaz.

ken herausreifen und zu einer großen Familie anwachsen sah, gebührt — — sogar zu Genf eine eherne Denksäule — —.«

Prav je, da Nadler zagovarja Herderja in njegove nazore in prav je tudi, da opozarja Slovane na Herderja; toda prav tako imamo Slovani, zlasti mi na zapadu, ki smo bili tisoč let pod vladavo avstrijskih Nemcev vse do vojnega poloma v oktobru 1918, pravico, da opozarjamo na Rubinsteinova izvajanja o usodni miselni in politični poti Nemcev iz leta 1807 pod vodstvom birokratične in militaristične Prusije, pozabivše popolnoma na Herderjeve ideje o družini narodov in o velikem kulturnem poslanstvu nemškega naroda!

Kdo je kriv, da se Slovani še danes ne moremo preveč ogrevati za zvezo z Nemci? Na to odgovarja zlasti zgodovina zadnjih sto let, odkar je Nemčija šla po poti pruske železne roke in ž njo po vsenemški nacionalistični politiki.

Naj sodi danes o tem vprašanju mož, ki je sodeloval z vsem slovanskim žarom (»anarhist«) pri slovitim proglasu Slovanov l. 1848, zbranih v Pragi pod vodstvom čeških političnih in kulturnih voditeljev; mož, ki je bil idejno in po srcu zelo blizu Herderju, a v metodi vse radikalnejši kot plemenito misleči Herder in drugi treznejši Slovani pri vprašanju avtonomije in zveze narodov. Bakunin namreč piše v svojem »Manifestu Slovanom«,²² da naj se bore za svobodo vseh slovanskih narodov v Evropi in razbijejo z revolucijo avstrijsko monarhijo, ki jo je l. 1848 hotela, po njegovi misli, za vsako ceno ohraniti »despotska konspiracija«. V ta namen naj se Slovani pobotajo z vsemi narodnimi nasprotniki, celo z Madjari in Nemci, češ, da je to treba storiti kljub temu, da ne priznavajo svobode Slovanov. Treba da je izvajati ono politiko, ki so jo Slovani določili že na praškem sestanku, namreč: predložiti Madjarom federacijo pod pogojem vzajemnega spoštovanja pravic in obestranske popolne neodvisnosti. Zakaj ta politika da je vzvišena, veličastna politika in radi te politike da je treba pomagati Madjarom, ker ta politika, ki jo predlaga on, Bakunin, ni le politika velikodušnosti in razboritosti, nego tudi politika modrosti, ki misli na bodočnost. »Zakaj,

²² Glej izdajo v »Biblioteki Svetlost«, Belgrad 1922 (Edition Slave, Wien I.).

s tem činom velikodušnosti izvršite veliko propagando za princip svobode vseh narodov. To je čin, ki bo usodnega značaja ne samo za borbo na Ogrskem, nego bo odločilen tudi za občo borbo revolucije proti despotom, in ki vas bo postavil na čelo revolucionarnega gibanja, in vi boste, kakor vam tudi pristoji, ponosno in drzno razsvetlili z lučjo osvobodilno pot evropskih narodov.«

In na vprašanje, ali ne bi Slovani, če ponudijo roko svojemu nasprotniku, škodili sebi samim, odgovarja Bakunin: »Gotovo ne! Mi smo tako silni, da moremo biti plemeniti. O gotovo, Slovani nima ničesar izgubiti, more pa samo dobiti. On bo, gotovo je, živel! I mi bomo živeli! Dokler nam bodo kratili le najmanjši del naših pravic, dokler bode ločen ali odtrgan tudi le en del našega občega telesa, — borili se bomo ne na življenje, nego na smrt, borili se bomo do poslednjega atoma naše moči, prelili bomo tudi poslednjo kapljo naše krvi, da postanejo Slovani v svetu veliki in popolnoma svobodni in nezavisni. In prav zato moramo iti preko malenkosti in združiti svoj pogled na veliko; namesto razdvojenosti iskati skupnost in porabiti vse sile za odpor proti našemu skupnemu združenemu sovražniku. In če bi katerikoli narod, pa najsi se je nekdanj nahajal del njegov v vrstah našega sovražnika, končno priznal naše pravo in bi zaželel skupno z nami boriti se proti našemu silnejšemu skupnemu sovražniku, tedaj moramo prijateljsko prijeti za ponudeno roko.«

Ni to govor, vreden vsega občudovanja in enako navduševalen kot Črtomirov leta 1836 v »Krstu pri Savici«? Ni tu res govor velikega Slovana širnega obzorja? Kje je bil tedaj Nemec, ki bi bil tako govoril o Slovanih kot Bakunin o nemškem narodu, a ne njega profesorjih? Tako sodi in obsoja ob uri odločitve on, slovanski »anarhist«, prognanec — (drugače kot nemški žid Marx tisto leto Slovane) kot leta 1918 Wilson: »Vi morate podati roko nemškemu narodu, ne pa despotom Nemčije, s katerimi ste zdaj v zvezi. Ne, tega baš vi ne smete delati. Ne smete nuditi roke onim nemškim pedantom in profesorjem v Frankfurtu, onim malopridnim in ozkosrčnim literatom, ki polnijo, bodisi zbog svoje omejenosti ali ker so podkup-

ljeni, večino nemških listov s psovanjem vas in vaših pravic, proti Poljakom in Čehom. Ne, Vi ne smete nuditi roke onim meščanom, ki se radujejo pri vsaki nesreči Slovanov, nego onemu delu nemškega naroda, ki pride iz revolucije, ki bo, ki postane svobodni nemški narod one Nemčije, ki je še ni in ki zato še v ničemer ni ničesar proti vam zakrivila,²³ katere pojedini člani so raztreseni po vsej Nemčiji, razbiti istotako kakor tudi naši slovanski narodi, istotako preganjani in tlačeni kakor i mi, — da, oni so vredni naše zveze in pripravljeni, da stopijo z odprtimi rokami v naš tovariški krog.«

Tako o zvezi med Nemci in Slovani mož, ki se je učil pri Nemcu Fichteju evangelij Janezove ljubezni (»Anweisung zum seligen Leben«); mož, ki mu je posvetila znana Rikarda Huch lepo delo, ki naj bi je poznal sleherni Slovan, pa če se strinja z Bakuninom ali ne.²⁴ Zakaj po svojih idejah, po svoji poslanici Slovanom v letu 1848 zasluži pri slehernem Slovanu sedanjih dni z ozirom na novo Rusijo vsaj toliko pažnje kot nemški žid — Marx.²⁵ Zlasti danes, ko se je domala izpolnilo, kar si je v glavnem želel v letu 1848, v času drugega evropskega revolucijskega vzgona, nas opominja, naj razmišljamo o zgodovini Slovanov zadnjih sto let in se poglobljamo v misli velikih prednikov te dobe. Upati pač smemo, da je vekovna borba med Slovani in Nemci v politično narodnem pogledu z izidom svetovne vojne za vedno odločena. Postavljena je z osnutjem narodnih naših držav med nami in njimi velika ločilna črta, segajoča nekako od izliva Soče pa vse gori v smeri do Gdanskega. Šele koncem leta 1918 je bil končno dobojevan tisočletni naš boj za pravico obstoja na zemlji, ki so jo posedli naši praočetje. Leto 1848 pomeni le veliko idejno pripravo za

²³ Podčrtal jaz.

²⁴ Michael Bakunin und die Anarchie. Von Ricarda Huch. Leipzig 1923, Insel-Verlag.

²⁵ Kdor hoče globlje umeti nasprotje med Marxom in Bakuninom, naj pomisli, da je Bakunin sin ruske, slovanske kmetijske zemlje, kjer je veljal še stari princip skupnega življenja v »miru«, dočim je Marx žid, živeč v zapadnem industrijskem svetu in misleč z možgani nemškega človeka Hegelove šole. V omenjeni knjigi R. Huch so ta poglavja zanimiva: »Der Einfluß deutscher Romantik auf Bakunin«, »Russische Einflüsse auf Bakunin«, najbolj pa »Bakunins Ideen« ter »Bakunin und Marx«.

končno osvoboditev izpod oblasti tistih državnih tvorb, ki jim je Bakunin že leta 1848 želel takojšnjo smrt (Avstrija, Turčija, carska Rusija, despotska Nemčija), a časi še niso bili dozoreli, Slovani pa tudi še niso bili dovolj kulturno pripravljene za lastno politiko v lastni hiši. Na razrahljani njivi srednje Evrope zato zdaj že sedmo leto klije leta 1848 vsejano plemenito seme za nov red in novo skupnost evropskih narodov. Pod čegavim vodstvom, to pokaže bodočnost. Mislimo, da se niso motili Kolar in drugi, učeč po Herderju, da so poklicani Slovani, ker zgodovinski potek res potrjuje pravilnost ideje Herderjeve in ideje učenca Herderjevega, Čeha Kolarja, potrjuje pa tudi pravilnost Kantove sodbe o poti k večnemu miru.

Naj se sodi o Nemcih tako ali tako, dejstvo ostane, da ostanemo kot sosedje v neposrednem medsebojnem stiku tudi za bodoče. Kakšno bo to medsebojno razmerje, bojno ali pomirljivo ali celo prijateljsko, o tem se ne da reči trdna beseda. Vsekakor pa je za tega, ki veruje v boljše bodoče medsebojne zveze vseh narodov, nujna potreba, da pozna duševne in politične smeri sosedov, s katerimi nas veže nešteto vezi. Zato je nemško-slovansko vprašanje za zapadne Slované prav posebne važnosti zlasti po zgodovinskem obračunu l. 1918/19.

In kako mislijo Nemci o razmerju do Slovanov po tem obračunu? »Man macht uns Großdeutschen,« piše Karl Gottfried Hugelman v »Hochland«-u 1922, str. 535/6 (članek »Der großdeutsche Gedanke und die deutsche Zukunft«), die wir für den Zusammenschluß mit dem deutschen Reich und gegen den Donaubund eintreten, den Vorwurf, daß wir im Sinne des Jahres 1848 eigentlich kleindeutsch seien, daß wir das Programm der Frankfurter großdeutschen Partei und damit die Kultursendung des Deutschtums nach dem Osten, daß wir die unter Fremdherrschaft lebenden unerlösten Volksgenossen preisgeben. In Wirklichkeit verkennen wir nicht, daß wirtschaftsgeographische Notwendigkeiten und die ganze geistige Anlage des deutschen Volkes, daß ein tief begründetes Bedürfnis nach wirtschaftlicher und geistiger Expansion, für welche nur der Weg nach dem Osten offensteht, auf einen Zusammenschluß der mitteleuropäischen Völker bzw. Staaten in irgendeiner Form hindrängen. Wir haben hier verschiedene Abwandlungen des Verhältnisses zwischen diesen Völkern beo-

bachtet und mußten dabei das Gegensätzliche oder wenigstens Unterscheidende der verschiedenen Formen hervorheben. Von der höchsten geschichtlichen Warte aus aber können wir doch eine ihnen allen gemeinsame, immer wiederkehrende Tendenz zur Bildung eines mitteleuropäischen Bloks nicht verkennen.«

Po kratkem zgodovinskem pregledu tega vprašanja nadaljuje potem Hugelmann: »Heute, nach dem Zusammenbruch der Überseepolitik, trägt eine starke Woge das ganze deutsche Volk nach dem Osten; nicht eine Sonderaufgabe in dieser Richtung hat der südostdeutsche Staat noch zu erfüllen, wir kehren zu unserer alten Ostmarkaufgabe im Rahmen des Reiches zurück. Nicht der Eintritt in die Donaukonföderation ist der Weg, der zu unserem Heile führt und dem deutschen Volk die Erfüllung seiner organisatorischen Aufgabe in Mitteleuropa ermöglicht, weil er dieses schwache, verstümmelte Deutschösterreich der Überflutung durch andere Völker preisgeben und so dem deutschen Volk den Weg nach dem Osten geradezu verlegen würde. Erst das durch den Anschluß Deutschösterreichs geeinte Deutsche Reich wird stark genug sein, nicht durch die Macht der Waffen, sondern durch das Gewicht der Tatsachen und der natürlichen Interessen aller mitteleuropäischen Völker die Führung in Mitteleuropa zu behaupten.«

Kaj naj porečemo k takemu mišljenju? S stališča Kantove ideje o federaciji držav in nujnih mehaničnih potez »prirode« po skušnjah nad stoletnega razvoja nič drugega, kakor da prirodni in kulturni razvoj resnično nujno vodi k tesnejšim vezem med narodi in državami, zato tudi k spoznanju, da so drug drugemu potrebni, drug od drugega zavisni, nihče pa ne sposoben za absolutno avtarkijo. In tako sodimo, da so zlasti Slovani poklicani, pomagati pri ustvarjanju lepe misli o »Pan Evropi«, misli, ki jo je z vsem ognjem oznanjal Bakunin, slovanski »anarhist«, uprav v svojem manifestu, dobivši jo gotovo iz Fichteja in po njem iz Kantovega mirotvornega načrta o smotrenejši preureditvi sveta. Saj je, kot trdi Eckart v. Sydow,²⁶ Fichte izpremenil svoje nazore o državi

²⁶ Der Gedanke des Ideal-Reichs in der idealistischen Philosophie von Kant bis Hegel, Leipzig 1914, str. 37, Felix Meiner.

l. 1796 ravno ob recenziji Kantovega spisa »Zum ewigen Frieden«. Za Kantom je i on poslej zaupal v mehanično »pot prirode«, verjel v smotrnost razvoja in zrl končni ideal v državi narodov, nastali po združitvi posameznih držav, kar prinese večni mir. Tudi pod vidikom »Panevrope« gre torej »Kantovi zasnovi« prvo mesto, če mislimo Slovani iti v smeri politikov na praškem kongresu l. 1848. »Für unsere Generation«, piše Hans Kapper v že omenjenem članku »Der Völkerbund Immanuel Kants«, »der der Gedanke eines Völkerbundes, die Idee eines Paneuropa lebendige Gegenwart geworden ist, ist es von größtem Interesse, sich in die geschichtsphilosophischen Schriften Kants, die zur Zeit der französischen Revolution so großes Aufsehen nicht nur in Deutschland gemacht haben, zu vertiefen. Die Fülle der Gedanken, die unglaubliche Kühnheit und Leidenschaft der Konzeption, sowie der Zeit prophetisch vorauseilende Auffassung der geschichtlichen Entwicklung lassen das Studium dieser Schriften in ganz modernem Lichte erscheinen und sind gerade in unserer Zeit, der wie jemals einer früheren ein Ideal nottut, von unmittelbarster Wirkung.«

Ob svitu nove dobe, ki naj bi tekom časa dobila pravo lice resnične humanitete in večnega miru med narodi, ob zori novo nastalih slovanskih držav, ob pogledu na veliko zvezo republik na prostoru bivše carske Rusije, je res nujno, da se vsi boljši duhovi med slovanskimi narodi zamislijo v delo in misli velikih početnikov — slovanske renesanse, vznikle iz idej Herderjevih, Kantovih in drugih mislecev 18. in 19. stoletja.

To zahteva že ideja vodnica preroditeljev o misiji Slovanov: Kolarja, Prešerna, Palackeга, Bakunina itd. Ob stoletnih skušnjah in trdnih zgodovinskih in socialnopolitičnih dejstvih treba prav po Masarykovem zgledu²⁷ hladno in mirno razmišljati o sili idej in dejanskih odnosih med ljudmi kot poedinci in narodi kot organskimi enotami človeške družbe. Imeti je treba daljne vidike in velike smernice, hkratu pa čuvati smisel za bližnje, vsakdanje potrebe najširših ljudskih plasti. Za nas, ki stojimo šele ob začetku velikega narodnega in socialnega

²⁷ O vplivu Kanta na Masaryka razpravlja E. Růde v razpravi »Masaryk a Kant« v Masarykovem Zborniku I (1924), zv. 2. Istotam je tudi označeno Masarykovo stališče do demokracije: František Fajfr »Masarykova filosofie demokracie«. Sploh je ves Zbornik zanimiv prav glede vprašanja, koliko je Masaryk — Kantovec.

razvoja, velja historični imperativ, da moramo združiti kozmopolitično, vsečloveško in vsenarodno misel z mislijo o družini slovanskih narodov in držav, potem pa tudi z mislijo o dobrobiti lastnega naroda in lastnih držav v družini narodov in zvezi držav, ako hočemo, da končno le vznikne vsem — boljša bodočnost. Saj če to storimo, ne bomo storili nič drugega nego to, kar so hoteli na praškem kongresu l. 1848 zbrani naši narodni voditelji s Palackim in Bakuninom na čelu, ki ju v gotovem oziru lahko imenujemo »slovanskega Kanta« oziroma »slovanskega Herderja«, pa najsi je Bakunin izšel iz Fichtejeve in zlasti Hegelove šole. Za dobro misel treba najti le pravo pot do uresničenja!

Misel o federativni (republikanski) Evropi ki sta jo imela l. 1848 oba, Palacky in Bakunin, a se v taktiki in metodi ločila, je izvirala iz študija istih virov kot ona Herderjeva in Kantova in izvira še danes iz Masarykove in Radićeve šole. To je velika moderna misel, ki si stopnjema osvaja svet in ki ima še veliko bodočnost kljub vsem težavam in zaprekam, kar je dobro vedel že Kant in vendar zamislil svoj velepomembni načrt za dosego večnega miru na zemlji.

Vsa čast imenu Herderjevemu, toda nič manj ne spominu Kantovemu radi drobnega, toda po vsebini in težnji veledragocenega in trajno veljavnega delca »Zum ewigen Friden«, ki bo ostalo človeštvu v spominu bolj kot vsi drugi njegovi »imperativi« in vse »kategorije«. Kdo bi pač danes po stoletni zgodovinski skušnji, pri pogledu v širni evropski svet sedanjih dni mogel zanikati stvarnost in upravičenost njegove ideje? Kdo je pravično ocenil vrednost njegovega načrta za ves svet objemajočo zvezo republik ob historičnih dejstvih od l. 1795 pa do dejanskega stanja sedanjih političnih, socialnih in narodnih organizmov?

Naj bo današnja oblika Wilsonove »zveze narodov« potvora ali pa po naši skromni sodbi le prvi večji, resno mišljeni, dasi izkvarjeni in zelo zelo nepopolni, vendar pa realni zametek velike ideje velikega genija na koncu stoletne osnovne razvojne črte modernega človeštva. Človeštvo bodo, v tem ima Kant popolnoma prav, šele silne in bridke skušnje poučile, da treba z največjo resnobo, najvestnejšo poštenostjo in najobzirnejšo iskrenostjo

ustvarjati pogoje za preosnovo in pomladitev sveta v smislu evangelija ljubezni in medsebojne pravičnosti. Kantova pravno-nravna utemeljitev zveze republik je zato ravno danes po tretjem velikem revolucijskem vzgonu, v svitu Bakuninovih misli o revoluciji Slovanov ter ob umljivi reakciji realnejša, kot je bila šest let po francoski revoluciji. Kaj je boljši argument za pravilnost sodbe kot potrdilo zgodovinskega razvoja? Najboljša priča za Kanta je svetovna vojna in z njo zvezana ruska revolucija in vse, kar je s tema dejstvoma v organski zvezi po sklepu Wilson-Clémenceaujevega miru.

Kdo nam je napisal v krajsi obliki in bolje utemeljil Kantovo misel šest let po ruski revoluciji?

Spengler ne in Nitti — ne!

IZ KULTURNEGA ŽIVLJENJA.

Socialia.

»Socialna Misel« je prinesla v zadnjem letniku (III 1924) vrsto člankov o bogastvu in njega mejah. Povzemimo rezultate, res do-gnane s priznanjem, dozdevne in dvomljive s kritičnimi pripomnjami!

1. Pravda o moralni indiferenci bogastva se li-terarno ni uspešno končala in se tudi uspešno končati ni mogla, ker vse do konca ni bilo skupne podlage za medsebojno sporazumevanje. Bilo je, kakor da drvita dva vlaka eden proti drugemu in vsak hip se nam zdi, da bodeta udarila eden ob drugega, dejansko pa zdrčita eden mimo drugega, ker vozita vsak po svojem tiru, in oba privozita srečno na svoj konec. Tako je bilo tu. Dr. T. pravi, da je pravda rešena (SM 240) in misli seveda, da je rešena, kakor jo je on rešil. Drugi mislijo, da je rešena, seveda v drugačnem zmislu. Dr. T. je dokazoval, da je »nahajanje večje množine tvarnih dobrin v rokah enega ali posamezne skupine« konkretno dejstvo, vsako konkretno človeško dejanje je pa že tudi moralno razločeno (SM 87 sl.). Drugi so pa ločili vprav v konkretnem dejstvu še razne vidike in se povpraševali, po čem je to konkretno dejstvo moralno razločeno, torej, če je A bogat, ali že samo po tem, da je bogat, ali po tem, kako je obogatel, in po tem, kako rabi bogastvo itd., in ugotovili so, da samo po tem, da je kdo bogat, ni še mogoče nikogar moralno kvalificirati. Saj je z uboštvom prav tako. Dr. T. sam priznava, da je dejstvo »biti ubog« moralno indiferentno (SM 87). Ali pa ne ločimo lahko tudi v konkretnem dejstvu »B je ubog« teh momentov, »da je ubog«, »da je zato in zato ubog« itd. Ker je »biti ubog« moralno indiferentno, sledi iz tega, da tudi ubogegega B samo po tem, da je ubog, ne moremo še moralno kvalificirati, pač pa

n. pr. pozitivno po tem, da je ubog, a si je iz idealnih nagibov izbral radovoljno uboštvo, ali pa negativno, da je ubog, a zato, ker vse sproti zapije in mora radi tega družina stradati ali prosjačiti. To ni nobeno »ostroumnichenje« (SM 240), ampak, če se pove brez učenih izrazov, vsem umljivo. Jaz zase sem že na tistem zborovanju socialnega odseka za kat. shod vprašanje tako formuliral: Ali je mogoče koga že samo radi tega, da je bogat, moralno obsoditi, ali se moramo marveč povprašati, kako si je pridobil bogastvo in kako ga obrača? Da pa to vprašanje ni zgolj šolsko, je jasno za vsakega, kdor nekoliko pozna socialistično propagandno literaturo, a tudi za naše domače razmere ni brez pomena. Gnev delavstva se ne obrača le proti izkoriščanju, temveč seže časih pri tem in onem tudi dalje, zoper »kapitaliste« sploh in vsak, kdor kaj ima, je že »kapitalist«.

Sicer pa kljub literarno nezavršeni pravdi dejansko vsaj na splošno ni razpora, saj dr. T. v zadnjem članku (SM 246) celo o kapitalistih sam pravi: »Dobro vemo, da je posamezni kapitalist v posameznih slučajih lahko čisto brez krivde, če na podlagi sedanjega kapitalističnega reda obogati.« Toliko bolj je pa torej lahko brez krivde večji posestnik, ki je posestvo čisto »po nedolžnem« po starših podedoval, ali ki je večje posestvo združeno z njegovo n. pr. cerkveno službo. Da pa ni socialno indiferentno, kako je imetje porazdeljeno, in ne socialno ne moralno indiferentno, kako se porazdeljuje, o tem sploh ni bilo pravde. Na splošno se torej dejansko vendarle strinjamo, četudi se učeno prepiramo in vsak brani to, kar s svojega vidika prav vidi.¹ O nekem nesoglasju, ki se tiče mej bogastva, bomo še videli kaj in kako.

2. Glede nauka sv. Tomaža o bogastvu je bil uspeh tudi teoretično nekoliko povoljniji. Dr. T. je po Seipelu in Schillingu dobro pojasnil zgodovinski razvoj in časovno ozadje Tomaževih socialnih teorij, da ločimo tako brezčasna načela, ki »imajo še danes veljavo«, pa relativne, časovne pritike (SM 174—178). Tako

¹ Tako se godi mnogokrat pri takih pravadah. Jaz sem n. pr. nekdanj dr. Gosarju zameril trde izraze, ki jih je rabil zoper univ. profesorja Ujčiča. Dr. Gosar je to meni zameril, češ, naj pokažem, kje je delal dr. Ujčiču stvarno krivico (tako je podčrtal dr. G.). Zopet sem jaz dejal, da dr. Gosar ni podal v svoji knjižici »Za krščanski socializem« zares objektivnega stanja, ko je tožil o »strašni nevednosti« celo »izobraženih krogov« o stvareh, ki jih imamo neprestano na jeziku, češ, da je n. pr. pri pripravljajalnih sejah kat. shoda »v glavnem obveljala trditev, da je izraz kapitalizem le fraza, ki dejansko ne pomeni nič več in nič manj kot izrastke bogastva«. Ugotovil sem, da sem bil pri dotičnih debatah navzoč in da takšna trditev ni obveljala, ker je bila soglasno sprejeta vprav Gosarjeva resolucija o kapitalizmu. Dr. Gosar je smatral to za najhujši očitke in je podčrtal, da pri prvih sejah nisem bil navzoč, da pa je bila tedaj, ko se je sprejela njegova resolucija, njegova knjižica že napisana. Jaz seveda, ko sem pisal kritiko, nisem mogel vedeti, da je zapisal tiste stavke, še preden se je završila debata in so trditve zares »obveljale«. Jaz sem le vedel iz svoje navzočnosti, da tista »trditev« končno ni obveljala. ltd. (Prim. Čas XVIII, 1923/24 157; XIX 1924/25, 91.) Tu res velja izrek, ki ga je tako rad navajal Stritar: Tout comprendre c'est tout pardonner. Če človek vse premeri, ničesar ne zameri!

so načela (o namenu tvarnih dobrin, o pomenu zasebne lastnine, o dolžnostih tistih, ki imajo obilje pozemeljskih dobrin, do ubogih), ki glede njih ni nobenega nesoglasja. Težje je seveda določiti vse to, kar je časovnega in menljivega. Komu, kakor T., se zdi ločitev med lastnino in rabo lastnine sad časovnega »kompromisa« med nasprotujočimi si teorijami (SM 241), drugemu se bo zdela ta ločitev temeljnega pomena in večno veljavna, dokler bo na zemlji zasebna lastnina. Vsekako pa je ta ločitev izrazit in izrecen nauk sv. Tomaža (2 II, q. 66, a. 2; 2 II, q. 32, 5, ad 2.), ki ga je treba imeti na umu, če hočemo Tomaževe socialne teorije prav tolmačiti.² In še vedno se mi zdi, da je po tem treba umevati tisto mesto v Summi (2 II, q. 118, a. 1, ad 2), kjer sv. Tomaž obsoja lakomnost in skopost (s tema dvema besedama treba prevajati latinsko *avaritia*). Lakomnost in skopost, pravi sv. Tomaž, je greh po afektu, ker lakomen in skop človek neredno hlepi po bogastvu ali je neredno nanj navezan, je pa tudi »naravnost greh zoper bližnjega«, ker tak človek le »grabi« (lakomnost) in »stiska« (skopost), »v vnanjem bogastvu pa ne more imeti en človek preveč, ne da bi imel drugi premalo«.³ Tiste besede, da je tak grabež in tako stiskanje greh, ker ne more imeti en človek preveč, ne da bi imel drugi premalo, sem dejal, »je po teoriji sv. Tomaža zopet umevati o preobilju vnanjih dobrin, ki jih je človek dolžan porabljeti za splošnost, torej zopet ne toliko o meri produkcijskih sredstev, kakor o meri produktov in dohodkov« (SM 72). Zakaj? Zato, ker bi sicer sv. Tomaž sam sebi nasprotoval. Sv. Tomaž priznava, da so na svetu bogati in ubogi, ki imajo eni preveč, drugi premalo, vendar pa ne pravi na splošno, da bi bilo bogastvo greh in da bi bil vsak bogatec že zato, ker je bogatec, lakomnik ali skopuh. Ako bi pa moral vsak bogatec, da ne bo kriv lakomnosti in skoposti, vse oddati, kar ima preveč, sploh ne bi bilo več nobenega bogatega poštenjaka na svetu, zakaj kdor bi vse oddal, kar ima preveč, ipso facto ne bi bil več bogat. Umevanje je pa jako preprosto, ako ločimo s sv. Tomažem »posest« in »rabo« ali kakor sem se bolj moderno izrazil, produkcijska sredstva in produkte.⁴ Lehko je torej kdo po sv. Tomažu velik posestnik, zraven njega pa žive ubogi bajtariji, in vendar ni lakomnik in skopuh, če od obilja svojih pridelkov daje ubogim, kar ima sam preveč. Lehko ima pa kdo le malo zemlje, a je vendar lakomnik in skopuh, ker le

² Sprejel je to ločitev tudi Leon XIII. v okrožnico »*Rerum novarum*«.

³ Sodim da po pravici rabim besedi »grabi« in »stiska« ne prosto za »*acquirere*« in »*retinere*«, kakor meni dr. T. (SM 242), ampak za besede »*plus debito*«, ali »*supra debitum modum aquirere vel retinere*«, kakor jih rabi sv. Tomaž.

⁴ Dr. T. ugovarja (SM 241), da je ločitev bogastva kot obilja produkcijskih sredstev in obilja produktov »za časovne razmere sv. Tomaža preuranjena, ker kapitalizma v modernem pomenu besede takrat še niso imeli«. K temu bi le pripomnil, da ta ločitev sama nikakor še ne označuje modernega kapitalizma, saj vendar že v patriarhalni dobi lahko ločimo posest travnikov in njiv itd. kot »produkcijskih sredstev«, pa poljske pridelke i. dr. kot »produkte in dohodke«.

stiska in gleda, kje bo še kaj pograbil, in če se mu posreči, še sebi ne privoščiči, nikar da bi dajal od svojega ubogim. To je res greh ne le radi pohlepa, temveč ker se tako uničuje prvotna volja narave, ki so po njej stvarne dobrine za vse. Toda tu je že druga točka, kjer ni popolne edinosti. Strinjamo se, da naj po sv. Tomažu zemlja po prvotni nameri narave služi vsem. Vsaj dvoumno je, kar iz tega izvaja dr. T., da je bila torej »po prvotnem pravu zemlja skupna lastnina vseh ljudi«. Če se umeva ta lastnina pozitivno, sv. Tomaž tega ni učil. Sv. Tomaž je le učil, da prvotno še ni bilo delitve posesti (2 II, q. 66, a. 1, ad 1).⁵ Zmislil Tomaževega nauka je torej ta, da so pozemeljske dobrine namenjene za vse (2 II, q. 66, a. 7). Prav zato, da bi zemlja bolje služila vsem, je pa bilo potrebno, da se je uvedla zasebna last, ker komunizem posesti ni priden (2 II, q. 66, a. 2). Zopet bi pa ne služila vsem, če ne bi bile z lastjo združene dolžnosti. Pozemeljske dobrine se na razne načine porazdeljujejo (po zameni, za delo itd), za uboge, ki si ne morejo z delom služiti kruha, je narava poskrbela s postavo, da se mora, kar imajo nekateri preveč, porabiti za njih vzdrževanje. Res, to so Tomaževe besede, »quas aliqui superabundanter habent, ex iure naturali debentur pauperum sustentationi« (2 II, q. 66, a. 7). Vendar ubogi po sv. Tomažu (razen primera skrajnje sile) nimajo določene pravice do določenega deleža teh dobrin, gospodarjenje s tistim preobiljem je marveč prepuščeno vsakemu posamezniku. Dr. T. zavrača te moje besede, češ kaj je to: nimajo določene pravice do določenega deleža, »ali so morda ubogi izvzeti iz tistih, o katerih je prej govor, da so materialne dobrine za vse«? Toda tako bi moral dr. T. najprej vprašati sv. Tomaža, jaz sem tolmačil le Tomažev nauk. Sv. Tomaž pa za onim stavkom sam nadaljuje: »Ker je pa ubogih mnogo in ni mogoče z eno rečjo vsem pomagati, zato je gospodarjenje s svojimi rečmi in njih razdeljevanje prepuščeno vsakemu posamezniku (committitur arbitrio uniuscuiusque dispensatio propriarum rerum), da z njimi pomaga tistim, ki so potrebni; če je pa potreba tako vidna in nujna, da je treba očitvidno takoj iz tega, kar je tu, pomagati (n. pr. ko grozi komu nevarnost in ni drugačne pomoči), tedaj je dovoljeno vzeti si tujo reč...« Za pojasnilo še dodaja (ad 2): »Če kdo tako v skrajnji sili vzame in rabi tujo reč, to pravzaprav ni tatvina, zakaj v taki sili postane njegovo, kar kdo vzame, da si ohrani življenje.« Po tem nauku sv. Tomaža torej ubogi očitvidno nimajo določene pravice do določenega deleža, n. pr. do tega, kar je tvoje (razen v skrajnji sili).⁶ Toda ali ni dejal sv. Tomaž sam, da kar imajo nekateri preveč »po naravnem pravu spada revežem za njih vzdrževanje« (SM 240)? Čisto tako ni dejal. Po tem prevodu bi človek mislil, da je tisto že last ubogih. Tega pa sv. Tomaž

⁵ Tako je umeval sv. Tomaža Leon XIII., ki v okrožnici »Rerum novarum« izrečno zavrača mnenje agrarnih socialistov o prvotni skupni lasti.

⁶ Tako tolmači to mesto tudi Caietanus: Nulli determinato pauperi acquiritur ius, ut debeatur sibi, quod dives habet de superfluo, quia ex arbitrio divitis pendet dispensatio. (In 2 II, q. 118, a. 4.)

na splošno ne pravi, le za skrajnjo silo pravi, da reč, ki si jo ubogi vzame, da si reši življenje, »postane njegova« (efficitur suum), torej prej ni še bila njegova, ampak je bila gospodarjeva. Pravi pa sv. Tomaž res, da mora iti tisto po naravnem pravu za vzdrževanje ubogih, da je torej lastnik po naravnem pravu dolžan porabljeni tisto za uboge. Dvoje tu ni popolnoma jasno: kako mora porabljeni in kakšna je ta dolžnost? Zlasti to drugo je važno. Kakor je znano, je umevalo znanstveno potomstvo sv. Tomaža tisti stavek na razne načine. Ako prav vidim, se je izrazil Tomažev nauk končno v tej-le formuli: Tisti stavek ne govori kar kratkomalo o dolžnosti stroge pravičnosti, ki bi ji bila vedno soodnosna prava pravica ubogih, ampak le o izreku naravnega zakona (naravnega prava v širšem pomenu), ki navrača uboge na bogatce in le-te navaja pomagati jim, toda pa razmerah, tako da je ta izrek časih le nagib na dobro delo, časih ukaz ljubezni do bližnjega, časih morda tudi ukaz pravičnosti, vsekako pa ubogim pokaz pravice.⁷ In res je mogoče za vse te točke navesti dokaze iz sv. Tomaža. Ko govori sv. Tomaž o miloščini (2 II, q. 32), pravi izrečno, da je dejanje ljubezni (a. 1); pravi dalje (a. 3), da tudi iz tega, kar ima kdo več, kakor sam potrebuje, ni dolžan dati vedno in vsakemu ubogemu. Ko govori o lakomnosti in skoposti (2 II, q. 118, a. 4), pravi, da je greh zoper ljubezen do bližnjega (greh zoper pravičnost pa tedaj, če kdo krivično vzame ali drži tuje reči, kar je rop ali tatvina). Za skrajnjo silo pa že itak vemo, kako je.

Vendar je pa eno mesto (2 II, q. 118, a. 4, ad 2), kjer govori sv. Tomaž tudi o nekakšni socialni človekovi dolžnosti deliti svoje med uboge (ex debito legali), namreč vprav, kadar so le-ti v sili, ali pa, dostavlja, »radi preobilja tega, kar sam ima« (vel etiam propter superfluitatem habitorum). Tu namreč odgovarja na neki citat iz Bazilija, ki se v podobni obliki nahaja tudi pri sv. Ambroziju in je prešel v dekretale: »Lačnega kruh je, ki ga ti držiš, nagega obleka, ki jo hraniš, ubogegega denar, ki ga imaš.« Sv. Bazilij, odgovarja sv. Tomaž, govori o primeru, ko je ubogi v skrajnji sili (ko že vemo, da si sme celo sam vzeti, kar nujno potrebuje), potem pa dostavlja še tisti »ali«. Sledilo bi torej, da je dolžnost dati ubogim, kar ima človek sam odveč, »debitum legale«. Kako umeti ta »debitum legale«? »Debitum legale« po sv. Tomažu spada pod »iustitia legalis«, o tej pa pravi sv. Tomaž (2 II, q. 58, a. 5 et 6), da je isto kar »iustitia generalis«, ki »naravnava dejanja vseh kreposti na občni

⁷ Prim. namesto drugih izrek Leona XIII. v okrožnici »Rerum novarum«: »Ubi necessitati satis et decoro datum, officium est de eo quod superat gratificari indigentibus. Non iustitiae, excepto in rebus extremis, officia ista sunt, sed caritatis christianae, quam profecto lege agendo petere ius non est.« Nekateri menijo, da je celo to izjemo v skrajni sili tako umevati, da ima ubogi pravico do reči, da je pa ni posestnik dolžan dati po strogi pravičnosti, temveč le da nima pravice ubogemu braniti, da si jo vzame, češ, po sv. Tomažu šele s tem »efficit rem suam«. Prim. Genicot, Institutiones Theologiae Moralis I^o (1922), nr. 502.

blagor«, imenuje pa da se »legalis«, ker je naravnavanje dejanj na občni blagor funkcija zakonov.⁸ Tu bi torej že prešli meje same ljubezni in prišli na socialno polje. Če je tako, bi bil tu migljaj za nadaljnji razvoj Tomaževih socialnih teorij. Vendar potomstvo na splošno teh posledic ni izvajalo, najbrž zato ne, ker se mu je zdelo takšno tolmačenje tistega »iure naturali« in tega »debitum legale« v nasprotju z jasnim naukom sv. Tomaža v poglavju o miloščini, a nasprotje takoj izgine, ako se tolmačita »ius naturale« in »debitum legale« v širšem pomenu za »lex naturalis« in »debitum lege naturali«, kjer je »debitum« lahko kdaj zgolj ljubezni, kdaj pravičnosti.⁹ Leon XIII. je v okrožnici »Rerum novarum« zavrnil kako poseganje zakonov v to področje. Glede tega, kar ima kdo več, kakor potrebuje, je dejal izrečno, je le v skrajni sili mogoče govoriti o dolžnosti pravičnosti, sicer le o dolžnosti ljubezni, ki je ni mogoče sodno iztirjavati (*quam profecto lege agendo petere ius non est*), s čimer tudi misli, da niso mogoči zakoni, ki bi to dejanje zaukazovali, ker dostavlja: toda je višji zakon in višje sodišče, zakon in sodba Kristusa Boga.

Popolne jasnosti torej tu ni. Morda bi se dalo rešiti navidezno neskladje pri sv. Tomažu s to-le formulo: Dolžnost, da človek porablja, kar ima odveč, za uboge, je nasproti skupnosti pravi »debitum legale«, dolžnost socialne pravičnosti, a nasproti posameznim ubožcem le »debitum morale«, dolžnost ljubezni (v širšem ali ožjem zmislu, kakor ju loči sv. Tomaž sam 2 II, q. 80, a. un.). Prvo: zakaj po naravnem pravu (*iure naturae*) so namenjene stvarne dobrine za vse. Drugo: zakaj naravno pravo ni dalo posameznim ubogim določene pravice do teh dobrin, ampak je prepustilo lastnikom, da jih porazdeljujejo po zakonih ljubezni. Seveda je treba »superfluum« s sv. Tomažem umevati tako, da z ene strani človek sme zase porabiti, kar potrebuje za stanu primerno življenje zase in za svoje, in da z druge strani ni dolžan (razen primerov skrajne sile) vsega sproti porazdeljevati, temveč lahko hrani, da potem more kaj večjega storiti za blagor človeštva (*magnificentia*). Poleg tega bi pa mogli dandanes pravi »debitum legale« utemeljiti morda tudi tako-le: Zdi se, da žene moderni kapitalizem delavske stanove vedno bolj v skrajno bedo. Tedaj pa po Tomažu in Leonu gre za pravico. Glede na to torej nekakšno poseganje države v porazdeljevanje dobrin ne bi bilo več neupravičeno. V tem zmislu sem jaz dejal: »Priznati je treba, da sv. Tomaž zadnjih konsekvenc iz svojega nauka o lastninski pravici ni izvedel. Namreč: ako so

⁸ In res pravi (2 II, q. 80, a. un.), da je »debitum legale, ad quod reddendum aliquis lege adstringitur«.

⁹ Dejal sem: na splošno. Posamezni (kakor n. pr. Caietanus) umevajo tisti »iure naturae« in ta »debitum legale« res v ožjem smislu, ki ga je torej mogoče tudi z zakoni izsiliti. Ako je namreč tisti zakon naravnega prava v ožjem smislu, tedaj posamezni ubogi sicer še vedno nimajo določene pravice do določenega deleža, toda, kakor pravi Caietanus (In 2 II, q. 118, a. 4), »communi bono hominum quaesitum est ius, ut quae supersunt uni dentur indigentibus«, skrb za občno blaginjo je pa vsekako naloga socialnega zakonodavstva.

materialne dobrine po naravnem pravu namenjene za vse, a dejansko ob kakem gospodarskem redu (ali bolje neredu) temu namenu ne služijo več, tedaj se ne zdi več smotno in naravnemu pravu primerno, če se »dispensatio« popolnoma prepušča samovolji posameznikov. Zahteva naravnega prava je marveč, da socialna oblast posega vmes in izvede reforme, ki spravijo gospodarstvo zopet v skladje s prvotnim namenom materialnih dobrin. Seveda je vprav to najtežji problem, kako to doseči: ali s posebnimi davki, ki naj se porabijo za socialno pomoč bednim, ali s posebnimi socialnimi zakoni, ki naj omeje kopičenje materialnih dobrin v rokah nekaterih, ali s skrajnim sredstvom, s socializacijo produkcijskih sredstev samih? To je vprav sodobno socialno vprašanje, ki še nikakor ni rešeno« (SM 72). Dr. T. je radikalnejši. Po njem naj bi se tisto gospodarjenje in porazdeljevanje (dispensatio) sploh odvzelo posameznikom in izročilo državi: »Bolj pravilno se mi zdi, če rečemo, da imajo tudi ubogi pravico do določenega deleža (stanu primerno), pravična razdelitev posesti oz. dobrin, je pa stvar države, ki ima skrbeti za splošni blagor« (SM 242). Ne morem reči, da bi bil to teorijo dr. T-a že do konca premislil. Zdi se mi pa, da bi imela nedogledne posledice in da bi dala državi naravnost strašno moč nad gospodarskim in tudi kulturnim položajem nas vseh. Država naj bi absolutno odločala o tem, kaj je vsakemu potrebno ali nepotrebno!? Te radikalne teorije po mojem mnenju ni mogoče vzprejeti.

3. Dr. T. se je v enem članku še posebej bavil z vprašanjem o neomejenem kopičenju bogastva. Priznava, da sv. Tomaž te meje nikjer natančno ne določa. Neka meja, pravi, sledi iz namena pozemeljskih dobrin. Glede tega že vemo, kako je. Sv. Tomaž loči posest in rabo, zato bi se po samem namenu dobrin meja n. pr. za posest zemlje ne dala določiti. Ako veliki posestnik porablja dohodke iz svojega posestva zase in za svoje, kakor je njegovemu stanu primerno, kar mu preostaja pa porablja za humanitarne in kulturne namene, je po sv. Tomažu izpolnil svojo dolžnost in ni mogoče glede na to na splošno ničesar več od njega zahtevati. Mogla bi se pa na ta način določiti mera rabnih dobrin samih, namreč vprav po pametni potrebi. Laže pa bi bilo določiti tudi mejo posesti iz namena zasebne lastnine. Sv. Tomaž uči, da je namen zasebne lastnine zemlje vprav ta, da bi zemlja s svojimi sadeži bolje služila vsem. Če je pa tako, bi bilo nepravdo vsako tako veliko posestvo, ki se ne da več smotno obdelavati. Ako je poleg tega še mnogo mnogo siromakov, ki bi radi pridno obdelavali košček zemlje, a ga ne morejo, ker je vsa zemlja v rokah nekaterih, tedaj se zopet zdi, da imamo primer, ko je agrarna reforma socialen postulat in tudi država po svoje lahko poseže vmes. Vendar sv. Tomaž, kakor se vidi, o tem še ni razmišljal.

Dr. T. sodi, da je mogoče vprašanje z druge strani rešiti, namreč s stališča svobode. Clovek ima pravico do svobode, ki mu je nihče ne sme kratiti. Ta pravica spada k prvotnemu naravnemu pravu

(*ius primarium*), dočim spada lastninska pravica le k drugotnemu pravu (*ius secundarium*). To je vse resnično. Na tej podlagi pa dr. T. nadaljuje: Dandanes si pa popolne svobode brez kosa zemlje in lastnega kota sploh ne moremo misliti. Torej je dandanes velika posest, kolikor je ovira, da posamezniki ne morejo do svoje zemlje in svobode, moralno slaba. Veliki posestniki so potemtakem z moralnega (ne samo socialnega) stališča dolžni razdeliti posestva. Ta zaključek se mu zdi tako trden, da pravi: »Ako bi grof (tak veleposestnik, ki bi imel n. pr. za fevd vso Slovenijo) ne razdelil posestva, bi grešil proti naravnim pravicam, četudi bi bil drugače še tako dober do najemnikov, ali bi jim čisto zastoj dajal zemljo v najem« (SM 245). Kaj naj rečemo o tem dokazu? Ker je za veljavnost tega dokazovanja vse eno, ali je posestvo tako veliko kakor Slovenija ali le za $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{5}$, $\frac{1}{10}$ itd. Slovenije, da je le vzrok, zakaj nimajo vsi svoje zemlje, ki imajo po dr. T. po načelu svobode pravico do nje, tedaj bi iz tega dokazovanja jasno sledilo, da bi bili vsi naši večji posestniki moralno dolžni deliti svojo zemljo s tistimi, ki še nimajo svojega kosa in kosa. Že ta jasna posledica pa kaže, kako usodno je umevanje, ki ga ima dr. T. o svobodi in nje pravicah. Na ta način bi se dalo vse dokazati. Kdaj je pa človek popolnoma svoboden? Kje so torej meje, kjer bi se pravične človeške zahteve ustavile? Ne tako: Res ima človek po naravi pravico do svobode, to je, da mu nihče ne krati svobodnega razmaha, seveda, kjer le-ta ne zadene na svobodno področje drugega. Toda ker je lastninska pravica tudi pravica, ki je izšla iz te svobode, ne more moja pravica do svobode omejiti lastninske pravice drugega, razen v primeru življenske zahteve, kakor je to pojasnjeval že sv. Tomaž.

Nekaj drugega je seveda, da dandanes res potrebo svobode vse bolj živo občutimo. Zato se upiramo vsemu, kar nam svobodo krati ali omejuje. Tako si tudi dandanes kolon vse bolj giblje, kako bi se iznebil vezi kolonstva, kakor se je nekdaj iznebil vezi tlačanstva in še prej vezi suženjstva. Prav tako delavci mislijo in teže, kako bi prišli do malo zemlje, kjer bi imela družinica svoj dom. Vse te težnje so upravičene, ne dajejo pa še same zase pravice nasproti drugim, ki že imajo zemljo ali je imajo celo več, nego je res potrebujejo. Jasno pa je, da se take težnje uveljavljajo vedno bolj in bolj kot socialni postulati, ki kažejo, kako naj bi bilo, da bi se vrnilo v človeško družbo zadovoljstvo. Pod pritiskom takih postulatov se tisti, ki se vprav naproti njim obračajo, počasi vdajajo in vdajo, da se take reforme dejansko izvrše. Tako se je vršil prehod iz kolonstva, kjer je še ohranjeno, in tako se bo izvedla počasi tudi agrarna reforma, kjer je še potrebna.¹⁰ Da je tudi kapitalizem tako zlo, ki

¹⁰ Dr. T. navaja za dokaz, kako se moralni pojmi lahko izpremene, tudi suženjstvo, češ, nekdaj je bilo po tedanjih pravnih načelih pravilno, a dandanes ni nikogar več, ki bi dejal, da je suženjstvo moralno indiferentno (pravno in moralno jaz podčrtal). Po mojem mnenju tu zopet ni jasnosti. Nič ne more biti zares (v filozofskem ali teološkem smislu) pravno, kar je nenravno. More se pa to, kar je nravno dopustno, izraziti v raznih

zahteva socialnih reform, to, menim, ni potrebno, da dr. T. svojim »oponentom« šele dopoveduje, saj se je vendar ob tem sploh začelo »socialno vprašanje«.

A. Ušeničnik

Stelè, France: **Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih.** Kulturnozgodovinski poskus. Založila Nova založba v Ljubljani. 1924. 8°. 176 str. in 32 listov z 68 klišeji.

Pri nas je morebiti dobiti ljudi, ki se ne bodo čudili dejstvu, da imamo knjigo, ki so ji posvečene nastopne vrstice; to so taki, ki se ne čudijo ničemur. Drugi si bodo meli oči in prepričavši se, da je knjiga res na svetu, se bodo nekoliko zamislili... Jaz sem se tudi.

Naslov: »Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih« je premišljen do pičice in ne pové prav nič več in nič manj, kakor kar opravičuje vsebina knjige. Dostavek »Kulturnozgodovinski poskus« je skromna, neusiljiva beseda, za katero pa tiči jako podjeten, da ne rečem smel čin. Pisati o zgodovini umetnosti, ki je v zvezi s Slovenci, je sploh trnjevo in nehvaležno delo; Steletov oris je bil pa posebno težaven, ker je prva študija te vrste in pisatelj ni imel merila za to, kaj naj sprejme, kaj izloči, kaj naj pusti in kaj popravi. O marsičem se naziranja še ne strinjajo. Tako gre zanikalna vrsta dalje. Arhivalni podatki niso še zbrani; tega dela se pri nas sistematično nismo še lotili; globine naše kulturne zgodovine niso še preiskane; inventarja umetnin še ne poznamo; psihe svojih rojakov nismo še proučili; na jasnem si nismo o činiteljih, ki so ustvarjali duševno obzorje; ne vemo, kje so imeli neposredne vire svojih umetniških nazorov in svojega okusa. Nesporno je, da se je dvigala umetniška kultura, vsaj v novejši dobi, literarnim potom, kakor drugodi; a tega slovstva in njegovih učinkov nismo še proučili, ker smo se zgražali nad tem, da je tujerodno; zamenjavali smo kulturna dejstva v politični občutljivosti s tujo narodnostjo. Ne vidimo še, kako se prepleta okus našega ljudstva z diktatom akademske ali reprezentativne umetnosti prešlih dob in razdobij zato, ker je ne moremo zasledovati brez vrzeli; spomenikov nimamo ohranjenih, niti v tipičnih vrstah, pa tudi opisov ni, ne kvantitativno dovolj, ne kvalitativno zanesljivih. Tako bi mogli nadaljevati vrsto dezideratov; pa mislim, da tega ni treba, ker je razvidno že iz navedenih točk, da

pravnih formah ali institucijah. Splošno znano pa je, da ločijo etiki dvojno suženjstvo, popolno, ki je v njem človek blago, in nepopolno, ki je v njem suženj človek, ki pa mora vse življenje služiti. Prvo suženjstvo je jasno proti naravnemu pravu, zato nikdar ni bilo upravičena »pravna« institucija; drugo je človeku manj primerno, ni pa v notranjem nasprotju z bistvenimi pravicami človeške osebnosti, temveč le s sekundarnimi postulati, zato po mnenju etikov in sociologov ni bistveno nemoralno in je zato lahko kedaj tudi pravna institucija. Naravno je pa, če je človeški časti manj primerno in zlasti omejuje svobodo, da se ne more vzdržati, čim se v človeku zbude svobodne težnje. Te težnje si poiščejo marveč novo pravno obliko. Tako se vrši v zgodovini razvoj raznih socialnih institucij in form. Lahko so nenravne in torej tudi nepravne, lahko so pa tudi npravne in pravne, a se ločijo po stopnjah razvoja, napredka in popolnosti.

je imel S. za podlago skoraj same negativne pripomočke; in vendar je izkristaliziral iz njih pozornost vzbujajoče pozitivne vrednote. Težav svoje naloge se je pisatelj zavedal in označil svoje delo kot poskus ter previdno dostavil »zgodovine umetnosti pri Slovencih«, ne »slovenske umetnosti«. To je točno precizirano in povse pravilno. Izročujoč delo javnosti pripominja: »Otvorjam debato in želim, da bi bila živahna in plodonosna.« Tako govori pošten človek, ki mu je za resnico — in ta poštenost prepaja vso knjigo, ki nam je zato simpatična tudi tedaj, ako smo v posameznih vprašanih za kako nianso drugačnega prepričanja, kakor avtor.

Knjiga ima obliko priročne osminke. Vsebina je razpredeljena na predgovor, uvod, pet poglavij, zaključek, kazala stvari, slik in vsebine. Razpravo pojasnjuje 12 klišejev med besedilom ter 68 dobro izbranih, v pretežni večini izvrstno uspelih, drobnomrežnih autotipij na pokredanem papirju; torej vrsta — vnanjih — prednosti, ki jih nudi knjiga.

Vzlic temu dejstvu se želim udeležiti debate. Vsakdo izmed nas čuti in misli subjektivno, tudi tedaj, ako pošteno stremi za objektivnostjo; ako bi se komu zdelo, da sem preindividualen, naj upošteva to mojo pravico — a naj ne sodi prenašlo.

Knjiga je zanimiva po svoji uredbi. Pravzaprav bi jo morali začeti od zadaj; zaključek (str. 157—161) formulira sklepe precizno in drugače, kakor bi v naglici sklepali po izvajanjih v posameznih oddelkih. Med razpravo je pisatelj tupatam prižgal nekaj žarečih, posebno lokalnopatriotičnih lučic, ki jih pa v zaključku zastrè ali celo ugasne.

Predgovor nam pové, da je knjiga produkt dveh komponent: ena je konservatorska praksa, druga slovenstvo v umetnosti. Prva pogrinja historična tla s preprogami blestečih zaključkov v prilog zaščiti umetniških spomenikov, druga išče slovensko dušo v proizvodih prošlih dni — torej obe tendenci. Sprva so se mi usiljevali pomisleki: kajti to bi ne pospeševalo edinega smotra zgodovinskemu delu, ki naj poišče dejstva in ugotovi historično resnico, ne oziraje se na desno ali levo. A čim dalje sem čital, tem bolj so ginevali pomisleki, kajti od prve komponente ne čuti čitatelj ničesar, druga pa stopa tako skromno v ozadje, da se prav malo uveljavlja in se njen učinek popolnoma izravna v zaključku koncem knjige.

Prvi splošni znak vsej knjigi je, da beseda teží za pregnanco. Umevno, ker naj spravi mnogo vsebine na majhen prostor; ne le umevno, tudi vse hvale vredno — bi bilo, da imamo tako točno in gibčno tehniško terminologijo, kakor drugi kulturni narodi; na tem poprišču nam je pa še precejšna pot do tja, da bomo mogli tekmovali z njimi. Zato za enkrat ni še priporočati, da posnemamo njihovo frazeologijo; vsled stremljenja po jedrovitosti na tej podlagi postane besedilo tupatam nekam tajinstveno.

Drugi znak je imponderabile, ki ga samo čutimo: podvignje, s katerim je pisana ta knjiga. S. je imel pred seboj kopico sirovinskih posameznosti in iz teh mu je bilo oblikovati vso snov,

miselno in formalno. Stavil si je prekratek rok, da spravi knjigo v svet; tedaj se ga je polastil — spricho malih in velikih zaprek — nervozen nemir. To je naravno — in v tem položaju bi bil vsakdo, imajoč reševati podobne naloge. Zato poseže včasih v izrazih, ki bi se jih bil morebiti izogibal, da je imel več miru. Pozna se mu, da je zelo načitan mož in da zajema v prvi vrsti iz nemške knjige. Občutno učinkuje kopičenje golih, med seboj odvisnih roditeljskih, prav pogosto po trije in tudi več; višek je dosegel na str. 80: »od generacije velikih kranjskih baročnih slikarjev srede XVIII. stoletja«. So pa tudi slučajni, kjer vplivata samo po dva genitiva trdo (str. 115: »virtuoznost porabe čopiča«). To tudi stvarno ne bo točno; čopič se rabi in obrabi, a se ne porabi. Iz naglice so potekale tudi slovenščini manj prikladne konstrukcije, n. pr. str. 10: »prekipi njegovo vsakdanje čustveno stanje« (= übersprundet seinen alltäglichen Gefühlszustand); ali str. 46: »istega duha diha« (= atmet denselben Geist); str. 47: »močno italijansko vplivana struja« (= stark italienisch beeinflusste Richtung); str. 60: »reformacija ji ni mogla ne slediti« itd. Tudi pojmovno nenavadne izraze nahajamo, kakor na str. 72: »kameniti značaj« (= Steincharakter); str. 81: »Doprsno srce Marijino«. Iz istega vira poljejo tautologije in poganjajo druge jezikovne bradavičice, n. pr. str. 70: »Najplodovitejši med vsemi je Mencinger«; ... »Ta je med vsemi najbolj plodovit« — drugo za drugim. — Posamezni stavki imajo tako prepletano in mukovito skladnjo, da jih je treba ponovno prečitati, ako naj postane misel jasna, n. pr. str. 90 (»Po ozki zvezi« itd.). — To so splošne opazke, ozirajoče se na smoter, osnovo, razporedbo in jezik orisa.

Važnejša pa je vsebina. Na čelu nosi dvodelni žig: zasledovanje slovenstva v historični, a psihično-estetsko analizo v moderni umetnosti. To delo vršita v avtorjevi duši dve boreči se sili: narodni čut na eni, znanstvena zavest na drugi strani. S. zasluži iskreno priznanje, ker se ne uda vabljivi priliki, da bi izvajal na račun sugestivnih gesel predalekosežnih zaključkov, ampak ostane na stezi znanstvenosti. Trditi smemo, da je knjiga prvi korak do osamosvojitve na poprišču naše umetnostne historiografije.

Sedaj se pa takoj pojavi vprašanje, da-li imamo Slovenci svojo umetnost, in če jo imamo, v katerem obsegu? Dandanes zelo kočljivo vprašanje. S. se je potrudil, da odgovori pozitivno. V ta namen si je prikrojil, posebno za staro dobo, modroslovno-razglabljalajočo teorijo in govori o razmerju do umetnosti v aktivnem in pasivnem smislu. Vsak človek — pravi S. — »do neke mere tudi umetniško ustvarja«, kajti »umetnost je posledica prekipevajočega čustva«; to velja za posameznika in za skupino, torej tudi za ves narod. Umetnost je pa tudi »neki način občevanja ljudi med seboj«, je prenos »vpliva od človeka na človeka«. Je dokaj resnice na tem. Pa ni vse, kar se da povedati. Avtor je v tem slučaju anahroniziral. Vsak človek ima čut, iz katerega more — pod gotovimi pogoji — rezultirati osnutek za umotvor; istotako gotovo pa je, da ta duševna sila ne deluje pri vsakem poedincu vedno in ob pravi priliki, v za-

dostni meri in potrebni smeri. V sedanji dobi je čuvstveno življenje že precej splošno razvito; a vsi vemo, da občuti omikanec hitreje in intenzivneje, kakor preprost človek. Kmet n. pr. prav malo vé o »prekipevajočem čutu« — izvzemši strastnost in živo brigo za svojo fizično dobrobit — kar pa nima zelo tesnih in porabnih zvez z umetnostjo, oz. z umetniškim stvarjenjem. V stari dobi so zahtevala umetniška načela — kakor znano — najprej določeno vsebino, torej konkretno misel, ki so jo oblikovali s primernimi sredstvi po pre-mišljenih pravilih. Je-li dobiti dokazov ali vsaj razlogov za domnevo, da so naši pradedje zmogli take naloge, ko so poselili osvojeno zemljo? So-li bili zmožni dati svojim proizvodom izvestno estetsko obliko in da-li je imela ta oblika narodni značaj, t. j. da-li je bila res priklopela iz njihove duše? Mislim, da ne.

Tu moramo vstaviti najprej besedo o periodizaciji. S. je razčlenil ves kompleks v pet delov: 1. do reformacije, 2. reformacija in 17. stoletje, 3. barok in rokoko, 4. Layerjeva doba in 19. stoletje sploh, 5. slovenstvo v umetnosti. —

Za to postopanje je imel svoje razloge; a navesti se dajo tudi drugi, po katerih bi pa imela razdelitev drugo lice.

Periodizacija je pač pripomoček za lažji pregled, je opora za spomin onim, ki razčlenjajo zgodovinski razvoj kake panoge v duševni kulturi, pa tudi tistim, ki se učé njene zgodovine. Znanstveno globlje pa sega periodizacija, ki sloni na bistvu notranjih znakov, ki jih je duh časa dal posameznim dobam in razdobjem. Vsaka stroka duševne kulture ima lastna svojstva in specielni razvoj, ki mu ni treba, da bi se skladal z drugimi paralelnimi pojavi, kakor n. pr. s politično, socialno, versko itd. zgodovino. — Pa niti na-predek iste panoge se ne odigrava vselej in povsodi enako; določa ga nadarjenost plemen, geografična lega, podnebje, življenjski pogoji, snovi, ki so pri roki, starejša kulturna podlaga, zveze s sosedi, občila in podobno. Torej je tudi umetnostna zgodovina krajevno, časovno in plemensko jako različna. V kolikor so moje tozadevne študije dosedaj izzorile mojo sodbo, bi bilo našo zgodovino umetnosti periodizirati tako: 1. Primitivna, močno narodna umetnost od prihoda Slovencev do konca 10. stoletja (v netočnih in neobveznih letnicah ok. 570—990). — 2. Adoptirana zapadna umetnost, ki gre z evropskimi slogi, a vedno nekoliko za drugimi deželami na zatonu; a) romanski slog do konca 13. stoletja; b) gotski slog do konca 16. stoletja; c) renésansa in barok (ok. 1600—1750); — 3. Rustificirana z narodnimi elementi presejana umetnost (ok. 1750—1850); — 4. Akademska umetnost brez narodnih svojstev, ki jo pa goje politično-narodno zavedni rojaki (ok. 1850—1900); — 5. Začetek ponarodovanja naše umetnosti (od 1900 dalje). Poudarjam, da se te meje lahko precej premaknejo, čim dobimo obilnejših in zanesljivih podatkov.

Na katero ozemlje se razteza ta razvoj? Vkoliko in kako so posegali Slovenci v teh mejah na razvoj umetnosti in kakšne so bile posledice?

Tu že zadevamo ob težave. Kako daleč sega slovensko ozemlje, kaj oklepajo njegove meje, kako se širi in krči naša domovina v poedinih razdobjih — vse to bi morali temeljito obravnavati — a na tem mestu ni mogoče. Samo v obrisnih potezah naj označim, kar je neobhodno potrebno za razumevanje nastopnih trditev in izvajanj. Največji obseg je imela naša domovina že 100 let po prihodu Slovencev (torej ok. 700). Razprostirala se je v obče od Toblacha do Anize v severoizhodni smeri, od sredine Istre do pod Dunaja v južnosevernem pravcu; zavzemala je torej nekako nastopne doline: Drave, Zile, Pontebane, Donje, Raccolane, Rezije, Soče, Save, Krke, Gorenje Mure in Murice, pa tudi Semmering in njegove razrastke do Dunajskega Novega mesta, dele ob Kremsi in Ipfi do Donave. — Posamezni večji ali manjši deli slovenskega plemena so prodrli pa tudi preko teh meja, n. pr. v Italijo precej kompaktno do Nadiže, v južno Istro, severno Koroško, Štajersko in Prekmurje, globoko v ogrsko zemljo. — Skupno naseljeni deli so pa imeli med seboj tudi drugorodne elemente: Romane, Germane in Obre. — To ozemlje je bilo kulturno znatno različno. Dočim so Rimljani v ravninah južno pod Alpami, pa tudi v tirolskih, koroških, kranjskih in štajerskih delih razširili bili svojo visoko kulturo — a že na podstavu prejšnje ilirsko-keltske — so bili ostali deli še zapuščeni in neobdelani. V onih so našli Slovenci ostanke rimske kulture, ki je nadkriljevala njihovo; tam so morali zastaviti s tem, kar so prinesli s seboj. Razvoj je bil torej zeló neenak. Dočim je rimsko-poganska in pozneje krščanska prosveta postavila obširne in umetno izvršene stavbe, vodovode, ceste, mostove in spomenike, ki so jih dobili Slovenci pač večinoma zapuščene a nedvomno še porabne, so morali drugodi še le trebiti šume in pustinje. Dasi so naši pradedje prinesli s seboj mnogo kulturnih svojstev in pridobitev, posebno takih, ki so veljale fizični strani človeškega življenja, n. pr. svoj hišni tip, kurišče, poljedelstvo, stavbarsko tehniko z lesom, tudi gotovo izvežbanost v orožju in dr. kot narodno svojstvo, so imeli njihovi sosedge vendar — od Rimljanov podedovano — višjo kulturo. Tako so prišli Slovenci pod njihov vpliv in so sprejemali njihova načela deloma neposredno, deloma posredno; v poslednjem slučaju posebno s posredovanjem Langobardov in drugih germanskih plemen. Šibkejša slovenska kultura je torej morala podleči jačji, ki je uplivala na-njo že na vsem dolgem potu od iztoka proti zapadu. Dospevši v savsko in dravsko dolino so našli Slovenci povsodi rimske naselbine, ostanke razvite udobnosti in umetnosti, večinoma pač provincialno, tuptam tudi importirano iz Rima. Dasi so razni narodi za »preseljevanja narodov« ugonobili ali vsaj pokvarili mnogo naselbin in posameznih poslopij, je vendar ostalo še dokaj, kar so mogli došli Slovenci uporabljati. — Kakor svojčas Rimljani, so se tudi naši pradedje držali starih naselbinskih točk in cepili na staro osnovo novo dobo. Vzlic dekadenci je bila rimska kultura v svojih pogosto potvorjenih ostankih neprimerno višja, kakor slovenska. Značilen dokaz za to nazi-ranje nam podaja staroslovenski grob iz Srednje vasi v Bohinju;

tam so našli poleg skromnih bronastih priložkov krasen rimski kozarec (vas murrinum) iz pestrega stekla. Bronasti izdelki so morebiti izdelek slovenskega livarja in emajlêrja, stoječega pod vplivom bizantinskih obrtnikov; s čašo se ne dajo vzporejati. To so čuvali pač kot dragocenost in jo dali končno umrlemu gospodarju v grob. Isto nam svedočijo izkopine z lajha pod Kranjem; tudi tam nahajamo iztočnorimsko kulturo spojeno z zgodnjo srednjeveško.

Življenje Slovencev dobiva, vsaj od začetka 7. stoletja, dve značnici: 1. izboljševanje življenja po rimskem zgledu in 2. spoštovanje do samorodnosti. To nam dokazuje dejstvo, da se drže starodavne peči (dimnače). Tujerodni elementi (posebno Franki in Bavarci) so pa zanesli sčasom v slovensko kulturo tretji element, ki se je neprestano jačil: tujo usmerjenost. To jim je uspelo zato, ker so bili — kakor tudi druga germanska plemena — prepojeni z bistvom starorimske, četudi dekadentne kulture. A primitivna kultura naših očetov je bila tesno spojena z njihovo narodnostjo, tako, da so očuvali prvo, ko so branili drugo. In tako se je posrečilo, da so narodna svojstva ohranili precej dolgo, v nekaterih slučajih do konca 15. stoletja. Le polagoma so odložili lesno stavbarstvo prve dobe, gospodarsko-tehnične posameznosti, poljsko mero, lastna imena, narodno pesem in svoje plese. — Vendar se niso mogli ubraniti številčno in vsebinsko jačji kulturi žilavih sosedov; začeli so privzemati vedno bolj oblike in izrazna sredstva njihove umetnosti. Nad vsakim dvomom je, da pri nas stavbe od 8. do 12. stoletja niso imele drugih oblik, kakor v sosednih deželah (Italiji, Franciji in Nemčiji). Slogu »karolinške« in »romanske« dobe niso dali Slovani (Slovinci) njihovih oblik in osnove, ampak Italija, Francija in Nemčija. Morebiti se je urinila kdaj v slovenskih krajih kaka provincialna drobtinica, a je bila gotovo tako malenkostna, da ne prihaja v poštev; glavne stvari se se priučili v delavnicah stare kulture in v tistih, ki so odvisne od nje. Slovenci-umetniki so se torej učili pri tujih mojstrih, ki pa tudi niso bili izvirni, ampak so prodajali, kar so prejeli iz zakladnic pogrezajočega se rimstva in bizantinstva, iz ustnega izročila in pisanih delavniških navodil, ali pa so posneli po spomenikih, stoječih takrat še na svojih mestih.

S. meni, da je človeško nemogoče, da bi se Slovenci kot etnična in do neke mere kulturna skupina ne bili izrazili tudi umetniško. Je nekaj logike in resnice v tej trditvi. Pa se človek tudi izraža v tujem idiomu; dalje tudi ni vsaka »formulacija čuvstvenega stanja« že pozitivno umetniška, ampak to postane šele tedaj, ko je zavedno izvršena po pravilih, ki so pojmljiva tudi sprejemajočemu delu. In ker so imeli Slovenci le svojo primitivno kulturo, niso mogli imeti takih pravil, ki so bila lastna razviti tisočletni umetnosti Rimljanov in Bizantincev. Zato je od njihovih umetnin še toliko ostankov, od slovenskih pa nič; s tem je zaključek podprt, da je bilo umetniško svojstvo slovenskega plemena šibkejše in je zato podleglo. Da so si Slovenci izposojali umetniške oblike, priznava tudi naš avtor (str. 11).

Ker so bili kulturni odnošaji taki, je umevno, da so postali in ostali nositelji višje kulture samo — drugorodni — kolonizatorji, ki so izrabljali svoj vpliv in presajali lastno umetnost med Slovence, posebno odkar so se ti pokristjanili. Samostani tujih menihov, drugorodno fevdalno plemstvo, priseljeno meščanstvo — vsi so gojili izvenslovansko umetnost; naši pradedje so jo formalno in večinoma tudi vsebinsko nostrificirali — ter se sprijaznili z njo (Stelè, str. 15 nsl.). Pripomniti pa je treba, da je trajalo dokaj časa, predno so se oprijeli umetniškega dela sploh. Dotedaj so živeli ob tem, kar so prinesli s seboj: ob svoji primitivni tehniki in obliki — gotovo več tehniki kakor formi — in nekaj ob bizantinskem vplivu. Takrat so bili Slovenci najbolj narodno-samostojni v umetnosti.

Seve, da ne morem podrobno zasledovati vsega razvoja, ker nimamo več starih spomenikov. Arhivalna poročila in pičle ostanke nam je zapustila še-le »karolinško-romanska« doba; a niti teh, niti onih še ne poznamo vseh. S. je navedel v svoji knjigi precej značilnih ostankov. Tu pa smemo iti — kot zgodovinarji — tudi preko tega, kar nam nudi sedanji état actuel. Nepobitno zgodovinsko dejstvo je, da so ustanavljali na slovenskih tleh vsaj od 9. stoletja dalje krščanske občine; sporadično tudi že prej. Sredotočje take občine je cerkev; logično že sledi, da je moralo biti več cerkvenih poslopij v tisti dobi. Ta poslopja so se množila v isti meri, v kateri so nastajale nove cerkvene občine. O tem imamo zanesljiva, četudi kronološko ne precizna poročila. Da je stala v Emoni bazilika vsaj že v 4. stoletju, dokazujejo odkriti temelji ob Gregorčičevi ulici. Potem imamo — za ljubljansko škofijo — vrzel do 10. stoletja. V 10. stoletju sta bili najmanje 2 župniji ali vsaj dušobrižni postojanki (Ljubljana, Stara Loka); v 11. stol. se omenjata 2 župniji (Bela cerkev, št. Vid nad Ljubljano), iz 12. stoletja je 7, iz 13. stol. že 33 župnij — v kolikor imamo sploh podatke. Najbrže jih je pa še več. Pa ostanimo pri teh podatkih; ti ugotavljajo, da je bilo od 326 sedaj obstoječih župnih cerkva ljubljanske škofije postavljenih za »romanske« dobe najmanj 44; — sevé da je večina nadomeščena s poznejšimi stavbami ali pa je temeljito preustrojena. Pri nas so gradili v 13. stoletju še v romanskem slogu. — V lavantski škofiji je od 221 župnij 39 iz 8.—13. stoletja — v kolikor so podatki na razpolago. — V krški škofiji je od 347 postojank ustanovljenih 168 cerkva v dobi od 5.—13. stoletja; n. pr. Št. Peter v Lesu, ustanov. v 5. stol., posvetil je cerkev — prej je bila samo blagoslovljena — sv. Modest l. 753; sedanja stavba je iz 16. stoletja, Gospa Sveta 753, Otok pred 891, ker je bila takrat že proštija; Celice (sedaj Zeltschach) pred 898 in Podkrnos se omenja že l. 861 kot cerkev. Koroška sploh prednjači s častitljivimi starimi cerkvami, ki danes pač niso vse na slovenski zemlji, a dovršen del jih smemo reklamirati; tako n. pr. nahajamo od gori omenjenih 168 predromanskih in romanskih cerkva nad četrtino (39) po sedanjih slovenskih krajih. — V goriški nadškofiji imamo od 197 postojank 16 cerkev iz dobe od 1.—13. stoletja, od teh je 9 na slovenskih tleh.

— Tržaško-koprska škofija ima 418 dušobrižnih štacij, od teh je 15 cerkva iz dobe od 5.—13. stoletja, med njimi 10 na slovenskem teritoriju. — Za poreško-puljsko škofijo, ki ima sedaj samo 10—12 slovenskih postojank, ni podatkov. — V sekovski škofiji je od 767 župnij itd. 98 na slovenski grudi; od teh jih je 57 ustanovljenih v dobi od 9. do 13. stoletja na prej slovenskih tleh (n. pr. Aflenz l. 870, Radgona l. 890 itd.). Pri tem pa niso vštete mnogobrojne podružnice, o katerih imamo le jako malo podatkov; tudi med temi jih je mnogo iz dobe od 9. do 13. stoletja.

Ker imamo tako malo znanih ostankov, bi opozoril na nekatere važne izmed njih, ker sodijo zaradi svoje redkosti tudi v oris; to so: oba zvonika pri Gospej Sveti (pozneje v zgornjih delih preustrojena), in podružnica v Mojstrani. Od romanske plastike se hranijo ornamentalni deli v Stičini in (v muzeju) v Radečah pri Zidanem mostu; od slikarjev imamo ostanke v Stičini (nad cerkvenim obokom in na starem zidu ob veliki veži) in posebno pa v prejšnji krški stolnici.

Kakor doba romanskega sloga prepaja tudi gotika umetnost naših dežel s svojim okusom in s svojimi načeli. Gotska arhitektura je v razmerno kratki dobi izpodrinila »romanski slog«, ko je bila pri nas zastavila z delom, to je pa bilo pozneje, kakor drugod, ker je zaostajala za francoskimi in nemškimi deželami; šele ko je nastala tam ali nadprodukcija arhitektov, ali pa nasičenost z gotskimi stavbami, so prihajali stavbeniki k nam. Ko pa je bila uvedena gotika, je obveljala. Začenja se — nekoliko boječe — v 14. stoletju in ostane v rabi, s pičlimi izjemami na jugu, do konca 16. stoletja in pogosto še dalje. Razmerje gotskih stavb med posameznimi cerkvenoupravnimi okraji je poučno. Krška škofija prednjači s 103 župnimi cerkvami gotskega sloga, to pa samo na slovenski zemlji. Za njo je ljubljanska škofija s 77, mariborska z 61, tržaška in goriška, vsaka po 31 in končno sekovska s 24 župnimi cerkvami na slovenskih tleh, skupaj torej 327 gotskih župnih cerkva. Mnogo izmed teh je podrtih in nadomeščenih z novimi, ali pa so — včasih temeljito — preosnovane, večinoma barokizirane. Tem se pridružuje še nebroj podružnic, o katerih pogrešamo podatkov; za ljubljansko, tržaško in goriško škofijo se dobe le, ako nanese slučaj — dokler stvar ni sistematično proučena. Bolje je v tem oziru v mariborski, posebno pa v celovski in graški škofiji. V ljubljanski škofiji je od 326 župnih cerkva 16% nedatiranih, to hoče reči, da nimamo sploh nobenega podatka, niti o ustanovitvi ne; od datiranih je 23% gotskih. Med 1019 podružnicami je 60% nedatiranih, od vseh skupaj pa je 45%, t. j. 458 cerkvic, deloma še popolnoma gotskih, deloma bolj ali manj temeljito barokiziranih.

Gotski stilistični vpliv sega tako globoko, da tudi domači umetniki in obrtniki stilizirajo svoje izdelke v njegovem smislu in se ogibajo prstonarodnih oblik prejšnjih dob. Na ta način je nastalo »domače ozračje« — a samo v toliko, da se je tudi preprosto ljudstvo oprijelo v razmerno kratki dobi tega sloga, zato, ker drugega takrat

ni bilo in ker so na svoja narodna svojstva in oblike že zdavna pozabili.

S. je navedel lepo število ohranjenih gotških cerkva vseh tipov; to zadostuje za oris — samo še gotško centralno stavbo v Trnovcu pri Metliki bi omenil radi popolne vrste tipov. — Veselje z gotiko je tako vkoreninjeno, da se ga niso mogli iznebiti niti v prvi baročni umetnosti. To resnico dokazuje navidezno rebrovje, ki je posebno zanimivo na Dobravi (župnija Zasip) in še pozneje pri Sv. Križu nad Jesenicami; poslednje omenja tudi naš avtor.

Gotika pa ni vladala pri nas samo v cerkveni, ampak tudi v civilni arhitekturi, vobče še skozi vse 16. stoletje. Renésanse se je Slovenec nekam ogibal — razen v Primorju, torej v krajih romanskega področja. S. opozarja, da so prehajali razni arhitektonski elementi iz akademske umetnosti naših mest tudi v stavbe na deželi. Točno! Nahajamo jih še dandanes, posebno po Gorenjskem, v precej obilni meri — ne le v mestih in trgih, ampak v vaških zatišjih; n. pr. v Gameljnih, Javorju, Železnikih, Podbrezju, Bohinjski Beli, Kranjski gori, Ratečah i. dr., dokaz, da se je umetnost oklepala čimdalje tem bolj neslovenskih načel in oblik. Da je morebiti ljudstvu ugajala in da se je narod sprijaznil z njo, še ne opravičuje sklepa, da je ta umetnost bila narodna. Za taka naziranja ni nikake podlage, ker ne poznamo psihološkega procesa, ki je določal razmerje ljudskih mas do umetnostnih struj. Takrat ni nihče razglabljal in poročal o tem »problemu«, ker so ljudje bili praktični in niso cepili dlake o fantomih, ki dražijo človeško družbo, jo razdvajajo, ji jemljejo tvorno moč in omejujejo prosti razmah.

Od nekdanj bohotne gotške plastike je ostal le majhen del, a še ta nudi precej — seve jako neenakovrednega — gradiva. Od tega navaja S. nekatere, seve, ne da bi hotel podati neizčrpano vrsto; to je v smislu orisa. Vsekako je pa treba navesti tako važne ostanke, kakor so n. pr. reliefna podoba Matere božje v krakovski kapeli (v Ljubljani) iz 13. stoletja, Marijin oltar v cerkvi sv. Marije na Zili (15. stoletje) in milostno podobo iz Gospe svete. — Od lesene plastike te dobe pogrešamo marsikaj, pač v veliki meri zato, ker se je dala praktično porabiti — kot kurivo.

Med najvažnejše dele Steletovega orisa sodi nedvomno poglavje o gotških freskah. Kar je pisatelj na novo dočel in preiskal o starosti slikarij, o napisih, datiranju in mojstrih-umetnikih, ostane njegova nesmrtna zasluga. Posebno važno je to, da nam je odkril Prekmurje v umetniškem pogledu. Študije bodo nedvomno spravile na dan še dokaj podatkov o negovanju slikarstva med Slovenci; v Gorici n. pr. se omenjajo slikarji 1366 (Nic. Besna), 1387 in 1389 (Stefan). Najbrže njihovih umotvorov ne bomo našli več, a za nas je potrdilo, da je bil naš narod v stiku z umetnostjo, velike važnosti.

Da je imela gotiki sledeča »reformacija« na versko in z njim tesno spojeno splošno-kulturno življenje velik vpliv, da je zbegala duhove in v precejšnji meri zmedla verski in socialni red, je pač resnica. Kar pa tiče vandalstva reformacije, ga naš avtor vendar

precenjuje in prestrogo-dosledno generalizira. Je treba razločevati. Po nekaterih krajih, posebno tam, kjer so bivali »temeljiti« in »strastni« reformatorji, kakor Zwingli in njegovi privrženci, ali na Nizozemskem, kjer je izbruhnil ikonoklazem l. 1566, je pač nižje ljudstvo postopalo vandalsko iz verskega fanatizma, deloma na pobudo doktrinarnih formulacij svojih predikantov, deloma pa tudi v zvezi s političnimi komplikacijami. Pri nas — mislim na slovensko ozemlje — pa nimamo niti enega takega slučaja. Kar se je tukaj zgodilo, to so izjeme in v nobenem slučaju ni bil kriv vandalizem, t. j. veselje nad sirovim razdevanjem, ampak nova načela ali pa malenkostna grabežljivost in egoizem. Vzemimo najbolj značilni slučaj: spoliacijo rožnivenške podružnice v Kranju l. 1580. Oltar so izločili, a so ga vrnili darovateljevemu sinu; tem potom je prišel v Novo štifto in služil namenu i nadalje; podobo Matere božje so prodali katoličanom v Podbrezju — a razpelo so zažgali. Za poslednji čin, ki nikakor ni v soglasju s prvima dvema, nimamo dovolj jasnih poročil o motivih in vzrokih. — Podružnico sv. Jurija na Igu je oplenil soneški graščak Schnitzenpaum — iz osebne samogoltnosti; isti nagib je bil merodajen pri Turjačanu, ki je znosil iz škocijanskih podružnic cerkvene posode in liturgično obleko na Turjak. Podobno je bilo pri predikantu Sitariču, ki je odnesel iz semiške župne cerkve kelih, križ, svetinje s srebrno opremo, več stol in 12 oltarnih prtov; tukaj je odločeval tudi nekoliko neugodni gospodarski položaj. Ako tožijo poročila, da je bilo po protestantski dobi župnišče v Vurbergu podrto, v Ptuju župni dvorec zanemarjen in gospodarska poslopja razpadla, da so našli minoritski samostan v Beljaku na pol v razvalinah, ne smemo staviti tega na rovaš reformacijskega vandalizma, ampak na račun neugodnih gospodarskih razmer, ki niso bile odvisne samo od reformacije. Temu nasproti se pa moramo spomniti tudi še pozitivnega dela od strani reformacije na umetnostnem poprišču. V Trbižu so protestantje obnovili in obzidali razpadajočo katoliško cerkev — seve za svoje bogoslužje; v Križu pri Kamniku so postavili novo protestantsko cerkvico; v Begunjah na Gorenjskem so priredili staro stavbo za kapelo l. 1584; v Žužemberku so razširili cerkev sv. Jakoba; v Metliki so pustili katoliške cerkve z mirom in si postavili za silo vsaj leseno molilnico; v Govčah pri Žalcu so sezidali po Marbelnovih načrtih l. 1586 novo protestantsko cerkev; delo je vodil Italijan Piegrato. S temi posameznimi podatki, zbranimi v Grudnovi zgodovini, menim, da sem podprl svojo trditev, da vandalstva v reformaciji na slovenskih tleh ne gre pretiravati, nasprotno; reči smemo, da tega pojava vsled protestantizma pri nas sploh ni bilo. Pa še nekaj. Tudi tam, kjer se je pojavil verski — ali pač bolje konfesionelni — vandalizem v protestantski dobi, je veljal samo cerkveni, ne pa civilni umetnosti. Sevé, da je bila cerkvena umetnost na višku. A končno šteje tudi civilna in ima važnost. Da je bila reformacijska doba zavora naši umetnosti — tega naziranja ne bo posebno lahko vzdržavati spričo dejstva, da so tudi v tej dobi gradili cerkve. Take so

n. pr. stara cerkev sv. Jakoba v Ljubljani (1513 začeta; nadaljevali so zidanje okoli 30 let); podružnica v Praprečah (Brdo) 1520—1524; Gorenja Besnica (posvečena 1521); Dvor pri Polhovem Gradcu (1525 do 1561); škofja Loka (mestna župna cerkev, 1532); Križe pri Trziču okoli 1535; Spodnja Besnica, posvečena 1542; Smlednik okoli 1550; Planina okoli 1560; Šmartin pod Šmarno goro, 1562; Kropa, 1565; Lesce, okoli 1580; — v mariborski škofiji: Gornji grad 1507—1545; Sv. Lovro v Slov. goricah, 1517—1540; Sv. Jurij pri Pesnici, ok. 1520; Maribor, stolnica, okoli 1520; Sv. Janez na Peči, 1536; Sv. Rupert v Slov. goricah, 1538; Sv. Martin v Kamni, 1544; Celje, opatijska cerkev, 1545; Gomilsko, 1545; Sv. Peter v Radgoni, 1545; Sv. Andrej pri Leskovcu, 1545; Gornje Ponikve, 1545; Sv. Marjeta pri Rimskih toplicah, 1545; Zavodnje, 1545; Slov. Bistrica, 1549; Hoče, 1552; Prihova, 1557—1562; Nova štifta, 1560; Sv. Marjeta pri Pesnici, 1567; Kalobje, 1579; Ormož, 1591; — v celovski škofiji: Pontabelj, 1522; Grades, 1525; Apače, 1538; Podgorje, 1542; Gornji Dravograd, 1546; Celovec, stolnica, 1591; — v tržaški škofiji: Tinjan, 16. stol.; Sovinjak, 1556; Pas, 1579; Sv. Anton v Trstu, 1582; — v goriški škofiji: Sv. Gora, 1540; Ruda, 1540; Čepovan, 1550; Štjak, 1550; Miren, 1552; Jamnice, 1570; Dornberg, 1574; Rifenberg, 1580; Turjak, 1583; Sv. Lucija na Mostu, 1584; Gorica, kapucinski samostan, 1591.

V teh letnicah je večkrat označena ustanovitev župnije; v mnogih slučajih pa točno tudi ali začetek zidanja, polaganje temeljne kamna, dovršitev ali celo posvetitev. Vsekako pa nam nudijo navedene letnice vsaj približne podatke za presojanje tedanjih razmer. Kjer niso stavili nove cerkve, so staro vsekako primerno popravili in uredili za župnijsko bogoslužje. Iz tega pa ni težavno posneti, da reformacija vendar ni bila tako zelo nepremagljiva zavora za umetnost, kakor bi kdo sklepal iz Steletove stilizacije.

O kiparstvu imamo še manj poročil, kakor o cerkvenem stavbarstvu; nekaj je pa vendar prodrlo na dan. Veliki oltar pri Sv. Primožu nad Kamnikom je bil preurejen in obnovljen l. 1535; mali kamnitni oltarček sv. Andreja v Gornjem gradu je bil narejen 1527; kip Matere božje in relief sv. treh kraljev na Bruniku sta iz 16. stoletja — Stele sam jih omenja; kip Matere božje z Rožnika, relief Marijine smrti, sv. Egidij, sv. Jurij — vsi v muzeju —, dalje nagrobniki: Ravbarjev, Kacijanerjev itd. v Gornjem gradu, drugi so v muzejskem lapidarju; večina je pač uničena, ostalo ni še odkrito.

Od slikarstva imamo dolgo vrsto cerkvenih fresk, ki so v 50% vseh slučajev nastale v 16. stoletju; posebno veliko jih je po gorenjskih cerkvah. Tudi še mnogo cerkvenih posod in drugih drobnih umetnin nam je dala doba reformacije. Poglejmo n. pr. v Stičino: najznačilnejši del konventa je nastal v dobi, ko je bila pri nas reformacija na višku, pod opatom Volbenkom Neffom (1549—1566); tam imamo tudi — najbrže edini — primer renésanskega dekorativnega slikanja izvencerkvenega značaja. Sicer pa vemo, da se je reformacija sama rada posluževala umetnosti in bogato ilustrirala svoje prevode sv. pisma, dalje postile, katekizme, pesmarice in celo polemične

spise, če ne drugače, vsaj ornamentalne okvire jim je dala. Zapuščinski inventarji pripovedujejo, kaj je ta doba ustvarila na poprišču umetnosti, v prvi vrsti plastike, slik, zlatnine in srebrnine; ohranjenih pa je tudi precej starih gradov, o katerih pričajo deloma arhivalni podatki, deloma pa stavbe same, da so iz 16. stoletja. N. pr. Berhovo 1533, Boštanj 1549, Čemšenik 1581, Luknja 1580, Mokronog kmalu po l. 1515 začet, Trebnje takoj po l. 1528 začet, Zaprice 1550; — slog in tehnika pa pričata pri nastopno označenih gradovih, da so bili postavljeni v 16. stoletju: Begunje (Gor.), Gabrije, Krupa, Mokrice, Ortnek, Pobrežje (p. Adlešičih), Prestranek, Stara Loka, Šrajbarski turn (Turn am Hart), Turjak, Wagensberg, Žužemberk; nekateri so bili tudi le temeljito presnovani na starejši podlagi. Ti podatki niso izčrpní in so vzeti samo iz Kranjske zgodovine, kažejo pa, da je bilo umetnostno življenje za dobe reformacije razvito. — Posamezni strastneži, ki so uničevali verske umetnine, so bili pri nas izjeme, ki ne prihajajo v poštev. »Vandalizem« je bil pa tupatam tudi posledica splošnih stisk, kakor n. pr. l. 1526, ko je bilo treba dati skoraj vse dragocenosti — stare in nove, če so bile zlate ali srebrne — za vojne stroške zoper Turka (Izv. Muz. dr. za K. V.). Najnujnejša nadomestila je dobavila prav doba reformacije; kajti vizitacijski protokoli iz začetka 17. stol. ugotavljajo pogosto, da imajo cerkve primerne in rabljive liturgične posode. V tej točki bo torej treba, kakor se vidi, precej odnehati, posebno ako upoštevamo, da je profana umetnost tudi umetnost in prihaja prav tako v poštev za presojanje kulturnih odnošajev, kakor cerkvena — dasi ne moremo tajiti, da poslednja prednjači po svoji kvaliteti.

Kakor verska reformacija je bila tudi umetnost plod renésančne kulture; vprašanje nastane, kako in v koliko se je uveljavila pri nas. V tej točki se bomo morali v bistvu pridružiti Steletovemu naziranju, da umetnost pri nas ne rabi čiste renésanse; ta smer se utaplja v umirajoči — in nekam zaostali — gotiki. Da je ne pozna, bi si pa ne upal trditi; ni varno izvajati predalekosežnih sklepov na podlagi ene umetnine ali ene panoge. V ta namen bo treba posebno temeljito proučiti Goriško, ker je tam slovenski element močan. Našle se bodo stavbe — n. pr. Marija Snežnica (podružnica župnije Avče), pa tudi plastika in slikarije, dokazuječe, da je bila tudi renésansa znana med Slovenci. Največ ohranjenega gradiva je v slikah, nekaj v umetniško-obrtnih izdelkih. Oljne slike so šle večinoma iz dežele; izvršene so bile pri nas v veliki meri po delavniških vzorčnikih, tako, da bi ne dopuščale vselej pravega vpogleda v svojo smer, ali, ako rabimo s Steletom Rieglov izraz: v umetniško hotenje (das Kunstwollen). V tem oddelku nam je podal S. mnogo podrobnega opazovanja (n. pr. str. 44), govoreč o barvah in njihovih učinkih. Upoštevati bo pri tem vprašanju le še dejstvo, da igra kemija in njeno razkranje zelo važno vlogo; »tudi to gradivo že kriči po sistematičnem študiju« bi rekel s Steletom (str. 47). O vplivih, ki so omogočili to umetnost, ima pisatelj pravo naziranje, četudi se

slovenska plat njegove poštene duše še nekoliko boji njegovih lastnih znanstvenih rezultatov. —

Z b a r o k o m začenja naša umetnost tisto dobo, ki je p o z n e j e s svojimi utisi posegla najgloblje v dušo širokih plasti, v prvi vrsti pri slovenskem seljaku. S. označuje to umetnostno razdobje tako: »Barok je zmagal in s tem je dana meja popolnega preobrata v okusu takratne generacije.« Bistveno pravilna trditev — pa bi se mogla formulacija napak tolmačiti. Bil je nedvomno popoln preobrat — pa le v okusu posameznih umetnikov, potem najprej omikanih krogov, ki so dospeli do preorientacije literarnim potom ali v posameznih slučajih tudi po neposrednem vplivu umetnikov; preprosti sloji so bili takrat napram umetnosti samo pasivni, ko je — brez njih — zmagoval barok. Nimamo torej prevrata v okusu celokupne generacije, posebno v prostonarodnih plasteh ne, pač pa se na tej točki začenja pri njih orientacija, ki sledi novi smeri v spoštljivi razdalji; reprezentativna umetnost in akademska struja sta že doigrali svoje baročno razdobje, ko se začenjajo ljudski, t. j. širši meščanski in za njimi seljaški sloji zanimati za njo. Če tudi si je barok kasneje zavojeval srca, vendar ta uspeh ni toliko na njem samem, kakor na radoživosti in bleskohlepnosti njegove dobe, ki jima je barok adekvaten izraz v umetnosti; iz cerkva in graščin so se te želje polagoma prikradle tudi pod slamnato streho na deželi. Stavbeniki, ki so zasnavljali in postavljali meščanske hiše, graščine in cerkve, so bili ali tujci, ali pa od tujcev in v tujini izučeni domačini. Umetno obrtne predmete, kakor oltarje, prižnice, spovednice in klopi so izdelavale pač po slovenskih krajih razvrščene delavnice — a tam so delali tujci ali pa z njihovo pomočjo odgojeni domačini, tako, da so bili izdelki — s pičlimi izjemami — s k o r a j vseskozi v tujem duhu in okusu. Kar je n. pr. rezbarskemu učencu še ostalo od lastnega okusa, to je moral odložiti na svojih potovanjih v tujini (primeri DiS, 1922, str. 454). Avtorju se z d i str. 52), da smo imeli na vsakem važnejšem kraju podobarsko delavnico; to je vprašanje, ki ga ni rešiti brez točnih poročil. Vsekako pa ne moremo govoriti o d e j s t v u, če se nam to samo zdi in nam ne ostane nič drugega, kakor da se udamo: ignoramus. Ako pa sklepamo, tedaj je treba ozirati se na arhivalne beležke, tudi take, ki niso ugodne našim domnevam. Morebiti je bilo vendar manjše število rezbarskih delavnic, kakor domneva naš pisatelj; kako bi bilo sicer umevno, da so vozili nove oltarje v Grad (Bled) in Dražgoše iz Ljubljane, v Kočevje iz Cerknice? Na drugi strani je pa tudi res, da so pripeljali Jámškov oltar na Suho iz Loke, Mönchardt-Plumenbergerjevega na Muljavi iz Višnje gore; obe mesti sta bili nedvomno važni.

Razlikovati je treba pri takih vprašanjih tudi »o b č i n s t v o« in »n a r o č n i k e«, t. j. celokupnost na eni strani, posameznike ali pa male družbe slične naobrazbe in istih življenskih smotrov na drugi. Naročniki se morejo močno razlikovati od celokupnosti v naziranju o umetnosti. — Dalje bo upoštevati umetno-obrtne d e l a v c e one dobe, ki niso znali slabeje delati, kakor so, zato, ker

jim je dala njihovo izvežbanost stroga šola — navadno pri tujerodnih mojstrih. Zato pa niti ni bilo treba, da bi bil naročnik sam v ožjem stiku z umetniško strujo, ker je umetniško plat naročila pogodil kipar, rezbar ali slikar sam. In ako ni bilo treba inteligentnemu naročniku globljega stika z moderno strujo, koliko manj šele širšim masam.

Jako dobro je označil S. barvenost na rezbarijah (str. 54): to nam označuje, da prehaja prvi ljudski vpliv na akademske umetnike in umetnost. Plastična dela, v prvi vrsti rezbarije, so v 99% vseh slučajev akademsko zasnovana, bujna in bohotna, tako, da ne najdemo »najmanjšega mrtvega mesta« (str. 55) — a seveda tudi nobene mirne točke na njih; polihromija pa je prav pogosto izvedena v ljudskem okusu. Vrsto takih oltarjev navaja S. sam; najznačilnejši so na Kranjskem pač dražgoški, ki imajo poseben pomen za našo zgodovino tudi zato, ker so ohranjeni nabavni računi. Ti nam kažejo, kako malo besede je imelo v 17. stoletju ljudstvo pri nabavi umetnin: oskrbnik loških posestev je naročal, ključarji so pa kimali, popolnoma zadovoljni s tem, da so bili na dan obračuna deležni boljšega kosila. Nesporno je tudi, da naše ljudstvo ni izumilo nobene baročno-stilistične oblike, prevzelo jih je iz tujih rok in — jih posinovilo.

Naš pisatelj se bavi tudi z delovanjem protireformacije, ki si jo projicira preidealno — skozi edino lečo, ki pomenja škofa Hrena — ter pravi, da je naravnala tok naše kulture z a v e d n o iz nemške smeri v italijansko, to pa iz čisto preprostega razloga, ker je bil protestantizem nemškega izvora in vsa njegova inteligenca vzgojena v nemških šolah (str. 57). Protireformacija je zasledovala pozitivni verski smoter: ojačitev, oziroma novo vpostavitve katolicizma. Tega pa niso imeli samo v Italiji, ampak tudi v Nemčiji in drugodi. Zaradi obnovitve katolicizma torej ni trebalo naravnati kulturnega toka uprav v Italijo. Protireformacija se je pojavila vsepovsodi, kjer je bil zastavil protestantizem — ne povsodi z enakim uspehom, a povsodi s sodelovanjem katoliških knezov in redovnikov, v prvi vrsti jezuitov, ki so jih nameščali v najvažnejših mestih: na Dunaju 1551, v Pragi 1555, v Ingolstadt 1556, v Monakovem 1559, v Brnu 1561, v Inomostu 1562, v Olomucu 1566, v Gradcu 1572 itd. Iz Gradca so prišli v Ljubljano 1597. Vse protireformacijske odredbe izhajajo za slovensko ozemlje iz centra notranjeavstrijskih dežel, od nadvojvodskega dvora, odnosno njegove vlade v Gradcu in iz jezuitskih kolegijev v Gradcu in Ljubljani; spojilo med tema mestoma je bil škof Hren. Za Italijo se ni brigal nihče, k večjemu da so sprejemali vizitatorje in pošiljali poročila v Rim. Tudi iz nacionalnih ozirov ni misliti na »zavedne« zveze z Italijo, ker je bila takrat narodna zavest nerazvita in bi bila stopila v ozadje tudi tedaj, ako bi se je bili bolj zavedali. Preokret v umetnostni smeri se je izvršil na strokovnem poprišču in precej enostavneje. Barok, logično nadaljevanje literarnim potom nastale in ob staroklasičnih ostankih razvite renésanse, je bil ob nastopu protireformacije m o d n a z a d e v a , kakor je bil n. pr. pri nas svojčas »secesijski slog«. Italijanski barok

je prišel v naše kraje po dveh potih. Prinesli so ga sinovi v slovenskih deželah živeče, večjidel tujerodne inteligence, ker so hodili izobraževati se v tuja mesta, pa ne samo v Italijo, ampak tudi v Francijo, na Nizozemsko in v Nemčijo; to dokazujejo spominjaki in matice visokih šol. Zanesli so ga pa tudi italijanski umetniki sami, ker so jih klicali semkaj plemiči, bogati samostani in vladarji v pravilni domnevi, da najbolj obvladajo modni slog. V svojo domovino vračajoči se plemiški in meščanski sinovi so dobili tukaj še gospodujočo a zaostalo gotiko in so začeli presnavljati stara poslopja in staviti nova, kakor je to narekoval novi »gusto« in zahtevala moda. To bi se bilo vršilo tudi tedaj, da ni bilo v Nemčiji reformacije in pri nas protireformacije.

Res pa je, da je jezuitski red izrabil novo smer, da je privabljal tudi s tem ljudske mase, izobražence in analfabete, v cerkev k pompozni službi božji. Njihove nove stavbe so bile prostorne, svetle, zračne; oltarji iz izglajenega marmorja, vloženi z poludragulji in deloma pozlačeni; zložne klopi so bile vsakomur na razpolago, okrašene so bile na stranicah z izrezljanimi ali intarzijskimi okraski; liturgična obleka je bila iz svilenega brokata, bogato vezena in obšita z zlato srmo; cerkvene posode iz zlata in srebra so bile posute z dragulji in okrašene z emalji; liturgija se je vršila ob zvokih inštrumentiranih skladb; skratka, bil je enoten umetniški akord poln mamilnega bleska — dasi ne domačega!

Hrenova doba — tudi Hren sam — uvaja k nam italijanske in nemške umetnike in delavce, pošilja domačine tjekaj v pouk in se strogo drži pravil, ki jih daje na tujem vzkliha akademska umetnost. Pri tem ne smemo prezreti dejstva, da je bila tudi nemška umetnost prepojena italijanskega okusa in da je posebno v Nemčiji veljalo v prvi vrsti vse, kar je bilo narejeno po italijanskih pravilih. Poglejmo malo v dnevnik moža, po katerem je S. označil to dobo protireformacije — in to jako dobro — v dnevnik škofa Hrena. Tu nahajamo vrsto umetnikov in umetniških obrtnikov, med njimi Italijane: Dom. Nimis, Juan de Donino, Giov. B. Blonda, Dom. Buzi, Giov. B. Costa, Franc. Donino (ki se zove tudi Abundio) — sami arhitekti, kamnoseki, rezbarji in livarji; večkrat dnevnik ne pove imena umetnikovega, kakor pri oljni sliki za veliki oltar kapucinske cerkve v Ljubljani. Poleg Italijanov imamo Germane: Abel Degen (Šved), Jurij Fischer, Mat. Reisinger, Jurij Reyterer, Lenart Tappainer, Jurij Magerli, B. Freundt, Matija Planer, A. Suchart, Krišt. Weyßmann, Peter Hoffer, Marko Höbner, Len. Kern, Kil. Schneyder, Balt. Ekhardt, Jak. Zwygott, Gerh. Krenn, H. Freudenberger (Moravan), P. Steydlar, S. Hörmann (Švicar), A. Hain in drugih več; to so gravirji, zlatarji, vezilci, rezbarji, umetniški mizarji, kamnoseki, kiparji in slikarji. Slovenskih, oziroma slovanskih imen je malo: Elija Somrak, livar; Piero Gushizh, slikar; Iv. K. Janzil, kamnosek (iz Konjic, a se podpisuje italijanski: »Iv. Batista Janz, il chonfeso chome di sopra« — torej precej pogrešno), Lovro Knes, kamnosek iz Tržiča, Anže Adamič, zlatar in kamniški meščan; Melhior Mallizh, zlatar in kam-

niški meščan, Jurij Skarnos, rezbar v Ljubljani. Med približno 75 imeni umetnikov in obrtnikov je 62 nemških, 6 slovenskih, 6 italijanskih, 1 hrvaško. Tako je razmerje tudi izven Hrenovih dnevnikov; druge arhivalije nam navajajo imena kiparjev: Cividator, Costa, Drağan, Ferfilla, Hofer, Khern, Plumberger, Schell, Steiner, Vermez i, dr. — Da bi si bili ohranili Somrak (Sombrakh), Gushizh, Janz, Skarnos itd. res še slovensko dušo, o tem me ne more prepričati nihče. To razmerje do tujstva sega še globlje. Hren tudi kupuje rad pri tujih trgovcih, posebno boljše stvari: svilo, zlato, srebro, bisere; tu nahajamo imena nemških Korošcev in Štajercev, Tirolcev, nemških državljanov, Nizozemcev, Škotov, Lotarinžanov in Italijanov. Pa tudi domači umetniki in trgovci mu naročajo blago iz tujine: svilo, svilene rokavice, zlato peno, steklene plošče iz Benetk, sukno iz Anglije itd. Ko je škof ustanavljal l. 1625 svojo tiskarno, sta bila določena za vodstvo Hanns Hüller in Joh. Weeber; stroj, črnilo in papir je nabavil Hüller iz Benetk. Taki so bili narodnostni odnošaji v Hrenovi dobi — stali so torej pradedje pod tujim vplivom in se niso zavedali svoje slovenske narodnosti. Hren sam je bil buditelj zaradi protireformacije in ni imel dovolj pomočnikov.

Res je, da je v dobi baroka zavela sveža sapa in se je začelo čilejše gibanje na celokupnem poprišču oblikovalne in glasbene umetnosti; a to ni bilo samo pri nas, temveč — še mnogo prej — tudi drugodi. S. piše, da je »razmerje n a r o d a do umetnosti v tem času znatno napredovalo« (str. 60); to je res v toliko, v kolikor pisatelj ne misli na preproste sloje; ti so se polagoma udali novi umetnosti brez volje in lastnega hotenja, iz praktičnih razlogov, ker so umetnost rabili v fizičnem življenju. Novi slog se je seljaku sam usilil, ko ga je gledal v zvezi z grajskim razkošjem: obsežne in prostorne stavbe, svetle in okrašene, je primerjal z leseno, tesno hišo; mamljiva oprema je bila v kričečem nasprotju z revnim lesenim pohištvom, dražestna moda v svili in zlatu napram težki opravi iz bukovega sukna: vse to je zapustilo v duši narodovih mas poželenje po slični pestrosti in udobnosti, za katero bi bile rade stremile, a je niso mogle doseči niti vzdržovati s svojimi sredstvi.

Da je inteligenca čutila v veliki meri z maso, je pri Steletu pač anahronizem, ki ga ne bo mogoče držati. P l e m s t v o je bilo tuje, njegova duša se nikdar ni vtapljala v ljudsko čuvstvovanje, niti v najvitalnejših zadevah. Graščinska uprava je bila kmetu tuja po sistemu in jeziku — čimdalje, tembolj; germanizacija je bila provedena v 16. stoletju in je ostala taka vzlic reformaciji. Kakor je graščinski upravitelj izvajal svoj sestav, tako je graščak naročal umetniška dela pri tujcih ali v tujini izvežbanih obrtnikih: domači kovač je smel podkovati konja ali izvršiti preprosto omrežje za okna pri kaščah in hlevih; dekorativna dela je gospod naročil v mestu pri doseljencu. D u h o v n i š t v o je bilo takrat odgojeno neenako; poleg visoko naobraženih so bili taki, ki so za silo vršili svojo službo in niso poznali višjih duševnih stremljenj. Pri naobražencih je veljal meščanski — ako ne aristokratski — duh. Kjer se je moralo pri-

lagoditi seljaškemu življenju, sploh ni več odločevalo v umetnostnih zadevah. Tedanja cerkvena uprava ni bila enotna, župniki so bivali navadno v večjih krajih, bogoslužje in dušebrištvo po oddaljenih točkah so vršili duhovni pomočniki; matice so vodili v tujih jezikih, latinsko ali nemško, ljudskega jezika pri nas niso poznali temeljiteje, kakor preprosti narod; škof Hren sam toži, da duhovščina ni dovolj večča slovenščine, kar je bil vzrok, da slovenska pesmarica ni zagledala belega dne. To svečeništvo se ni moglo zavzemati za samoraslo umetnost. V kolikor pa je bilo na provincialnih umetnikih in obrtnikih, so se pa precej dolgo protivili novemu slogu in ostali pri tem, kar so se bili naučili za mladih let. Za to en sam arhivaličen podatek. L. 1625 je sklenil škof Hren, visoko naobražen in napreden mož, dogovor s kamniškim zlatarjem Mallizhem za novo ažurirano puščico, narejeno po stari navadi (»ein Neues durchbrochenes Särchlein von Alt-Vätterischer arbeyt«), torej nedvomno gotsko! Dokaz, da tu ni bilo smeri, ampak individualni, nerazčistični okus posameznika; v ljudsko dušo tudi duhovništvo v tem oziru ni imelo vpogleda, še manj pa vpliva. — Meščani so bili tedaj pogosto — če ne pretežno — priseljenci iz tujih, kulturno jačjih krajev in sevé niso mogli čutiti s slovensko maso, vplivali pa so močno na domačine s svojo tehnično izvežbanostjo, pridobljeno križem sveta (prim. DiS., 1922, str. 454) in so uživali vsled tega velik ugled. — Pokrajinski patriotizem te dōbe je samo filistersko lokalni pojav, ostanek obmestnega separatizma, ki diči naš narod še danes v precejšnji meri kot »kranjstvo«, »štajerstvo« in »koroštvo«. Taki Kranjci itd. so bili domačini, a so naročali umetnine, četudi iz žive potrebe, pri tujcih. Umetnost je bila pač, kar so imeli — a slovenska še ni bila. Volja, ki si je zahtevala umetnosti in umetnin, je bila res domača, a samo v geografskem pomenu, ne narodna, privzgojena od tujih elementov, ne samorasla in svojstvena.

S. se je pošteno potrudil, da reši slovenski značaj baročni umetnosti naše domovine — a je zašel v zagato. On pravi: »Volja, ki je delovala na preobrat v okusu, ne samo vodilnih slojev, ampak cele mase, je bila tudi domača: kajti bili so to v Italiji in pri jezuitih šolani domačini, ki so strmeli pred tem, kar so videli v krajih, kjer so se šolali in potovali ter sklenili tudi domovini dati kaj podobnega.« Samo na sebi točno. Mimogrede sem se dotaknil tega slučaja že prej. A pomislimo še malo. So se-li izobrazevale v Italiji itd. mase slovenskih domačinov? Nikakor, ampak le sinovi izbranih in zelo premožnih starišev. Vsaj imamo podatke v zapisnikih in programih raznih odgojevališč (prim. DiS., 1922, str. 453 nsl.). V Italiji se je izobrazevalo precej mladeničev iz slovenskih dežel — a bilo je 90% nemških plemičev med njimi. Na zavodih, stoječih pod duhovniškim, večinoma jezuitskim vodstvom je bilo po 70% Italijanov, a le 30% gojencev iz drugih krajev. Iz naših dežel so hodili tja dovrševat svoje študije; kajti v nižjih razredih ne nahajamo naših rojakov nikjer (to so: gramatica suprema, media, inferiore, infima), temveč samo v višjih oddelkih (rhetorica, logica, fisica) in najvišjih

letnikih (metafisici, teologi). To razmerje se ponavlja na vseh ital. šolah.

Umevno je, da so Italijani pošiljali svoje ljudi v druge dežele, posebno kot učitelje oblikovalne umetnosti in zastopnike drugih kulturnih panog. Glasbeniki iz Italije so narekovali smer svoje umetnosti vsej Evropi, globoko notri v Rusijo in od Sicilije do Skandinavije; ital. trgovcev je bilo dobiti povsodi; ital. duhovnik je prišel, navadno kot glasbenik ali učitelj, do obali Severnega morja in dalje; ital. deklice so preplavljale posebno kranjske samostane, tako, da je l. 1610 apostolski nuncij Salvaço zabranil mekinjskemu samostanu, sprejemati goriške mladenke kot bodoče redovnice.

Ko so prišli sinovi »boljših« slojev z višjih študij — iz Italije, Francije ali Nemčije — domov in ako so imeli priliko, posegati tudi v umetniške zadeve, so dali svoji domovini deloma tuje lice, ki se je udomačilo le polagoma. In naš narod, ki ni imel ničesar, s čimer bi bil mogel kontrirati gospodujoči barok, se je udal »niti zavedajoč se«, kaj dela — kakor piše S. (str. 62) povse pravilno; sprijaznil se je s tujimi oblikami ter poskušal, ponarejati jih. To je naravni potek. Zato ne moremo govoriti o volji po lastni umetnosti, ampak le o želji. Lastna ta umetnost ni mogla biti, kajti ideja in oblika sta import.

Pogrezanje v baročno smer je postalo temeljiteje in splošneje, ko je zastavilo — vsled arheoloških študij — veselje nad čarovitim utisom podrtin od klasičnih stavb, na katere sta opirala prve renesančne poizkuse Brunelleschi in Donatello. Tudi barok je smatral rimsko arhitekturo in sploh umetnost za nedosegljivo; razvaline so bile šibkejšemu rodu dokazila stare slave — ne le v Italiji, ampak sploh vsej kulturni dobi. To dokazujejo umetniki različnih narodnosti, ki so risali in slikali rimske podrtine povsodi, kjer jih je bilo najti. Zbirko takih izvirnih risb in akvarelov iz dobe od 1635—1662 nudi veliko delo iz l. 1676: Atlas Blaeu, ki ga hrani narodna knjižnica na Dunaju. Kot umetniki so zastopani največ Nizozemci (Bastiansoen, Iv. Breugel, J. Falck, Iv. Hackert, Herpff, Van der Heem, Hondius, de Hoghe, de Lincler, Van der Meulen, Miereveldt, Nieuelant, P. Peters, Petri, Roos, Saendram, Schellinks, Schut, Staud, Stierp, I. C. in Nik. Visser, Vries, Zantman in Zeeman); poleg teh so udeleženi Francozi (Blanchin, Cochin, Perelle, Silvestre); dalje Nemca (Achenbach, Merian) in razni drugi (W. Hollár, Post in Stoop). Tu ima svoje prve koreninice romantična smer, ki izzveni v Piranesijevih Antichità Romane (1756) in ima velik vpliv na vrtno arhitekturo in dekoracijo 18. stoletja. Delo je bilo torej res intenzivno; vršili so je pa le inteligenti in umetniki — pa ne v narodnem duhu. Academia operosorum ne prihaja v poštev za delo v slovensko narodni smeri, pač pa je važna, da vzdržuje tradicijo znanstvenega dela v centru slovenstva.

Naš narod je bil torej pod tako številnimi vplivi in je imel toliko kažipotov, da ni mogel priti do lastne smeri, kam šele do svojstvene umetnosti.

In vendar — prav sedaj se je pričel, yzlic vsem zaprekam, proces ponarodovanja. Ko se je slovenski domačin sprijaznil bil z novimi oblikami, ki niso imele pri nas drugih korenin, kakor dejstvo, da so se ustalile med našim ljudstvom, jih je vsrkaval va-se in skušal ponarejati jih. Tege dela so se oprijeli najprej umetniki, za njimi ljudski, dasi narodno nezavedni obrtniki in končno široki sloji. Ti poslednji so šli korak za korakom in pokmetili akademsko ali gosposko umetnost. Kakor se ločijo kretnje omikanca v svoji smotrenosti in estetiki od kmetove, tako se razlikujejo oblike akademske umetnosti od ljudske. V tem smislu se je vršilo barokiziranje v veliki meri; vendar nam je pustila doba baroka tudi še dokaj gotskih stavb, posebno tam, kjer ni bilo sredstev za presnavljanje v novem okusu.

Da je pa dospela narodna masa do te točke, je preteklo precej let; zato je pri nas izpolnjena prav za prav tudi doba 18. in celo dovršen del 19. stoletja z barokom; privadili so se ga počasi in ga pozno začeli uvajati tudi v privatno življenje, kjer je postal šele domač. Zato v tej dobi ni bilo več prostora za novejše sloge. Spet bomo morali pritrditi Steletu trdečemu, da je »barok postal značilno znamenje našega miljeja« in — bi smeli dostaviti — je to obdržal do najnovejših dni. Poglejte naše kmečke domove, nastale pred ameriškim izseljevanjem: povsodi s slovenskimi elementi presejani barok, ki je postal naš narodni znak, v prvi vrsti v stavbarstvu.

V plastiki (rezbariji) gospoduje akademska smer; ako pa se loti kipa preprost seljak, ki ne pozna niti tehniških pravil, niti rezbarskega orodja, zadene navadno tipiko romanskega sloga; ako kleše kipe iz kamna, je uspeh večinoma čokat nestvor — z nekaterimi posameznostmi, posnetimi po baroku. V dekorativni plastiki čutimo močno narodni okus, pri selskem domu pa nahajamo izključno narodne konfiguracije in elemente. Umljivo. Izučeni kiparji in rezbarji 17. in 18. stoletja so delali po diktatu akademskega okusa, domači mizarji in tesarji so se pa držali svojega čuta in tradicije, posebno tedaj, ko so oblikovali lesene dele kmečkih stavb: tramove, ograje, line itd.

Ne prezrimo še diletantov, preprostih, neukih a često nadarjenih ljudi, ki so izrezali s pomočjo navadnega nožiča po več soh in celo skupin, osobito za znamenja ob potih. Ako govorimo kje o našem slogu in domačem okusu, je to na tem mestu. Žal, da pogrešamo za kiparstvo zadostnih podatkov. V starejši dobi se imenujejo kiparji le slučajno, kakor da je njihovo delo samo postranske vrednosti — in tedaj navadno ne izvemo, katere umotvore je izvršil in v katerem obsegu. Kje so plastike domačih in tujih umetnikov, kojih imena navajajo arhivalije (Arrer, Bombasi, Contiere, Ferrata, Gaber, Lehr, oba Maucherja, Most, Mislej, Potočnik (ok. 1712), oba Schwarzelna, Sterle, Straub, Verbnik, Vernitz, Videmšek, Wraidek)? A že to je važno, da poznamo vendar imena svojih rojakov, ki so sodelovali pri napredku umetnosti in s tem dokažemo, da je naš rod imel svojo vlogo tudi že pri zgodovinski umetnosti.

Najrazvitejša panoga baročne umetnosti je slikarstvo; to ugotavlja tudi S.; drugo vprašanje pa je, da-li ima res vodilno vlogo, kakor misli naš avtor. Kaj pa vodi? Opira se vsepovsodi na tektonsko podlago: freske na stene in oboke, oltarne slike na pripravljene vdolbine in preračunano obližje, višino, skrajšanje itd. Menim, da je avtor hotel podčrtati dejstvo, da ima slikarstvo največji delež v baročni umetnosti — in to je nesporno. Imelo je pa — pri nas — samo s seboj dovolj posla, da se je oprostilo gotizujočih metod, okorelih likov in konglomeratov brez notranje zveze. — Najboljše slike so prihajale iz Italije ali pa so jih ustvarili pod italijanskim vplivom stoječi slikarji. Posebno nadarjeni umetniki naših dežel so umeli združevati staro in novo smer v značilno in enotno zlitino, kakor Matija Planer (Plainer); dokaz za to trditev je stranski oltar iz l. 1605 v Petrovčah pri Celju. Običajno pa prihaja vse za 80—100 in več let pozneje, kakor drugodi, dočim sta se arhitektura in plastika razmeroma kmalu udomačili in vkoreninili, dasi sta bili importirani iz Italije ali iz Nemčije.

Naše znanje o slikarstvu baročne dobe je napredovalo napram temu, kar so imeli za resnico pred 50 leti, a je vzlic temu še dokaj preslegasto. Zato je tak-le oris mogoč samo ob previdnem zavarovanju zoper nezgode. Imamo namreč umotvore, ki jih pripisujemo več ali manj sigurno izvestnim razdobjem; ne poznamo pa njihovih ustvariteljev. Znana pa nam je sicer vrsta imen, ne pa tudi umotvori, ki so z njimi v zvezi; večina teh umetnikov je iz tujine (Clerich, Eysenhardt, Fleischmann, Gimbley, Hardt, Koch, Niederländer, Schnegkh, Stadtberger, Stegar T., Steger S., Stubenrauch, Wagner, Weyssmann, Widtmann — vsi iz 17. stoletja; daljše vrste bi mogli navesti iz 18. in celo 19. stoletja — to delo je izvršil, glede najuglednejših predstavnikov naš marljivi pisatelj.

Slikarska umetnost se je pri nas vkoreninila in do gotove meje tudi osamosvojila v teku 18. stoletja. Takrat je prejela malomestni ali celo rustikalni znak in se tako ločila od splošne smeri, postala je bolj naša. To bi smeli označiti eventuelno kot naše slikarstvo — samo da ne gremo predaleč. Tako se mi vidi, da je Steletov »k r a n j s k i iluzionizem« vendarle domači samosrajčnik, ki mu je italijanski vrstnik naredil papirnato čako. Tudi žanerske tipe treba, da jih presojamo previdno. Imamo jih malo; Wergantova »prestar« in »tičar« sta paradigma za to vrsto. Oba sta nedvomno vzeta iz domačega življenja. Istotako gotovo je pa tudi, da ideja, slikati take podobe, ni izvirna. Zbirke podob v lesu, bakru in še drugih razmnožujočih tehnikah, predočujočih ljudske tipe s ceste, od Brambillevega »Ritratto de quelli che vanno vendendo e lavorando per Roma« (1582) do Dahlsteenovih »Habillemens Moscovites et Crieurs a St. Petersbourg« (1750—1760) potrjujejo to prepričanje. Take zbirke imamo iz vseh večjih ali pomembnejših mest v Evropi. To so — da navedem samo najvažnejše — te-le. A. Carraci: »Diverse figure« (1646); I. B. Bonnart: »Pariser Ausrufer« (c. 1700); M. Lauron: »The Cryes of the City of London« (1711); Amiconi: »Londoner

Ausrufer« (1739); Herliberger: »Zürcherische Ausruff-Bilder« (1748 do 1749); Heumann: »Dei in Göttingen herüm schriende Lühe oder der Göttingische Ausruff« (c. 1740); F. Boucher: »Les Cris de Paris« (c. 1750) in še dolga vrsta drugih, ki pa so prišle na svetlo šele po l. 1761 — ko je bil Wergant prestarja in tičarja že naslikal. Pri Herlibergerju imamo tičarja, pri Bonnartu prestarja (garçon aux craquelins). Wergant je gotovo poznal take zbirke, ker je bival v Rimu (Academicus Capitolinus). Pa ne, da bi bil posnemal — ampak podbudo je dobil.

Največ umetnosti je potrebovala in rabila cerkev; zanjo prihaja plemstvo in meščanstvo, naposled prostonarodni sloji. — Cerkev je bila v najobilnejši meri pokroviteljica akademski smeri v verskem slikarstvu; pozneje je precej popustila, posebno v odljudnih krajih. Plemstvo je gojilo poleg verske tudi profano stran; zgodovinsko slikarstvo, žaner, pokrajino itd., posebno portrét. Meščanski sloji so zadoščali svojim potrebam po verski umetnosti in družinskih spominih, dočim se je selsko ljudstvo zanimalo samo za svetniške podobe ali legende ter nekoliko dekoracije v poljudni smeri. Imamo torej na delu vso vrsto, od akademske do rustikalne smeri.

Glede posameznih umetnikov še ne moremo soditi z gotovostjo o njihovem pomenu. S. smatra Metzingerja najplodovitejšim; mislim, da ga bo Layer presegal v plodovitosti, dočim bo Metzinger umetniško mnogo pomembnejši. Tudi on gotovo ni delal brez vzorcev, a kompozicijam je dajal svoj osebni znak. Layer je pa produciral toliko množino slik, da ni mogel vsake prekomponirati, ampak jih je navadno prerisaval v povečanem merilu, to pa po bakrorezih, večjidel augsburške šole (Baumgartner, Pfeffel, Kilian in posebno J. U. Krauß). Taki bakrorezi so se razpečavali po vsem zapadu, kakor v moderni dobi preplavljajo Turgis, Benziger in drugi s podobnicami ves svet. Takrat so podajale te bakrorezne podobice »uvečljavljene motive«, ki jih Layer »sestavlja eklektično«, kakor ugotavlja Stelè. Tako je spravil naročnike v ožji stik z umetnostjo, ker je zadoščal njihovi srčni potrebi. Podobno so postopali brezimni slikarji tudi že pred njim, a Layer je zadel prizore v takih oblikah, ki so bile razumljive najširšim masam, in postal poljuden. S. ga prav dobro označuje kot »predhodnika« slovenstva. — P o t o č n i k nima približno takega pomena, kakor Layer. S. mu pripisuje nežne tone; to bi veljalo v oljni tehniki samo za njegovo zgodnjo dobo, v freskah gre ta nežnost v percejšnji meri na rovaš pobleditve. Baval se je z versko podobo, portrétom, dekoracijo — in kopiranjem. — H e r r l e i n je došel do popularne pripovednosti in klasicizma v cerkvenem slikarstvu šele v poznejši dobi svojega delovanja; prvotno je bil barokist. Najštevilnejši med njegovimi deli so portréti, dolgočasni obrazi brez duše, ki učinkujejo tako, kakor da se je umetnik bal policijskega ugovora, ko je slikal. Nasproti pa je bil njegov naslednik V. D o r f m e i s t e r (1775—1835) zelo nadarjen umetnik, ki je imel na tedanja ljubljansko mladino velik vpliv, ker je bil dober učitelj risanja; mož je prehitel provincialno strujo za dobršen kos pota, ne

vem, zakaj ga je Stelè preskočil; po mojem prepričanju bi moral imeti mesto tudi v orisu. Dva važna sodobnika imenovanih umetnikov, a nekoliko starejša, moram še omeniti, to sta Lovro Janša in Karel Schütz; prvi Brezničan, rojen 1749, umrl 1812 na Dunaju, drugi rojen v Ljubljani, 1745, umrl na Dunaju okoli 1800. Oba sta skoraj izključno pokrajinarja, točneje razgledarja izbornih kvalitiet. Malo umetnikov imamo iz našega naroda, ki bi bili zanesli spoštovanje svojega imena tako neposredno in trajno med kulturni svet, kakor ta dva. Janša je risal in rezal v baker razglede dunajskega mesta, pozneje tudi Prage in Češke sploh, obrenske pokrajine ter druge zanimive točke v Avstriji, na Moravskem in v Šleziji; bil je tudi izboren akvarelist in slikar v oljni tehniki. Schütz je bil arhitekt in se je omejeval pri svojih razgledih na Dunaj. Razglede starega Dunaja sta ohranila potomstvu prav dva rojena Slovence; njuni proizvodi se dandanes iščejo in drago plačujejo, posebno izvodi v bakrorezu, ki sta jih lastnoročno kolorirala v duhu svoje dobe.

Ob Layerjevi smrti ima Kranjska, deloma tudi južna Koroška in Štajerska pečat njegove pol praktične, pol ljudsko-umetniške smeri. Njegovi učenci (Egartner, diletant Hayne i. dr.) ter epigoni (Bizjak) se držé te smeri, kolikor jim to dopuščajo umetniške moči, a se vedno bolj pogrezajo v kruhoborsko obrtništvo. Zato so se začeli umetniško čuteči in premožni inteligentje obračati v druge kraje in so naročali slike posebno radi na Dunaju. Ta preokret je zastavil posebno učinkovito za dobe ljubljanskega kongresa, ko je bilo tukaj več dunajskih umetnikov. Preprosti narod na kmetih se je pa držal svojemu okusu adekvatnega in v veliki meri že po njegovem okusu prikrojenga baroka v stavbarstvu in kiparstvu in nekoliko posentimentalnega, na drugi strani poudurjenega layerstva v slikarstvu. Cerkvene umetnine je naročal pri malih obrtnikih brez umetniške zavesti in smeri, tavajočih v tradiciji. Tem potom je postala neizogibna slogovna desorientacija in je nastopala polagoma — ne brezobzirno, ker je bila negacija vsake smotrenosti in volje — in še do danes ni popolnoma mrtva. Ta počasnost v opuščanju se ne opira na doktrinarno stilistiko, ampak na dobro, staro tehniko, ki jo je izvajalo »izvežbano rokodelstvo«. V tem pogledu sem našel pri cerkveni opremi te dobe — nekako do l. 1865—1870 — še vseskozi dobro gradivo, presušen les brez hib, točen spah, dobre žeblje, solidno podlago za polihromijo in pozlatenje, navadno (80% slučajev) pristno zlato itd. Zato ne morem še verjeti, da je takrat »izhiral« izvežbano rokodelstvo. Po označeni dobi je pa drugače. Zakaj? Zato, ker se je pričelo širiti strojno delo in obenem naročanje cenejih snovi iz tovarn: na strojni žagi rezanih plohov in desk, žičnikov mesto kovanih žebljev domače industrije, kleja iz kosti in hrustančevine, s kemikalijami prečiščenega firneža, tvorniških barv (analinske!) itd.; nastopilo je novo razmerje v zmesih in spojilih, brezskrbnejše postopanje pri nastroju podlage in njenih sestavin itd. Posledice nastopajo šele sedaj. — Pri vsem tem pa je francoska revolucija brez vsakega vpliva.

Medtem ko se je vršila dekadenca, je dozorel nov mož, rojen Slovenec, Matej Langus, ki zaključi, globoko v 19. stoletju, našo baročno dobo. Zastavil je z layerstvom in se dalje likal na Dunaju, potem še v Italiji. Česa se je tamkaj navzel, kažejo najbolj njegove risbe; neke okornosti se nikdar ni iznebil, a bil je vendar boljši, kakor večina njegovih sodobnikov na Kranjskem, ker je vsaj stremil po večji popolnosti. Vzgojo je imel, kakor tedaj vsi inteligenti, popolnoma nemško. Domač umetnik s poljudno stranjo je bil v toliko, da se je oklenil layerjeve zapuščine in jo, oprt na svojo izobrazbo v tujini, razvijal nekoliko na akademsko stran. Globlje pa ne sega njegovo slovenstvo; slučajni stiki s slovenskimi veljaki, kakor s Prešernom, ne predrugačijo situacije. Dvoje od njegovega delovanja mu čuva častno mesto v naši kulturni zgodovini: freska in portrét; glede slovenske zavednosti so pa bili njegovi obrtniški sodobniki na kmetih, kakor Štefan Šubic in drugi nad njim.

Langus je imel dva vrstnika svoje umetnosti, ki sta imela oba neprimerno višje umetniške kvalitete; starejši je Fran Kavčič (Caucig, 1742—1828) in mlajši Jos. Tominc (1791—1866); poslednji je delal tudi v Ljubljani. Oba sta dobra reprezentanta baročno-realistične smeri in se odlikujeta po korektni risbi in prikupljivih linijah.

Tekmec v portrétu mu je bil M. Stroj, ki gre s časom in modo; v tem oziru se je bolj poglobil v zahteve svoje dobe, kakor Langus, dasi je neenak v svojih umotvorih. — Soroden je pa kamnogoriškemu mojstru F. Kurz von Goldenstein iz Solnograške, samo da je v historični risbi še okornejši, da ga v portrétu ne dosega, v pokrajini pa nadkriljuje. — Kot pokrajinar stoji Korošec M. Pernhart (Pernat) na prvem mestu, dočim sta oba Tavčarja, oba Cesarja, Kavka in drugi zapali popolnoma več ali manj korektnemu rokodelstvu. — Tako je umljivo, da »umetniški nivó pada in se približuje narodnemu toku ljudske umetnosti«, kakor pravilno ugotavlja naš avtor.

Po Langusovi smrti je vzdrževal pri nas najprej M. Stroj in po'eg njega priseljenca Kurz v. G. in Pavel Künl slikarstvo. Poslednji je zasadil pri nas »nazarenstvo« Führicheve vrste. — Poleg Künla si je priboril J. Wolf mesto v cerkvenem slikarstvu, ker je bil spreten kompilator, dasi nesamostojen umetnik. Kritična analiza njegovih slik bo dovedla do spoznanja, da je posnemal — podobno, kakor pred njim Layer — reproducirane umotvore nemških umetnikov, nosebno mu je ugajal Schnorr v. Carolsfeld, nekoliko morebiti tudi Schraudolph in Führic; lastnih kompozicij ima Wolf vrlo malo. — Njegov sodobnik A. Karinger je bil potrétist in priznan pokrajinar, prekašajoč po realistiki svoje prednike.

Važen, a navadno precej omalovaževan činitelj v zgodovini — posebno naše — umetnosti je diletantstvo, nekako merilo za dejstvo, da je — akademska — umetnost do gotove mere prepajala posameznike inteligentnih slojev. To nam dokazujejo imena Steinberg, Grimbschitz, Burgmann, Gallenberg, Goëss, Auersperg (Alfonz, Artur), Breckerfeld, Hoffmann, Dejak, Kos, Pustavrh, p. Roblek,

Strahl; tudi dame so dale svoj kontingent, n. pr. Auersperg, Hohenwart, Makowitz, Pettenegg-Strahl, Wurmbbrand, Pace, Terpinc-Baumgartner, Seunig-Merici, Oblak-Hermannsthal, Perko in še druge. Vsi diletantje so seveda nesamostojni, otroci svoje dobe, morebiti še več: odvisni le od svojih učiteljev, vsekako pa brez značilne ali celó slovensko narodne smeri. —

Po dobi protinarodnega pritiska so se začeli Slovenci zavedati svoje narodnosti, ki pa ni prišla še do jasnejšega izraza. To se je preokrenilo, kakor težek voz, ki se je globoko ugreznil v izvoženi tir, počasi in s težavo v teku kakih dvajset let (ok. 1850—1870). Pa tudi tedaj se je na poprišču umetnosti ta preokret le malo poznal; to pa more beležiti naša zgodovina, da se je začelo čim dalje, tem več naših rojakov posvečati tudi umetnosti, ljudi, ki so se zavedali svoje slovenske narodnosti, v prvi vrsti seveda v svojem političnem smislu. Ta zavest je rodila vedno naraščajočo slovensko literaturo. Tako je slovenska beseda, razširjevana po neprestano množecih se časopisih, prepojila sčasoma tudi vso inteligenco in široke plasti našega naroda; na ta način smo dospeli tudi ob periferijo kulturnega siovenstva.

Tu se moramo spomniti umetniških pionirjev, ki so inaugurirali dobo slovensko-zavednih umetnikov; to so: brata Šubica, Ažbe, Grilc, Mat. Koželj, še živeči S. Ogrin, Iv. Franke, F. Vesel, I. Kobilica in naši dobi bližje stoječi možje: Jakopič, Jama, Stern, Šantel, Gaspari, Vavpotič, Žmitek in slični, ki stoje z eno nogo na tleh baročno-impresionistične realitike, z drugo pa že tostran prepada, ki loči naše dni od onih. Nekateri, kakor n. pr. Jakopič, balansirajo na eni nogi tostran brezdna in ni izključeno, da se eventualno upró še na drugo — onkraj vrzeli. Vsi ti živé med nami, njihove korenine, ki jim dovajajo redilne sokove, pa se gajo v historično-razvojno smer, četudi kažejo njihovi prisiji in njihov mise-en scène na konvencionalizem cepljene moderne metode. To so torej pionirji v pravem pomenu besede, ki so postavili most preko zaseke in ga še naprej utrjujejo. — To velja za slikarstvo.

Za kiparstvo je bilo pri nas čudno malo zanimanja, kot to ugotavlja Stelè; to je iz njegove mehke duše rojeni eufemizem; »malo zanimanja« bi smeli nadomestiti z odločnejšim izrazom: malo razumevanja. Naročniki, — večjidel cerkveni predstojniki — so naročali navadno pri dobro priporočenih kiparjih in rezbarjih in z ozirom na nižjo ceno — brez posebnega ozira na umetniško stran; pogosto niti ime umetnikovo ni zabeleženo v zapiskih, pač pa obračun. Včasih so imeli srečo, kakor hažejo ohranjeni umotvori, n. pr. oltarji v Suhi, v Dražgošah, na Muljavi, v Novi Štifti (p. Ribnici), v Vitanju, v Petrovčah, v Podbrju, pri Sv. Križu (p. Ajdovščini) itd., ko so naleteli na res dobro izvežbane in v rezbarstvu izučene umetnike; večinoma so pa dobili delo, posebno v oddaljenih podružnicah, rezbarji srednje ali zadnje vrste — samo narodne koncepcije niso poznali, ako so se bili učili pri rezbarskih mojstrih. Kiparstva v kamnu so se prejšnje dobe malo posluževale — razen v Primorju, in tu seveda izključno

v akademskem slogu. Vendar moremo imenovati nekaj uvaževanja vrednih kiparjev, ki so delali za slovenske kraje: Gaßner, Götzl, Gschiel Ana, Korošec, Miklič, Mikše, Oblak, Rovšek. Nekaj jih tudi še živi. — Dejstvo, da so v novi dobi naši ljudje naročali — in še naročajo — toliko cerkvene plastike v Gröden, je pač neizpodbiten dokaz, kako dolga je še naša pot do zavedno narodne slovenske umetnosti.

Prepad med tujerodnim in domačim umetnostnim obročjem je za silo premosten: brv je položena. Tega se ni treba kar nič sramovati in tarnati nad krutostjo usode, kajti to je bilo pri vseh narodih tako: kulturni blagri se ne dajo preseliti in če se že preselijo, nimajo življenske sile in obstanka. Pri nas je treba izmenjati kulturno podlago, ki mora biti pristna in solidna vseskozi — ne le na oko in za reklamo — in na to substrukcijo bo postaviti narodno umetnost. Zaenkrat nima še niti dovolj, niti prave hrane. A naša nervozna neučakanost in skomina po senzaciji bo delala solidnosti zapreke, ako ne bo preudarjena vzgoja uravnala duše našega naraščaja. — Priznati si moramo odkritosrčno, da dosedaj umetniško delo naših rojakov ni doseglo tistega pečata, ki bi je odlikoval tako, kakor je označuje pri narodih stare neovirane kulture: pri Angležih, Francozih, Italijanih, Nemcih, Rusih; njihove umetnine spoznamo od daleč po narodnih znakih, kakršnih si Slovenci nismo še priborili v svoji umetnosti.

S tem smo na koncu svoje umetniške zgodovine. Iz te je razvidno, kako temeljito pogrješno bi bilo naziranje, da se Slovenci nismo udeleževali umetniškega dela in njegove kulture, da nismo sodelovali pri njegovih raznih pokretilih in strujah. Nasprotno. Morebiti ga ni naroda, da bi bil poslal razmerno toliko pionirjev in delavcev iz svoje srede na umetnostno polje, kakor mali slovenski. A da mu ni uspelo, pritisniti svojim proizvodom značilen pečat na čelo, je kriva maloštevilnost ljudstva in njegova geografična lega, ki mu je stavila vsakih par kilometrov nove meje in sosedstvo tujerodnega elementa. Maloštevilna inteligenca — torej tudi umetništvo — se je šla uveljavljati v tujino; na domačem ozemlju ni mogla uspevati, deloma zató, ker je bila množina naročil prepíčla, deloma ker je bila tuja konkurenca tudi na tem omejenem teritoriju občutna; primorana je bila torej, da kulturno dela med večjimi, tujimi narodi, kjer se je pa morala vedno uklanjati drugemu redu, v kolikor se je razlikoval od njenega domačega. To velja, seveda tudi za slovenske umetnike. Zato je obstajala nekaka — pa ne diplomatično in »uradno« dogovorjena — reciprociteta, vsled katere so prihajali k nam tuji umetniki, ne baš v kvar umetnosti, a domače vrste so se tako še bolj ošibile; nasproti je bila dana našim rojakom možnost, izpopolnjevati se in delovati med tujci, nedvomno na korist splošni, a na škodo naši narodni umetnosti. To velja za vsa duševna poprišča, tudi za slovstvo — vkolikor je umetniško — in za glasbo. Najbolj napredno je — kakor je to bilo in je povsodi — seveda slovstvo. Počasneje gre z glasbo, najmudnejša je umetnost. Pogoji za

njen napredek so pa dani in naša umetnost bo postala — čez nekaj časa — značilno narodna — — ako ji kak neljub socialni ali politični dogodek ne prestriže razvojne niti ter podloži zavore za vrsto let.

Stelè se bavi tudi z impresionizmom in najnovejšimi strujami v umetnosti. Tu je posebno v svojem elementu: njegova blesteča izvajanja so estetsko-filozofski odsevi lastne duše, subjektivni občutki, individualni nazori, svojstvena interpretacija. Za svojo osebo sem prepričan, da se vse tako zrcali v njegovi notranjosti. A ta del našega umetniškega razvijanja ne sodi še pred forum nepristranske zgodovine, ker ni zaključen, ampak šele v rasti, ker ne more opirati svojih zaključkov na dovršena dejstva, temveč na vršče se poizkuse; ne vemo, kaj bo iz vsega tega, kje bo pristala naša barčiča. Ako bi torej kdo drugače mislil in bi pojmoval konstelacijo različno od Steleta, mu tega ne bo šteti v zlo. O tem bodo sodile pravilno in na podstavu razčiščenih pojmov bodoče generacije, ki jim ne bo treba interpretirati vrlin in nedostatkov v umetnine, ampak jih bodo določale iz njih. To pa moremo ugotoviti že sedaj, da je kulturna vloga sedanjih umetnikov močna podkrepitev narodne smeri in samozavesti — ako jo bodo izvajali, ozirajoči se na en sam visoko postavljeni smoter: kulturni prosep slovenskega naroda.

Dr. Stelè je pokazal prvi med nami pogum in storil prvi korak, da pojasni zgodovinski razvoj naše umetnosti v pregledni študiji. poizkusil je s pietetno roko in z ljubeznijo do svojega naroda urediti kaotično skupljene podatke, v kolikor jih imamo dosedaj. Njegov oris bo vsekako prvi zasutek in podlaga poznejšim pisateljem, ki bodo delali na tem polju. Nad vse častno in priznanja vredno je pa še posebej, da je zahteval javno debato o tem svojem delu. S temi vrsticami sem se je nekoliko udeležil in sem odkrito povedal, kar mislim, tudi tam, kjer divergiram od Stelètovih naziranj, podčrtaval sem pa tudi vse vrline knjižice. Sedaj so na vrsti drugi — tako pri-
pemo počasi do dosegljive resnice. Dr. Jos. Mantuani.

SREDNJEŠOLSKA REFORMA.

Dne 8. januarja 1925 se je pričelo na naših realnih gimnazijah in na realkah — skupaj na desetih* zavodih v Sloveniji — v prvih dveh razredih poučevati po enotnem učnem načrtu, ki je veljal doslej samo za gimnazije v Srbiji in menda tudi za gimnazije v Vojvodini. Ta dogodek je za naše kulturno življenje tolike važnosti, da ne more list, ki se bavi predvsem s kulturnimi vprašanji naše dobe, iti molče mimo njega. O stvari se je razvila že v našem dnevnem časopisju precejšnja debata, ki je bila najživahnejša v sredini decembra 1924

* Dne 18. februarja 1925 se je uveljavila ta reforma tudi na doslej humanistični gimnaziji v Kranju, tako da je sedaj reformiranih že enajst zavodov; humanistične gimnazije ostanejo samo tri: v Ljubljani, v Mariboru in v Št. Vidu. — Opomba med korekturo.

pred roditeljskim sestankom (dne 20. dec.) in ki je po tem dogodku polagoma utihnila. Tako je delo, ki bi po svoji vsebini spadalo predvsem v znanstvene liste, opravilo po svoje dnevno časopisje. Nam ostane za danes samo ta naloga, da pregledamo zgodovino te reforme in da si predočimo vsaj nekaj glavnih razlogov, ki so se navajali za njo in proti njej. Bistveno novega ne bo ta spis nudil skoro ničesar za tistega, ki je debato doslej natančno zasledoval; podal bo samo končno sliko vse stvari, kakršna se nam kaže (spis je bil napisan 20. januarja 1925), tako da tistim, ki se bodo še v poznejših časih zanimali za to vprašanje, ne bo treba iskati gradiva po težko dostopnem dnevnem časopisju.

Predvsem moramo ugotoviti, na kaj se reforma nanaša. Dasi se je o tem že opetovano pisalo, sem vendar videl ponovno, da so o obsegu reforme razširjena netočna mnenja.

Doslej se je izvršila reforma samo še v prvih dveh razredih omenjenih zavodov. Odpadel je obvezni pouk nemščine v obeh razredih, pouk stare zgodovine v drugem razredu in na realnih gimnazijah tudi pouk latinščine v I. in II. razredu. Namesto tega se je pa uvedel v obeh razredih obvezen pouk v petju in v II. razredu pouk francoščine. Za nekatere predmete se je število tedenskih ur nekoliko zvišalo; tako se n. pr. sedaj pri nas poučuje srbohrvaščina po dve uri na teden v vsakem razredu, dočim se je poprej poučevala samo po eno uro.

Srbski učni načrt se na naše razmere ni mogel prenesti nespremenjen iz preprostega razloga, ker se na naših šolah poučuje en predmet več nego v ostalih pokrajinah v Jugoslaviji: to je slovenščina.¹ Zato za ostalih šest razredov ne moremo natančno povedati, kako se bo srbski učni načrt prilagodil našim razmeram, ampak se moramo zadovoljiti s splošnimi smernicami, ki jih povzemamo po sedanjem srbskem učnem načrtu. Te smernice so te-le: latinščina se prične poučevati šele v 5. razredu z majhnim številom ur (po 3, v nekaterih razredih po 4 ure na teden); isto velja za nemščino, ki ima v Srbiji vsega skupaj v štirih višjih razredih 15 ur na teden, v Vojvodini pa 13 ur. Zgodovina se prične poučevati šele v 3. razredu. Verouk se v Srbiji in Vojvodini sploh ne poučuje v zadnjih treh gimnazijskih razredih in se konča s 5. razredom. Brezdvomno spada med pomanjkljivosti te naredbe tudi

¹ Mimogrede rečeno: Med razlogi, ki govore za reformo srednje šole, se je opetovano navajal tudi ta, da se moramo Slovenci, Hrvatje in Srbi med seboj duševno zblížati. To je popolnoma pravilno. Ne zdi se mi pa prav, da se ni našel nikdo, ki bi bil v javnosti naglasil tudi to, da je za omenjeno zblíževanje potrebno ne samo to, da se Slovenci učimo srbohrvaščine (po novem učnem načrtu se je bomo učili še enkrat toliko kakor poprej), ampak prav tako tudi to, da se Srbi in Hrvatje prične učiti slovenščine in da se uvede slovenščina tudi po šolah s srbskohrvaškim učnim jezikom, in sicer prav tako radi tega, ker je notorično, da Srbi in Hrvatje ne razumejo slovenščine, če se je niso nekaj časa učili ali jo pa vsaj večkrat slišali, kakor radi tega, ker bodo naši bratje razumeli čisto drugače naše težnje, če bodo nekoliko doma tudi v naši književnosti.

to, da se ni objavil učni načrt za vseh osem razredov hkrati, ampak samo za dva razreda.

Če hočemo sedaj govoriti o umestnosti te reforme, moramo predvsem ločiti dvoje:

I. formalno stran tega vprašanja, t. j. način, kako in kdaj se je reforma uvedla;

II. bistvo reforme same neglede na njeno uvedbo sredi šolskega leta in kar za dva razreda hkrati.

I. O reformiranju sredi šolskega leta.

Glede meritorne strani srednješolske reforme so mnenja deljena, ali je bila reforma potrebna in umestna in v koliko je bila potrebna; toda kar se tiče formalne strani, ga pa doslej še nisem našel ne med starši učencev in ne med profesorji, ki bi zagovarjal mnenje, da je iz pedagoških in didaktičnih ozirrov priporočljivo, če se učni načrti menjajo sredi šolskega leta. (Izvzeti moram edinole dopisnika v Slovenskem Narodu 1924, št. 281, ki s strahom sprašuje, ali se reforma ne bo takoj izvedla.) Ali je morebiti umestno, da se n. pr. pri učencih, ki so se učili latinščine že 13 mesecev, ki so z uspehom dovršili prvi razred in tako premagali glavne težkoče, ki jih nudi učenje tega jezika, ta pouk prekine in se predmet prične nanovo poučevati čez 32 mesecev v 5. razredu, kjer bo treba zopet pričeti s »*Sicilia est insula*«?! Opetovano se je v tozadevnih debatah citiral § 13 srbskega srednješolskega zakona, ki se po svojem zmislu nahaja tudi v načrtu novega srednješolskega zakona naše kraljevine:

»Jednom utvrđjeni nastavni plan i program ne može se menjati za učenike, koji su po njemu počeli učiti.«

Nekateri starši po reformi prizadetih otrok so v prepričanju, da je reforma protizakonita, vložili tožbo na državni svet. Kakor čujemo, se v prosvetnem ministrstvu sklicujejo na to, da ta del srbskega srednješolskega zakona ni prošinjen na pokrajine bivše monarhije; avstrijski srednješolski zakon pa da te določbe ne pozna. Odkrito priznam, da mi ni znano, ali ima bivši avstrijski srednješolski zakon to določbo *expressis verbis* ali ne; iz prakse mi je znano samo to, da so se v Avstriji reforme uvajale dejansko vedno v začetku šolskega leta in stopnjema. Pri rokah imam »*Normallehrplan des Gymnasiums*« iz l. 1909, ki obsega zadnjo večjo šolsko reformo, ki se je uvedla v Avstriji: reformo na podlagi ministrske naredbe z dne 20. marca 1909. Tam stoji izrečno, da se reforma uveljavi s pričetkom nastopnjega šolskega leta. Takih primerov bi se brezdvomno lahko navedlo na kupe. Tudi kot nejuristu mi je pa jasno, da je z omenjenim § 13 hotel označiti srbski zakonodajalec reformiranje sredi šolskega leta za tako neumestno, da ga je izrečno zabranil; jasno mi je tudi to, da so pedagoška in didaktična načela, ki so v Srbiji umestna, umestna tudi pri nas, in da je tudi pri nas reformiranje sredi šolskega leta škodljivo, če je škodljivo v Srbiji. In na tem prepričanju ne more nič spremeniti razsodba državnega sveta, pa naj bo taka ali taka. So stvari, ki so jasne tudi brez razsodbe sodišča, čeprav je bil morebiti — kakor

rečeno, jaz ne vem natančno — avstrijski zakon v tem oziru pomanjkljiv.

Med slovenskimi profesorji ni bilo tozadevno dne 26. novembra 1924, ko se je o stvari razpravljalo na razširjeni odborovni seji ljubljanske sekcije Profesorskega društva, nikake nejasnosti; upam, da je tudi danes ni, razen če je komu dovršeno dejstvo reforme skalilo jasni pogled. Zastopniki profesorskih zborov iz vseh slovenskih srednjih šol so soglasno sklenili resolucijo, da naj se med šolskim letom ničesar ne reformira. Šli so celo dalje in so zahtevali, da naj se (proti dosedanjemu običaju) naredbenim potom sploh ničesar ne reformira, ampak naj se šolska reforma izvede parlamentarnim putem in naj se takrat zasliši tudi mnenje slovenskih profesorjev. Istočasno se je sklenilo, da bodo zastopniki posameznih strok v skupnih posvetovanjih zavzeli svoje stališče glede na dosedanji in glede na novi učni načrt, tako da bodo takrat, kadar se bo o stvari odločalo, lahko predložili dobro premišljen in pretehtan načrt šolske reforme.

Prikrivati nam tudi tega ni treba, da se je ljubljanska sekcija Profesorskega društva v svojem prizadevanju, da bi se v Sloveniji reforma ne izvedla, obračala med drugim tudi na ministra dr. Žerjava s prošnjo za posredovanje. Ko je namreč 14. novembra 1924 obnovil minister Pribičević svojo naredbo z dne 2. julija 1924 (ki jo je takrat njegov naslednik dr. Korošec razveljavil, še preden se je pričela izvajati) glede prepovedi kongregacij in telovadnih organizacij za dijake in glede reforme učnega načrta, je zašumelo po vsej Sloveniji. Glede kongregacij je bil sklican protestni shod za 23. novembra 1924 v ljubljanskem Unionu; profesorska organizacija je pa sklicala razširjeno odborovo sejo na dan 26. novembra, ki pa seveda z ozirom na službeno razmerje ni mogla imeti drugega namena nego posvetovati se o načinu, kako naj se reforma izvede, če ne bo predstavka šolskega nadzornika Westra na ministrstvo nič pomagala. Tedaj pa pride od prosvetnega oddelka v soboto 22. novembra vest, da se naredba v Sloveniji ne bo izvajala niti glede kongregacij niti glede učnega načrta. Pismo in oficijelno ni sicer prišlo nikako obvestilo, pač pa se je ustno zagotovilo, da bo dosegel dr. Žerjav pri ministru prosvete, da se naredba ne bo izvajala.

Da je minister dr. Žerjav tudi poskušal to doseči, o tem nič ne dvomim; potrjuje me v tem tudi zadržanje Jutra in Slov. Naroda, ki nista z nobeno besedo nastopila za reformo učnega načrta, dokler je bilo upanje, da se reforma pri nas letos ne bo izvajala.

V prvih dneh decembra 1924 pa je prišel nadzornik iz ministrstva pregledovat, ali se pri nas reforma izvaja; nato je tudi izšla 10. dec. 1924 v Slov. Narodu prva notica za reformo, v Jutru pa šele dober teden pozneje, 18. decembra, ko se je pripravljalo posvetovanje staršev o umestnosti reforme sredi šolskega leta. To posvetovanje, za katero se je zavzel predvsem predsednik trgovske in obrtne zbornice veletržec Ivan Jelačin ml., ki je v odličnem govoru branil dosedanji učni načrt v njegovih bistvenih delih, se je vršilo 20. decembra in je pokazalo, da smatrajo starši po veliki večini našo srednjo

šolo za dobro in da se glede reforme sredi šolskega leta strinjajo s stališčem profesorjev na seji dne 26. novembra.

Formalna stran tega vprašanja je torej dovolj jasna. Toda morebiti je reforma po svojem bistvu tako potrebna, morebiti tvori tako izreden napredek našega šolstva, da se more samo malenkostna nergavost loviti za formalne pogrške, dočim je v resnici škoda vsakega dne, na katerem se poučuje po starem učnem načrtu namesto po novem. Preidimo torej k materialni strani reforme!

II. O vsebini reforme.

1. Zgodovina in nemščina.

Kakor rečeno, se reforma nanaša na zgodovino, nemščino in latinščino. O zgodovini se menda doslej sploh še ni nič pisalo, ali je reforma umestna ali ne. O tem naj govore predvsem zgodovinarji. Jaz bi mimogrede pripomnil k tej točki samo to, da bodo morale slediti reformi zgodovinskega pouka tudi nekatere spremembe v slovenskih čitankah za nižje razrede srednjih šol. Slovenska čitanka za drugi razred srednjih šol ima n. pr. precej sestavkov o starih narodih, ki zgodovinski pouk dopolnjujejo, ki so pa mladini neumevni in nezanimivi, če ji manjka splošnega zgodovinskega okvirja.

Presenetljivo malo se je pisalo tudi o nemščini. Približno leto dni pred šolsko reformo se je za nemščino krepko potegnil nadzornik Wester v svojem predavanju o naši srednji šoli:

»Po mojem razsodku, ki ga nočem nikomur vsiljevati, naj bi se pričela nemščina učiti že v I. razredu srednje šole in naj bi se v vseh štirih nižjih razredih gojila v prav izdatni meri; v višjih razredih naj bi se prej pridobljeno znanje utrdilo in poglobilo.« (Jos. Wester, O naši srednji šoli, str. 13 in 14.)

Ne bom ponavljal razlogov, ki jih navaja Wester za nemščino; saj mora imeti njegovo knjižico — ki stane celih 5 Din — vsakdo, kdor se zanima za šolsko reformo. Ne morem prikrivati, da mi je sploh težko verjeti v odkritosrčnost tistega, ki bi v naših razmerah dajal francoščini prednost pred nemščino; videl sem namreč, da so se sedaj, ko nemščina ni več obvezna,² na III. državni gimnaziji v Ljubljani vpisali skoro brez izjeme vsi učenci k neobvezni nemščini, celo taki, katerih starši so javno nastopili za šolsko reformo, ki odpravlja nemščino z nižje gimnazije. Zdi se mi, da vlada v naši javnosti glede nemščine neka neodkritost: javno zabavljamo in jo

² Po prvotnem novem učnem načrtu se je pri nas odpravila nemščina v I. in II. razredu tako temeljito, da bi se ne poučevala niti kot neobvezen predmet. Nadzornik Wester pa je dosegel v osebni avdienci pri prosvetnem ministru, da se sme letos poučevati nemščina v omenjenih razredih neobvezno. Kako bo v bodoče, ne vem; gotovo je samo to, da se učenci, ki bodo vstopili v jeseni 1925 v prvi razred, ne bodo učili več nemščine niti neobvezno. V razredih, kjer se je pouk že pričel, bo pa, upamo, ostala neobvezna nemščina tudi zanaprej.

omalovažujemo, zraven se je pa — učimo. Pri nas je v tej debati samo Slovenec (1924, št. 287) odkrito nastopil za potrebo nemščine na naših srednjih šolah. Kako se pri nas o takih stvareh strokovno razpravlja, v tem oziru je prav poučno to, s kakimi protiargumenti je nastopilo Jutro (1924, št. 295):

»Da se klerikalci ogrevajo za nemščino, ni čuda, saj to jim je že od nekdaj v krvi.« (Podpis: A. B.)

Kdor zastopa pri nas potrebo nemščine, je vedno v nevarnosti, da ga bo kdo lopnil po glavi z avstrijakantstvom. Človeku se kar čudno zdi, da so pri nas imeli do Westra toliko obzirnosti, da mu je ostal — kolikor je meni znano — ta očitek prihranjen vsaj v javnosti.

Toda kljub vsemu omalovaževanju v besedah naglašajo naši trgovski krogi, da n. pr. absolventi trgovske šole in trgovske akademije že sedaj premalo znajo nemščine.

Tretje leto poučujem na III. državni realni gimnaziji v Ljubljani; a v vsem tem času ni mogel zavod kupiti niti ene strokovne knjige za učiteljsko knjižnico, naročiti niti enega strokovnega lista. Učitelj, ki se hoče izpopolnjevati v svoji stroki, je navezan izključno na nemške knjige iz prejšnjih časov. Nemške knjige imajo prav tako tudi v pretežni večini vse naše znanstvene knjižnice. V znanosti živimo in moramo živeti predvsem od knjižnih zakladov iz prejšnje dobe, ker se nove knjige nabavljajo v silno skromnem številu. O tem bi lahko več povedali uradniki naše študijske, bodoče vseučiliške knjižnice. Človek izgublja od leta do leta bolj stik s svojo stroko in se s strahom vprašuje, kakšen kulturni vacuum bo nastal takrat, ko n. pr. vseučiliščniki nemških knjig ne bodo več razumeli, drugih pa ne bodo imeli. Potolažen je lahko samo tisti, kdor upa, da bodo po novi metodi dijakom z norimberškim lijakom v treh ali štirih tedenskih urah na višji gimnaziji vlili v glavo to, česar so se dijaki dosedaj naučili v osmih letih. »Wo Stunden fehlen, stellt Methode zur rechten Zeit sich ein.«

Po novem učnem načrtu ne bo absolvent nižje gimnazije znal niti nemško brati. Ko bo po dveh letih zapuščal trgovsko šolo, naj bi pa znal že za silo govoriti!

Če se nisem z dosedanji izvajanja že tako diskvalificiral, da mi sploh ne gre več beseda o naših narodnih potrebah, tedaj bi rad pripomnil samo še tole. Slovenci smo razdeljeni na tri države: koroški Slovenci žive pod pretežnim vplivom nemške kulture, primorski pod vplivom italijanske kulture, Slovenci v Jugoslaviji pa hočemo menda priti izmed tujih kultur predvsem pod vpliv francoske kulture. Posledica bo, da se bomo Slovenci iz raznih držav od dne do dne manj razumeli, da si bomo od leta do leta po svojem mišljenju bolj tuji. Jaz bi mislil, da nas Slovence v Jugoslaviji zanimata iz narodnih ozirov predvsem tista jezika, v katerih območju žive neodrešeni bratje; kajti ta dva jezika nam odpirata pot do njih in olajšujeta umevanje njihovega položaja; neznanje nemščine in italijanščine nam že tehnično otežuje pot na Koroško in na Primorsko.

2. Latinščina.

O tej se je pa v srednješolski debati toliko in tako izključno govorilo, da je dobil človek vtis, kakor da bi se sploh ne bilo ničesar reformiralo razen latinščine. Pristaši reforme, ki so se vprašanja nemščine nekako izogibali, so navalili predvsem na latinščino; tu se je obširno pisalo in govorilo o izgubljenem času, ki se porabi za učenje mrtvega jezika, o preobloženosti mladine, telesno oslABLJENE po pomanjkanju živil med vojno itd. Na drugi strani se je pa naglašal pomen latinščine za formalno izobrazbo in za poglobitev umevanja vsega kulturnega razvoja človeštva; saj pravi Bloch v svoji knjigi »Soziale Kämpfe im alten Rom«,³ da se »težko najde tako zanimiv in tako pomemben proces v svetovni zgodovini, kakor je razvoj rimske svetovne nadvlade«. Pri čitanju klasikov se poglobi dijaku estetsko razumevanje literarnih proizvodov; učitelj, ki se zanima za socialna in politična vprašanja naše dobe, pomaga dijaku seznanjati se s socialnimi problemi starega veka, uvaja ga v umevanje političnih dogodkov. Saj je znano, da se zgodovina ponavlja; umevanje socialnih in političnih razmer starega veka nam odpira umevanje sličnih dogodkov naše dobe. Sola pa uvaja dijaka v umevanje teh problemov neprimerno lažje na podlagi zgodovine starega veka nego na podlagi današnjih razmer. Kajti rimska zgodovina leži pred nami dovršena; kaže nam postanek svetovnega imperija iz neznatnih razmer, kaže pa tudi črva korupcije, zatiranja, strankarske nespravljalivosti, ki je glodal in strmoglavil na videz neporušno stavbo. Poleg tega poznamo najvažnejši del rimske zgodovine, zlasti zadnje stoletje pred Kristusovim rojstvom tako natančno, da je slika kljub nekaterim vrzelim zelo jasna. In kar je tudi važno: mi mnogo lažje presojava objektivno razmere tujega ljudstva pred dvema tisočletjema nego razmere naše dobe, kjer nismo več samo raziskovalci, ampak več ali manj tudi stranka.

Pri latinščini ločimo torej predvsem dvojen njen pomen za našo izobrazbo: pomen za formalno izobrazbo in pomen za umevanje splošnega kulturnega razvoja človeštva. Pri nas se je doslej govorilo predvsem o njenem pomenu za formalno izobrazbo; kakor čujem, se pripravljajo tudi razprave, ki bodo osvetlile pomen proučavanja klasičnih jezikov z drugih vidikov. O pomenu latinščine za formalno izobrazbo je napisal Wester v svoji že citirani knjižici med drugim tudi tole:

»Pri nobenem drugem jezikovnem pouku se miselno delo učenca ne goji, vežba in uredi v taki meri, kakor baš s pomočjo latinščine. Mlad človek zadobi s tem discipliniran intelekt, kar ga imenitno usposablja za vse nadaljnje znanstvene študije; z latinščino se mu vtisne v metodo njegovega miselnega dela neizbrisen pečat, ki mu ostane skoz vse življenje.«

Wester govori tu splošno; njegova izvajanja pa je potrdil na podlagi svojih izkušenj kot profesor matematike na univerzi in tehniki

³ Aus Natur und Geisteswelt 22, str. 5.

vseučil. prof. dr. Rikard Zupančič v razgovoru, objavljenem v »Slovincu« 1924, št. 288. Njegova izjava je tako važna, da bi bilo škoda, če bi ostala pokopana v dnevnem časopisju, kjer je članek navadno nekaj dni po tem, ko je izšel, že nedostopen; zato jo tu v glavnem ponavljamo. Prof. Zupančič je rekel:

»Moja izjava glede klasične predizobrazbe se nanaša samo na mladeniče, ki se pozneje posvetijo znanstvenemu poklicu. Glede takih pa menim, da zahteva — brez ozira na posebna svojstva dotičnih znanosti, katerim se hočejo posvetiti — tako zvana znanstvena miselnost, da človek od mladih let dalje temeljito študira gramatiko vsaj enega jezika.⁴ Izkustvo kakor tudi drugi globlji vzroki kažejo, da se gramatična predizobrazba ne more pridobiti pri modernem jeziku. To je eden — čeprav ne glavni — mojih razlogov, da smatram latinščino kot absolutno potreben predmet za predizobrazbo bodočih znanstvenikov.

Od drugih razlogov samo to-le. Mlad človek mora imeti poleg dobro izvežbane logične spretnosti tudi nekaj, kar ustvarja njegovo osebnost. Za to pa je klasični svet danes še vedno edino res uspešno sredstvo.

Humanistične strani tega vprašanja seveda ne obvladam toliko kakor pomen klasične izobrazbe za formalno izobrazbo bodočega znanstvenika; zato govorim samo o tej točki. To pa vem, da je točno gramatično razumevanje posameznih izrekov v eksaktnih znanostih absolutno potrebno za onega, ki hoče poglobiti poznanje vede. Vem tudi, da dijaki brez predizobrazbe v latinskem jeziku težko, rekel bi, nikoli, kvečjemu v izjemnih slučajih pridejo do tega razumevanja. Netočno razlaganje formalne strani izrekov, nesrečna navada, da ne mislijo s pojmi, ampak samo čisto v konkretnem, jim zabrani doseči možnost abstrakcije.

To moje mnenje je zelo razširjeno med zastopniki eksaktnih znanosti. Citiram n. pr. samo slavnega umrlega matematika Henrija Poincaréja, ki je v tem zmislu predaval po vsem svetu, med drugim tudi na Dunaju — mislim, da je bilo to l. 1908 ali 1909 — v društvu Verein der Freunde des humanistischen Gymnasiums, kjer je izvajal slične ideje, samo še nekoliko bolj intransigentno kakor jaz.«

»Gospod profesor, Vi ste imeli v svoji praksi kot visokošolski učitelj nešteto krat priliko, da ste primerjali usposobljenost absolventov realk in absolventov gimnazij za matematični študij; ali bi mi mogoče hoteli povedati, kakšne izkušnje imate z visokošolci n. pr. s tehnike v tem oziru?«

»Glede lastnega izkustva v svojem predmetu — matematiki — lahko izjavljam, da so bili absolventi klasičnih gimnazij vedno in povsod neprimerno boljši kakor absolventi realk. (Podčrtal priobčevalelj.) Tu ne gre toliko

⁴ Ne torej šele od 5. razreda dalje z minimalnim številom tedenskih ur! I. D.

za povprečno zmožnost dotičnih dijakov kakor za tip;⁵ in tu menim, da je tip gimnazijca glede matematike nad tipom realca. Izjemni posebno ženijalni slučajji so seveda mogoči tu in tam.«

Latinščina torej ni potrebna samo za bodoče teologe, kakor meni Slov. Narod 1924, št. 290 (»Namen srednje šole ne sme biti produkcija lemenatarjev«), ampak za vse bodoče znanstvenike brez izjeme, ne izvzemši bodočih matematikov in tehnikov.

Seveda bi bilo zgrešeno, če bi se po ugotovitvi prof. Zupančiča čutil kak profesor ali učenec na realki užaljenega; profesorji prav malo odločamo, ali bomo poučevali na gimnaziji ali na realki, dijaki na realki pa tudi ne pričakujejo, da bodo od tega, če se jim ni treba »mučiti« z latinščino, imeli samo — koristi. Opazoval sem pa opeptovano, da tudi profesorji realnih predmetov in modernih jezikov rajši poučujejo svojo stroko na gimnaziji nego na realki. Čul sem celo profesorja matematike, ki je bil sam absolvent realke, da je obžaloval, da se ni nikdar mogel v šoli učiti latinščine; po njegovem mnenju bi bila latinščina radi njene vrednosti za duševno gimnastiko potrebna celo — na realki.

V jeseni 1926 sploh ne bomo imeli več nižje realne gimnazije; imeli bomo poleg humanistične gimnazije — dokler tudi nje ne zadene že napovedana reforma — na nižji stopnji samo še skupno srednjo šolo, ki bo — realka.

Dne 26. novembra 1924, ko smo bili še vsi prepričani, da do reforme vsaj v letošnjem šolskem letu ne bo prišlo, je sklenila, kakor že omenjeno, ljubljanska sekcija Prof. društva, da bo organizirala podroben študij in ponovno proučevanje novega učnega načrta. Zastopniki posameznih strok naj bi prirejali posvetovanja, na katerih naj bi opredelili stališče svoje stroke z ozirom na dosedanji in z ozirom na novi učni načrt. Na ta način naj bi se skušala pripravljati premišljena reforma, ki bi ohranila od dosedanjega stanja njegove dobre strani, zraven pa ustrezala tudi željam po potrebnih spremembah. Skušalo bi se pri tem tudi ugotoviti, kakšne uspehe je imela šolska reforma iz l. 1919, ko so se pri nas ustanovile prve realne

⁵ Odkar se je ta izjava objavila, sem doživel dvakrat, da se je skušala njena izredna daljnosežnost oslabiti s to-le argumentacijo: Na tehniko gredo z realke skoraj vsi, ki se hočejo posvetiti visokošolskemu študiju, z gimnazije pa samo posebno dobri matematiki. In taki abiturientje gimnazij lahko nadkriljujejo povprečnega realca, čeprav se je slednji na srednji šoli učil nekaj več matematike nego gimnazijec. — Mislim, da nastanejo take argumentacije predvsem radi tega, ker ljudje Zupančičevo izjavo bero preveč površno. Saj prof. Zupančič izrečno poudarja, da govori o tipu gimnazijca in o tipu realca, ne pa o individualnih zmožnostih posameznikov. Z drugimi besedami: če vzamemo dva učenca, ki sta po naravi enako nadarjena za matematiko in ki sta oba enako pridna, bo na univerzi (tehniko) vedno in povsod bolje uspeval v matematiki tisti, ki bo prišel z gimnazije. To ni samo mnenje prof. Zupančiča, ampak isto so mi rekli tudi visokošolci tehniki sami. I. D.

gimnazije. Letos bodo prišli na visoke šole prvi abiturientje teh realnih gimnazij. Kako se bodo tu obnesli? Vsekako bi bilo treba uspehe dosedanje reforme prej ugotoviti, preden se prične z daljnosežnimi novimi reformami.

Ali se bodo sedaj ta posvetovanja res vršila, tega ne vem; postala so začasno vsaj na videz brezpredmetna.

Toda v resnici taka posvetovanja niso nikdar brezpredmetna. Vsaka debata o reformi srednjega šolstva je veliko izpraševanje vesti za profesorje, potrebno za vsakega učitelja, ki hoče vršiti svoj posel vsaj kolikor toliko brez prevelikega očitania vesti. Vprašanja v tem ogledalu vesti se n. pr. glasijo: Ali odtehta dobiček, ki ga nudi moj predmet mlademu človeku, tiste napore in tisti trud, ki ga od učenca zahteva? Ali podajam iz svojega predmeta učencem predvsem to, kar ima za njihovega duha hranilno vrednost? Ali ne jemlje moj predmet prostora drugemu, ki bi bil koristnejši? In tako dalje.

Zato naj mi bo dovoljeno, da povem kratko svoje mnenje o sedanji reformi srednje šole kot majhen prispevek k debati, ki smo jo nameravali!

Kar se tiče zunanje strani, tehnike reformiranja, govore pač vsi razlogi za to, da se uvajajo reforme samo v začetku šolskega leta in stopnjema, torej s prvim razredom, oziroma z najnižjim razredom, v katerem se kak predmet poučuje. Tudi naj se vedno, kadar se uvede kaka reforma, objavi podrobni učni načrt za vse razrede, tako da bodo starši, ki pošljejo svojega otroka v kako srednjo šolo, natančno vedeli, kakšno izobrazbo namerava tista šola dati.

Daljnosežne reforme naj bi se nikdar ne uvajale mahoma kar za vse zavode enega ali celo kar dveh tipov, ampak naj bi se vsaka reforma najprej preizkusila na omejenem številu zavodov. Kako to mislim, bo jasno iz nastopnjega. Ljubljanska II. državna gimnazija ima v prvem razredu štiri oddelke. Naj bi se n. pr. dalo staršem na prosto izber, da vpišejo otroka v dosedanja tip realne gimnazije ali pa v srbski tip. Tako bi imeli pod istim ravnateljem in deloma tudi pod istimi profesorji združena dva zavoda. Na ta način bi se omogočilo primerjanje uspehov in vrednosti prav tako enega kakor drugega tipa na tako zanesljiv način, kolikor se da tako primerjanje sploh znanstveno zanesljivo izvesti. Sedaj se pripravamo, ali se bodo naučili učenci samo na višji gimnaziji »dosti« nemščine ali ne; trditev stoji proti trditvi, nikogar pa ni, ki bi mogel reči: »V praksi se je ugotovilo to-le in to-le.«

Na ta način bi se ustvaril zavod, kjer bi lahko nadaljevali svoje študije sinovi srbskih in hrvatskih uradnikov in častnikov, ki prihajajo k nam, ne da bi jim bilo treba spreminjati kaj drugega nego učni jezik. Sicer pa moram reči, da je število takih učencev na naših srednjih šolah začasno še minimalno. V večini srednješolskih razredov v Ljubljani ni niti po enega.

Res je sicer, da bi se na ta način reformiralo bolj počasi; toda če kje, velja pri zgradbi dobrega šolstva pregovor, da se počasi daleč pride. Šola rabi miru in ne prenese neprestanih sprememb. Mladina,

ki ima izredno fine oči za vse slabosti svojih predstojnikov, pričakuje od šolske oblasti — pa naj si bo to tisti, ki učni načrt v šoli izvaja, ali pa tisti, ki ga predpisuje — predvsem pravičnosti, premišljenosti in doslednosti. Ne more vplivati dobro na dijaka misel, da ponavlja prvi razred zaradi predmeta, ki se ga je itak učil po nedolžnem.

Ne bilo bi napačno, če bi se vedno, preden se kaka reforma uvede, premotrivalo tudi vprašanje, kako se bo že vnaprej oskrbelo zadostno število strokovnih učiteljev za novi učni načrt. Vzemimo n. pr. slučaj, da se uvede slovenščina kot učni predmet tudi na šolah s srbskohrvatskim učnim jezikom, do česar mora prej ali slej priti že neglede na to, da je slovenščina državni jezik. Saj se Hrvatje in Srbi sami ne morejo trajno zadovoljiti s sedanjim položajem, ko jim je slovenski jezik in njegovo slovstvo takorekoč terra incognita. Tisto ministrstvo, ki bo sklenilo to res potrebno reformo, najpotrebnejšo reformo v naši državi, bo moralo to reformo napovedati za kaka tri leta vnaprej, preden jo bo pričelo izvajati; treba bo namreč opozoriti visokošolce, predvsem Hrvate in Srbe, naj gredo študirat v Ljubljano in naj tam napravijo izpit iz slovenščine. Država itak podpira visokošolce; pravijo, da ima približno petina visokošolcev državno štipendijo. Če bi se morebiti takoj prvo leto ne oglasilo zadostno število akademikov, ki bi pričeli študirati slovenščino specielno za srbskohrvatske zavode, bi država lahko razpisala štipendije za take dijake posebej in uspeh bi bil brezdvomen. Seveda bi isto štipendijo dobili lahko tudi Slovenci, ki bi napravili izpit iz slovenščine in srbohrvaščine, tako da ne bi znali samo enega od teh dveh književnih jezikov, ampak bi pri pouku vedno lahko primerjali slovnico in besedni zaklad obeh jezikov.

Glede materialnega dela reforme bi si dovolil tele pripombe:

Preložitev začetnega pouka v nemščini in latinščini na višjo gimnazijo se po mojem mnenju iz več razlogov ne bo obnesla. Najprej se mi prisvajanje besednega zaklada in elementarnih pojmov iz oblikoslovja, ki ga zahteva učenje vsakega tujega jezika prav posebno v prvih letih, ne zdi primerna duševna hrana za višjegimnazijca. Takrat prihaja fant že v dobo, ko se srce navriska in izjoče; čuti potrebo, da si skuša pridobiti svetovni nazor, da si širi svoj razgled po svetu in življenju kar mogoče na široko, in zato potrebuje njegov duh hrane, ki mu ne daje predvsem formalne izobrazbe, ampak konkretno vsebino. Za gojitev formalne izobrazbe, ki je sicer neobhodno potrebna, je mnogo manj škoda tistega časa, ki ga ji posveti dijaček na nižji gimnaziji v svojem enajstem in dvanajstem letu, morebiti tudi v dvanajstem do štirinajstem letu, ko je njegova duševnost še manj vzvalovana.

Drugič: če se hoče kdo učiti latinščine in francoščine, potem naj se pač prične učiti latinščine pred francoščino. Ne postavljati stvari na glavo! Vsi učitelji francoščine soglašajo v tem, da se tega jezika mnogo lažje uče gimnazijci nego realci. V Prusiji se n. pr. po novem učnem načrtu poučuje na realnih gimnazijah latinščina samo šest let v skupnem številu 36 tedenskih ur (8 + 8 + 8 + 5 + 4 + 3

ure), toda prvih šest srednješolskih let! Tuji jezik (francoščina, angleščina) se prične poučevati šele za latinščino. (Groza bo pa obšla, mimogrede rečeno, tiste, ki mislijo, kako so v kulturnih državah pometli s humanistično navlako, če omenim, da ima po novem učnem načrtu na pruskih humanističnih gimnazijah latinščina skupno 56 tedenskih ur, grščina pa 36.)

Tretjič: s tem, da se je odpravil pouk zgodovine v II. razredu, se je uknilo nekaj, kar je bilo pravljice in povesti ljubeči fantaziji dvanajstletnih otrok ne samo primerno, ampak ji je moralo nuditi pri količkaj spretnem učitelju naravnost zabavo.

Četrtoč: pouk latinščine v prvih dveh razredih realnih gimnazij je zahteval spremembe že od dne, ko so se prve realne gimnazije ustanovile. Tudi če se kdaj sedanji učni načrt ukine — in nobena stvar na svetu ni večna — naj se ne uvede prejšnji učni načrt nespremenjen. Učenci so morali v dvakrat šestih tedenskih urah obvladati približno isto snov kakor pred vojno v dvakrat osmih urah. In to je preveč. Tu nič ne pomaga, da je vadnica na zunaj drobnejša in krajša. Po vsebini in bistvu je prav tako težka kakor prej in se dosti lažja tudi ne da napraviti. So stvari, ki rabijo svoj čas, da se usidrajo v učenčevih ušesih in v njegovem razumu; tu ne pomaga nikako forsiranje. Treba je ali snov skrajšati in jo deloma preložiti na poznejša leta — ali pa število ur zenačiti s številom ur na humanistični gimnaziji; poslednje bi imelo v praktičnem oziru to veliko prednost, da bi se rabile lahko povsod pri latinščini na humanistični in realni gimnaziji v istih razredih iste knjige in da bi bil prestop z zavoda na zavod kar mogoče olajšan. In še po sedem tedenskih ur je za to snov presneto malo!

Dijaki so se poprej lažje učili latinščine radi tega, ker so iz ljudske šole prinesli precej znanja nemščine. Leta 1923/24 sem imel prvič po vojni latinščino v I. razredu in sem doživel napake, o kakršnih se mi poprej niti sanjalo ni. »Kaj se pravi: lep?« — »Pulcher, pulchri; masculinum.« — »Ne!« — »Femininum.« — »Ne!« — »Pulchro, pulchras, pulchrare.« — »Kaj se pravi: hvalim?« — »Laudo, lauda, laudum; masculinum.« — In to ni ben trovato. Dijak nima jasnega pojma, kaj je samostalnik, kaj pridevnik, kaj glagol. Če se uči tega v materinščini, se mu zdi razločevanje besednih vrst samo prazno, nepotrebno besedičenje. Praktične važnosti tega učenja se pa zave mahoma, če vidi v nemščini, da mora pisati samostalnike z veliko začetnico, da se je treba drgniti nepravilnih glagolskih oblik itd. Učenje tujega jezika je pač potrebno tudi za intenzivnejše umevanje materinščine; dobiček formalne izobrazbe je tem večji, čim bolj je od našega jezika različen tisti tuji jezik, s katerim materinščino primerjamo. Prof. Arnim na dunajski univerzi je rekel približno tako-le: »Kdor tega ni videl, da dobi deček že v obličju drug izraz, kadar zna latinsko sklanjati, s tem sploh ne debatiram.«

Tako je bilo pred kakimi 18 leti. Danes je drugače: danes smo veseli, če nas hoče kdo poslušati, kadar o tem govorimo.

Na koncu naj dodam še pregled časniškihotic in člankov o srednješolski reformi za dobo nekako od srede novembra 1924 do srede januarja 1925.

A. »Slovenec« 1924, št. 265; »Doba upadanja naše srednje šole«; št. 273; Iz našega srednjega šolstva (poročilo o razširjeni odborovi seji Prof. društva z dne 26. nov. 1924); istotam; Zanimivosti iz srednjega šolstva v avstrijski republiki; št. 278 (dve krajši notici); št. 282; št. 287; št. 288: Klasična izobrazba in znanstveniki (Zupančičeva izjava); št. 290: Nekaj pripomb k sedanji srednješolski reformi (L. D.); št. 291 (poročilo o posvetovanju staršev); št. 292: Sokrat pred poroto Slovencev (Db); besedilo pisma, ki se je glede šolske reforme poslalo kralju z zborovanja staršev; št. 294: K pouku latinščine (poročilo o obsegu, v katerem se gojita klasična jezika v Franciji, Belgiji in Švici); istotam; Romanski filolog proti latinščini. — Tudi hrvatski starši proti šolski reformi S. Pribičevića; št. 296: Srednješolska postava in politika (Dolenec, 1925) št. 1: Donesek k srednješolski reformi (dr. K. Ozvald); št. 4: Dubrovničani za klasično gimnazijo; št. 9: Prosvetna diktatura; št. 10: Preurejanje naših srednjih šol (poročilo o odborovi seji društva Prijateljev humanistične gimnazije).

B. »Slovenski Narod« 1924, št. 281: K reformi srednješolskega pouka; št. 289; št. 290; št. 292: K reformi naših srednjih šol. (Dopis iz vseučiliških krogov. To je edini spis v »Slov. Narodu« in v »Jutru« iz omenjene dobe, kjer nastopa avtor za latinščino.) Št. 294 (uvodnik: Jugoslovenstvo je humanizem, kjer definira humanizem kot »toplo medsebojno ljubezen v pravem smislu besede«, česar pa danes beseda humanizem ne pomenja; zato ta članek, ki je bil očividno napisan pod vplivom srednješolske debate, pravzaprav ne spada sem, ker »jugoslovenski humanizem« nima z našim humanizmom nikake zveze); št. 294 podaja mnenje Čeha Jana Maška, ki a priori odklanja klasične jezike, ker »razvoj gre k odstranitvi klasičnih jezikov. Če bi hoteli zbirati argumente za zaščito klasičnih jezikov, bi šli rakovo pot«. To mnenje navajamo radi tega, ker je tipično, ne da bi sicer polemizirali z nekaterimi trditvami avtorjevimi, ki jih pač niti sam ne jemlje resno. 1925, št. 4 (naglašča med drugim potrebo, da berejo učenci, ki se ne uče klasičnih jezikov, grške in latinske pisatelje vsaj v prevodih). — Št. 21: Predavanje o šolski reformi. Podpis: Klasični filolog. Ker obsega ta članek kritiko mojega predavanja, ki sem ga imel 25. januarja t. l. na ljudski univerzi na podlagi tukaj natisnjenege spisa, torej tako rekoč kritiko spisa samega, naj mi bosta dovoljeni dve pripombi. Prva pripomba se nanaša na trditev v kritiki, da bi moral po mnenju prof. Zupančiča »vsak visokošolec gladko govoriti italijanski, francoski, nemški jezik itd.«. Ni mi znano, odkod ima g. kritik to informacijo. Jaz sem namreč tudi govoril med drugim mimogrede s prof. Zupančičem o vprašanju, ali je za nas važnejša nemščina ali francoščina. Pri tej priliki je izrazil prof. Zupančič svoj strah, da se naši dijaki v splošnem ne bodo nikdar naučili temeljito francoščine, češ, da nam je francoščina s svojo do skrajnosti izvedeno izbrušenostjo izraza težje dostopna nego nemščina že brez ozira na to, da ne bomo imeli skoro nikdar prilike, razgovarjati se v francoščini z rojenimi Francozi. Dobil sem vtis, da se prof. Zupančič prav dobro zaveda, koliko dela stane človeka, če hoče globlje prodreti v poznanje že enega samega tujega jezika. Zato si ne morem misliti, da bi on zahteval, da visokošolec kar gladko govori več tujih jezikov. Teh stvari doslej nisem niti omenjal, ker sem bil prof. Zupančiča naprosil samo za razgovor o latinščini. Zdi se mi pa potrebno, da sedaj to dostavim, ker hočejo oslabiti vtis njegove izjave glede latinščine s tem, da mu — po mojem mnenju po krivem — pripisujejo pretirane zahteve. — Pro domo pa to-le: da bi nas omejitev Cezarjeve latinščine odtujevala našim goriškim rojakom, tega nisem nikdar trdil in se res čudim, kako je mogel kdo tisti pasus v predavanju tako napačno umeti; čudim se zlasti pri avtorju, ki kaže sicer, da se obširneje bavi z vprašanji, ki so v zvezi s šolsko reformo.

C. »Jutro« 1924, št. 295; št. 296; št. 298 (uvodnik in poročilo o roditeljskem sestanku); št. 300; Božične počitnice; št. 303; Celjski starši za reformo pouka v realnih gimnazijah; 1925, št. 9.

Izmed listov, ki jih nisem zasledoval, je prinesla, kakor sem čul, »Marburger Zeitung« o tem daljši članek. I. Dolenc.

PRAVO.

Zbornik znanstvenih razprav. Izdaja profesorski zbor juridične fakltete, III. letnik, 1923-24. 8°, 249 str. V Ljubljani, 1924.

Razen razprave vseuč. prof. dr. Metoda Dolenca o pravosodstvu cistercienske opatije v Kostanjevici, o kateri bo posebej poročal dr. Mal, so objavili v Zborniku svoje razprave še naslednji vseučiliški profesorji: Mihail Jasinski: Kada i na koji način je bio sastavljen kastavski statut? (str. 119—137); dr. Stanko Lapajne: Kaj je in kaj ni meddržavno zasebno pravo? (str. 138—150); dr. Aleksander Bilimovič: Pojem statike in dinamike v narodnogospodarski vedi (str. 151—161); dr. M. Kosić: Novi tipični pokušaji konstituisanja sociologije (str. 162 do 192) in dr. Gjorgje Tasić: Da li država može činiti protipravne radnje? (str. 193—249).

M. J a s i n s k i dokazuje, da je doživela osnovna oblika kastavskega statuta kot plod dolgotrajnega kodifikacijskega dela, trajajočega od l. 1400. do začetka 16. stoletja, tri redakcije, ni tedaj nastala nankrat. Temeljno jedro statuta, t. j. prvih 25 poglavij, je nastalo okoli l. 1400, ostalih 32 poglavij je bilo pridruženih l. 1465. ter v začetku 16. stoletja. (Prvi) dodatek (zakonov) — čl. 58.—73. — je bil dovršen okoli l. 1625., a (drugi) dodatek (dekretov) je bil dodan kot zasebno delo l. 1759.

Jasinski opira svoje dokaze v glavnem na zunanjezgodovinski značaj statuta (grofje Walsee dobe Kastavščino od Devincev, — nje prehod v posest Habsburžanov, prehod v posest judenburškega jezuitskega kolegija), a deloma tudi na njega notranji značaj.

Dr. Stanko L a p a j n e izločuje iz nauka o meddržavnem zasebnem pravu, strogo je omejujoč na kolizijske norme: svetovno pravo (vsebinsko enako pravo več držav), pravo tujcev, meddržavno razmejitev sodstva, meddržavne podsodnosti, meddržavna zaprosila, izvenozemeljsko učinkovanje sodnih izrekov ter dvojno domovinstvo in brezdomovinstvo.

Jasno je, da ne spada k zasebnemu, tedaj tudi ne k mednarodnemu ali meddržavnemu zasebnemu pravu: nauk o meddržavni podsodnosti, o meddržavnih zaprosilih in o izvenozemeljskem učinkovanju sodnih izrekov ter da je meddržavna razmejitev sodstva javno (mednarodno), a vprašanje domovinstva samoposebi državno (torej tudi javno) pravo. Ostali poglavji pa imata najtesnejše stike z meddržavnim zasebnim pravom. — Menim, da omejuje avtor meddržavno zasebno pravo prestrogo na kolizijske norme, ki so le sredstvo uprave zasebnopravnih odnosov potom meddržavnega zasebnega prava (K r č m á ř: »Razmejitev kompetence pravnih redov je le

sredstvo zakonodajne tehnike«; k mednarodnozasebnemu pravu je prištevali vse pravne predpise, ki upravljajo (urejajo) takozvane mednarodnozasebnopravne odnose, predvsem razmejitvene norme in pravo tujcev, a poudariti je idejno zvezo zlasti s svetovnim (uniformnim) pravom«. Uvod do mezinárodního práva soukromého, str. 92 in 122).

A. Bilimovič razpravlja o uporabnosti pojmov statike in dinamike, ali bolje o njih neuporabnosti v narodnogospodarski vedi in ju nadomestuje s »stacionarnim« in »nestacionarnim« ali izpreminjajočim se gibanjem gospodarstva, s stacionarnim in nestacionarnim gospodarstvom.

Izraz »nestacionarno« (gospodarsko) gibanje ni povsem točen: permanentno gibanje je enakomerno, ali pa stacionarno; tudi je pomen izraza »stationary state« že domač v smislu ustaljenja, zastoja nove tvorbe kapitala (J. St. Mill). — Videti je, da se gibljemo v deduktivni metodi, omiljeni po induktivnem postopku, ki ga avtor opisuje na str. 160. — Primerjal bi boj med organizmi, kot narodnogospodarskimi enotami, vrenju, pri čemer mnogokrat enote nižjih vrst razkroje višje, tako da nam zgolj dinamika tega razkroja ne more pojasniti.¹

Dr. M. Kosič nam podaja pregled sociologije tekom zadnje generacije (F. Tönnies, Durkheim, Giddings, Hobhouse, Ross, Simmel, Vierkandt, Oppenheimer, Pareto, Maks Weber i. dr.), posvečujoč posebno pozornost vprašanju o predmetu, metodi in obsegu sociologije. Sestav sociologije obsega občo in posebno sociologijo. Posebna ali specialna (konkretna) sociologija se bavi z odkrivanjem vezi odvisnosti med različnimi socialnimi pojavi (gospodarstvo, zakon, red, država, pravo, vera, morala i. dr.); nje metoda je genetična in primerjalna (v isti skupini). Obča (abstraktna) sociologija pa proučuje družabnost kot takšno, nje oblike, činitelje, razvoj, pravilnosti ali zakone. Tako postopate francoska objektivistična struja, ki priznava realni obstoj socialnih dejstev, pa struja pristašev nauka, imenovanega »Beziehungslehre«, med Nemci. Uvodni del obče sociologije naj tvori »Beziehungslehre« kot sociološka propedeutika, kot nauk o osnovnih socioloških pojmih.

Tudi opozarja Kosič na razne struje v sociologiji, ki poudarjajo n. pr. psihološko ali pa prirodoslovno metodo ter pojasnjuje naposled razmerje med sociologijo in sorodnimi ji vedami (zgodovino, etnologijo, demografijo, statistiko, socialno psihologijo...). »Praktično sociologijo« nadomešča K. s »kulturno politiko«.

Poudaril bi posebne vezi sociologije s filozofijo politike, z univerzalno pravno zgodovino (Kohler) in s primerjalnim pravoslovjem. — Ozirati bi se bilo tudi na dela slovanskih sociologov. Poskus, rešiti vprašanja o predmetu, metodi in obsegu sociologije na podlagi

¹ Biološko urejeno pojmovanje nar. gospodarske vede poudarja E. Schwiedland, Volkswirtschaftslehre, 1920², str. IV.; pač ni prezreti vidikov: res, persona, actio.

teorije zadnjih desetletij, je nekoliko smel; sicer pa posega avtor tudi v zgodovino sociologije celó do Vica.

Dr. Gjorgje Tasić proučuje v svoji razpravi vprašanje, dali odgovarja država za protipravna dejanja svojih organov. Odgovoriti je na to vprašanje samo z dvojnega stališča: da država odgovarja, ker je celota, da ne odgovarja, ker je istovetna s pravnim redom. Avtor zanika prvo možnost; država ni organizem, ampak je le sestav pravic in dolžnosti. Tudi pravna oseba ni realiteta, ampak le praven odnos. Iz značaja pravne osebnosti ne moremo torej ničesar sklepati na odgovornost ali na neodgovornost države za dejanja njenih organov. Ta odgovornost more biti utemeljena samo v pozitivnem pravnem redu. K temu pa zakonodajalca ne sili nikako bistvo ali logika pravne osebnosti, marveč ga vodijo k temu, da odredi odgovornost države, čisto praktični razlogi. Ni tedaj nujnosti, da pravna oseba odgovarja, ali pa da ne odgovarja. Rešitev vprašanja je edinole stvar pozitivnega prava. Avtor se ozira neprestano na teorijo normativne pravoslovne šole (Kelsen), varujoč napram njej samostojnost svoje teorije.

Tasićeva razprava je deduktivnega značaja; že zato ji sami preti opasnost »sholastične« metode, ki jo sicer avtor zavrača: ako ni utemeljena ena sama premisa, ni pravilen tudi zaključek.²

S pravoznanstvenega stališča smatram za pravilnejše, ohraniti »fikcijo« pravne osebe, pravne osebnosti države ter tako načeloma izvajati iz nje pravno civilno odgovornost, kajti pravoznanstvo ni v tem slučaju »razlagajoča, tudi ne normativna disciplina, ampak tehnika« (A. Baumgarten); k tej pravniški tehniki pa spada tudi splošni pojem pravne osebnosti, ki obsega tudi splošno pravno sposobnost osebe.

Vsakemu, ki se peča s pravoslovnimi in sociološkimi študiji, nudi ta letnik »Zbornika« obilo zanimivega gradiva, nas uvaja baš v temeljne probleme, zlasti glede metode, ter se vredno druží s prejšnjima letnikoma.

Dr. Martin Malnerič.

Bilimović A., Pojem »statike« in »dinamike« v narodno-gospodarski vedi.

Comte je uvedel v socialno vedo izraza »statika« in »dinamika«, povzeta iz mehanike. Odtod sta prešla tudi v narodno-gospodarsko vedo. B. raziskuje, ali je takšna terminologija upravičena. Najprej ugovarja, da moremo v nekakšnem analognem zmislu govoriti o gospodarski mehaniki in rabiti torej v gospodarski vedi izraza iz mehanike. Dasi namreč delujejo v gospodarstvu tudi psihične sile, ki niso izmerljive, so vendar kvantitativno primerljive, poleg tega so pa izmerljivi njih učinki. Tudi to, da je volja svobodna ali nesvobodna, ne dela ovir, ker smatra teoretična ekonomika določene načine človeškega ravnanja itak le za pogojne premise. Toda, če je takšna raba načelno upravičena, ni upravičena raba izrazov »statika« in

² O državi kot »organski projekciji« gl. Ludvik Stein, *Mechanische und organische Staatsauffassung*, Deutsche Rundschau, 1904.

»dinamika«. Zakaj, statika je v mehaniki del dinamike (dinamika se namreč deli v statiko in kinetiko), torej delitev v statiko in dinamiko ni logična. Potem pa ves gospodarski proces po svoji naravi ni statičen, ampak kinetičen, vedno gibanje (proizvajanje — menjavanje — porabljanje). Zato povzroča ona raba zmede in zmote. Le to je resnično, da je gospodarsko gibanje lahko stacionarno, to je, enolično, ali pa nestacionarno, to je v stanju perturbacij (kjer se posamezni vzroki gospodarskega procesa neenakomerno izpreminjajo). Morali bi torej govoriti po pravici le o stacionarnem in nestacionarnem gospodarstvu. Izmed teh dveh oblik je druga znanstveno še malo obdelana, a je zelo važna, ker nam šele ta podaja pravi pogled v dejansko gospodarsko življenje. Seveda je pa tudi težka, ker je to življenje zelo zapleteno. B. podaja kratek načrt metode in pravi, da bo važno dopolnilo takšni racionalni ekonomiki statistična gospodarska idiografija.

Razprava je jasno in logično pisana ter kaže obenem obširno poznanje svetovne literature. Ali bo B. prodril? Logika je z njim, proti njemu je pa — usus tyrannus!

A. U.

Dr. Metod Dolenc, Pravosodstvo cistercienske opatije v Kostanjevici in jezuitske rezidence v Pleterju od konca 16. do konca 18. stoletja. (Zbornik znanstvenih razprav, III; str. 1—118.)

Po Hoffu in Vrhovcu se je univ. prof. Dolenc zopet lotil, da nam kot pravnik razčisti in raztolmači pomen inštitucije vinogorskih sodnih zborov, ki se je že doslej z njimi bavil v par razpravah. Na podlagi sodnih protokolov, ki se hranijo v deželnem arhivu v Ljubljani, razpravlja v tej najnovejši tozadevni študiji obširno o ustanovi in kompetenci starodavnih ljudskih sodišč, zasledujoč različne vplive, ki se dajo ugotoviti kljub temu, da so ljudski sodniki v primerih vseh vrst sodili tako, kot so jim velevala ukoreninjene stare šege in navade; po lastnem preudarku so se držali pri rabsodbah kvečjemu glavnih načel »gorskih bukev«, — podrobnosti, osobito glede kazni, so si določila tega svojega zakonika prosto po svoje prikrojevali. — Često so šli celo tako daleč, da so posamezne, točno dogovorjene dele pogodbe, ki niso bili po godu njihovem patriarhalnemu pravnemu čutu, spremenili in nadomestili z drugimi, ako se je sodnikom to zdelo »primerno«. Kar so sklenili ti ljudski sodniki v mejah lastnega delokroga, to je veljalo tako, da se brez njihovega privoljenja ni smela vložiti niti pritožba.

Tudi iz drugega cerkvenega dominija v nasprotnem kotu Kranjske, iz Bleda, nam poročajo viri o sličnih kvaternih ljudskih sodiščih, ki bom o njih podrobneje ob drugi priliki spregovoril. Relacijsko poročilo briksenskega komisarja (1565) namreč pravi, »daß in derselben Herrschafft Veldes... alwegen den nechsten Montag nach dem Quottember Mittwoch Recht im Schloß, so man das Quottember Recht nent, gehalten vnd würdet mit 12 Beysizern so yederzeit der Herrschafft gewärtig sein müssen besetzt, vnd ain yeder Er seye frendt oder vnderthan, der mag mit ringem vncossten sein Sachen

guetlichen oder Rechtlichen zu endschafft bringen«. Slično kot na Dolenjskem so bile tudi tu apelacije zelo redke (gleich wohl mag sich einer, wo er mit der Strafe beschwert würde, dessen bei der Landes Obrigkeit beklagen, das thut aber keiner). Ne le gospodarsko-socialni, marveč tudi pravno-upravni položaj podložnikov upravičuje tudi pri nas resničnost srednjeveške prislovice, da je pod cerkveno streho dobro prebivati! — Pisateljevo uvodno pripombo, ko da bi Valvasor ljudskih sodišč nikjer ne omenjal, treba v toliko izpopolniti, da pozna naš historiograf tudi županske sodbe na Dolenjskem in v Istri (IX. knj., str. 95); govori celo obširno o »lesenem sodnem protokolu«, t. j. štetju in vrezavanju glasov prisednikov na rovaš. Valvasor trdi, da so se morali temu, često pristranskemu kmetskemu sodišču hočeš nočeš podvreči vsi, tudi plemiči; pravi, da ti »čudni sodniki« niso hoteli priznati niti deželnega sodišča, kar se ujema tudi s tem, kar smo glede prizivov že zgoraj čuli. Valvasor primerja ta županska sodišča z vestfalskimi »Vehmgerichte«. Mal.

ZGODOVINA.

Bulićev zbornik (Strena Buliciana). Naučni prilozi posvečeni Franu Buliću prigodom LXXV. godišnjice njegova života od učenika i prijatelja 4. oktobra 1921. Zagreb-Split 1924. Uredila A. Abramić in V. Hoffiller. Načrt za platnice je izdelal V. Kirin. Tiskarna »Narodnih Novina«.

Debel foliant, obsegajoč 735 strani, priobčuje prispevke 92 so-trudnikov, ki so s tem počastili starostni jubilej staroste jugoslovanskih arheologov. Internacionalni značaj tega slavlja se najbolj razvidi iz dejstva, da so zastopani domalega vsi evropski kulturni narodi in njihovi jeziki. Članki so napisani v sledečih jezikih: srbsko-hrvaško, nemško, francosko, slovensko, italijansko, rusko, angleško in češko. V prispevkih prevladuje nemški jezik; vsi slovansko pisani prispevki so podani tudi v jedrnatem francoskem izvlečku. Izmed Slovencev so prispevali: dr. L. Hauptmann, dr. Fr. Ilešić, dr. Fr. Kovačič, dr. J. Mantuani, dr. Murko in dr. Fr. Stelè. Iz Slovenije sta tudi prispevka V. Skrabarja in B. Sarije.

Po tvarini se prispevki tičejo prazgodovine, arheologije, stare zgodovine, latinske filologije, stare krščanske arheologije, srednjeveške umetnosti, slovanske zgodovine, numizmatike, narodopisja in slavistike. Največ doneskov je v kakoršnikoli zvezi z delovanjem slavljencevim ali Dalmacijo, če ne pa vsaj z znanstvenimi vprašanji tičočimi se Jugoslavije.

Iz tega bogatega gradiva nameravam opozoriti samo na par člankov, ki prinašajo splošno važne rezultate ali pa ki se tičejo Slovenije.

Heberdey, Zur Entstehungsgeschichte des griechischen Hochreliefs. Izvajanja so oprta na pisateljevih študijah ob ostankih staroatiškega kiparstva iz porosa. So-

glaša s Koeppom, da se je ploski relief razvil iz slikarstva, visoki relief pa neodvisno od njega iz okrogle plastike, ne pa, da je tvorila tozadevno izhodišče skulpturna dekoracija metop, ampak v slemen-skem čelu (timpanu) templjev, kjer se je v prvotni leseni konstrukciji okrogla plastika po prehodu k kamenitemu materialu združila z ozadjem in rodila visoki relief.

E. Weigand, *Die Stellung Dalmatiens in der römischen Reichskunst*, se temeljito dotakne osnovnega problema »orient ali Rim« z ozirom na dalmatinske spomenike. Na podlagi kapitelov zgodnje rimske in zgodnje cesarske dobe dokazuje, da je Dalmacija z Istro vred pripadala po svojem umetniškem jeziku k zapadni polovici rimske države. Glede najvažnejšega antičnega spomenika v Dalmaciji, Dioklecianove palače v Splitu, sklepa, da je delo maloazijskih graditeljev, a popolnoma razložljiva kot proizvod rimske državne umetnosti. Njen pomen ne obstoji v tem, da bi bila prvič podala celo vrsto važnih arhitektonskih novotarij, ampak v tem, da je toliko, na posameznih primerih že uporabljenih pridobitev združila v učinkovito enoto. Posledica zaposlenosti maloazijskih kamnosekov pa je, da se tekom 4. stoletja zapadnoevropski skulpturni elementi skoro popolnoma umaknejo vzhodnim ter se v 5. stoletju pojavijo posebni provincialni znaki v dalmatinski umetnosti.

A. Hekler, *Kunst und Kultur Pannoniens in ihren Hauptströmungen*, ugotavlja na podlagi nagrobne plastike važne razvojne črte. V 1. stoletju se opaža vpliv zgornjeitalske rimske umetnosti, domači keltski elementi pa učinkujejo naprej v imenskih oblikah in oblekah, pa tudi mitološke scene se sem in tje travestirajo v keltski modi. Od 2. stoletja po Kr. stopajo domači elementi v ozadje in polagoma izginejo. Obenem nastopijo mesto zgornjeitalskih helenistični, čez Galijo dospeli motivi. Ohranjena je cela množina mitoloških reliefov, ki so značilni za panonsko umetnost te dobe. V 3. stoletju zopet izginevajo klasične predstave in oblike ter se v življenju uveljavi barbarski element, ki vpelje umetno obrt, polno orientalskih motivov in zadovoljujočo željo po sijaju (karakteristična poraba dragih kamenov).

V. Skrabar, *Das Mithraeum bei Modrič am Bachergebirge*, objavlja in tolmači ostanke mitreja, ki ga je l. 1893 izkopal Fr. Ferk blizu Modriča v konjiškem sodnem okraju.

A. Gnirs, *Beispiele der antiken Wasserversorgung aus dem istrischen Karstlande*, podaja primere za vodne naprave v mestih, in sicer javne in privatne, dalje za poststva z vilami na deželi ter za mala kmetijska selišča.

B. Saria, *Zur Geschichte der Provinz Dacien*, dokazuje najprej, da so Rimljani že pod Galienom definitivno zapustili Dacijo, in objavlja nazadnje dva rimska nagrobna spomenika vojakov, ki sta padla v bojih za imenovano provincijo. Eden je iz Celja, drugi pa vzdian v zidu cerkve sv. Nikolaja pri Dobrni.

J. Wilpert, *Alte Kopie der Statue von Paneas*, se ponovno peča z vprašanjem reliefa na desni ozki stranici lateran-

skega sarkofaga 174. Wilpert se zavzema za krščanski značaj tega reliefa, vendar po njegovem mnenju ne predstavlja Kristusa s krvočno ženo, ampak Kristusa s Kananejko. Bronasta skupina v Paneas bi bila tako najstarejši dosedaj znani Kristusov spomenik.

J. Sauer, *Das Aufkommen des bärtigen Christustypus in der frühchristlichen Kunst*. Velezanimivi in važni članek dokazuje, da nastopata brezbradi in bradati Kristusov tip že prav zgodaj skupno na zapadu in da ne more biti govora o kakem orientalskem poreklu bradatega. Brezbradi tip je res v veliki premoči posebno do Konstantinove dobe; vendar se ne sme prezreti, da so tudi ostale moške postave sv. pisma takrat pretežno brezbrade in se bradate pogosteje pojavljajo šele s 4. stoletjem. Istočasno se začne množiti tudi število bradatih Kristusovih podob. Posebno se širi ta tip po motivih, ki ne predstavljajo Gospoda v slučajnih položajih in dogodkih vsakdanjega življenja, ampak v poveličanju, vzvišenega nad čas in prostornost kot najvišjo učečo avtoriteto (imago clypeata, Dominus legem dat, Pantokrator itd.).

Sledeči članek V. Schultze, *Christus in der frühchristlichen Kunst* je slaboten.

J. Mantuani, *Paulinische Studien I. Die Bedeutung des Wortes »purpura«*. Pomen besede »purpura« v titulu Pavlina Nolanska za apsidalni okras Feliksove bazilike v Noli razreši Mantuani s pomočjo obsežnega filološkega in ikonografskega aparata kot kos purpurnega blaga, visečega na ramenih križa, in poizkusi rekonstrukcijo Pavlinove predstave v sliki 3 na str. 361.

Fr. Kovačič, Petovij in Celeja v starokrščanski dobi. Posebno obširno se kritično bavi s trditvijo historikov (na podlagi izjave sv. Hieronima), da je bil ptujski škof Viktorin Grk po rodu in se zavzame za njegovo latinsko pokoljenje. — Proti Eggerju zagovarja razdejanje Ptuja po Gotih ter se kritično bavi z odstavkom oglejskega sinodalnega pisma l. 381 na cesarje Gracijana, Valentinijana II. in Teodozija, kjer se govori o krivoverskem ptujskem škofu Juliju Valentu.

Fr. Stelè, Gotsko stensko slikarstvo na Kranjskem, podaja pregled spomenikov v XV. in XVI. stoletju in poskusi dognati glavno smer razvoja slikarstva v tej dobi.

J. Strzygowski, *Die Stellung des Balkans in der Kunstforschung*. S. se v tem članku skuša s svojo znano metodo približati problematični, dosedaj še sploh ne načeti nalogi o bistvu in vlogi umetnosti Balkana. Njegove misli problema sicer ne rešijo in ga naravno vsled pomanjkanja vseh predpogojev tudi ne skušajo rešiti, pač pa daje nekaj gotovo plodonosnih pobud. Tudi za zadnji čas tolikrat načeto vprašanje slovenstva umetnosti pa je pomemben pasus: »Und wenn es auch keine bedeutsame Einzelpersönlichkeit im Mittelalter und der türkischen Zeit auf dem Balkan gegeben haben

sollte: hat neben dem großen Einzelnen die Seele des Volkes, auch wenn es nicht zu Hochkulturen vorge drungen ist, keine Bedeutung? ...daß nicht die Hochkulturen Keime schaffen, sondern sie nur zur Entfaltung im Großen bringen. **Die seelischen Regungen allein sind schöpferisch.**«

Lj. Hauptmann, Prihod Hrvatov, pretrese na novo vse vire, ki govore o tem vprašanju, na podlagi katerih so zgodovinarji prišli do različnih zaključkov in se dosedaj niso mogli zediniti. Članek se peča najprej z vprašanjem čeških Hrvatov, nato z Belimi Hrvati, z ruskimi Hrvati, s pomenom izraza Džrvab pri Ibn Rustu, ter nazadnje z dalmatinskimi Hrvati. Rezultat njegovih izvajanj je, da je domovina Hrvatov Mala Poljska, v Dalmacijo so vdrli za časa cesarja Heraklija in nadomestili med ondrotnimi Slovani Obre ter postali njihovo plemstvo. — Veliko vlogo v izvajanjih tega spisa igrajo poročila arabskih pisateljev. Pri teh pa je ravno čitanje arabskemu jeziku tujih lastnih in krajevnih imen nejasno in sporno, in historiki operirajo z različnimi domnevami, pri katerih pa ne dobimo vtisa posebne gotovosti. Zdi se mi, da bo tudi tu potrebna temeljita in ponovna revizija in paleografska kritika orientalskih tekstov samih. Vsa domnevanja temeljijo sedaj na prestavah teh tekstov in zaupanju na zanesljivost tistih, ki o njih poročajo. Kako se od knjige do knjige izprevržejo argumenti, nam dokazuje pasus o eventualnosti Džrvab — Hrvab : Džrvat — Hrvat, kjer čitamo na str. 538, da v arabski pisavi pomeni pika p o d nekim znakom h, n a d istim znakom pa dž, v resnici pa pomeni isti znak b r e z pike ali pa s piko n a d seboj h, s p i k o pod seboj pa dž. Takim pomotam bi se izognili samo, če bi za argumentacijo navajali dvomljiva mesta arabskih tekstov v fotografski reprodukciji, ker bi le ob originalni sliki pisane, a dvomljivo čitane besede imele smisel duhovite kombinacije o njihovem čitanju; kombinacije, oprte s a m o na splošne lastnosti in netočnosti arabske pisave, pa niso zadostne in ne prepričevalne, posebno če se s tako lahkoto udajajo zaželjeni razlagi. Frst.

Studi bizantini. Pubblicazioni dell'Istituto per l'Europa Orientale — Rim, 2. serija Politika, Storia, Economia V. Napoli, Riccardo Ricciardi ed. 1924.

Ta knjiga, katere del je izšel tudi kot zv. 6 in 7 revije »L'Europa Orientale« l. 1924 v Rimu, je imela prvotno namen iziti kot prispevek italijanske znanosti za bizantinološki kongres v Bukarešti leta 1924. Vsled tehničnih zaprek se je izdanje zapoznilo in izšlo naknadno kot poklonitev italijanske znanosti Rumuniji in Grčiji. Knjiga vsebuje 24 člankov iz raznih strok bizantinologije. Sodelujejo A. Giannini, Fr. Brandileone (Penalne klavzule v bizantinskih dokumentih v južni Italiji), R. Buonocore (Kopaoniški Nemanici, romanski dinasti balkanskega polotoka), G. Cammelli (Božična himna Romana Meloda), F. de Simone-Brouwer (Bizantinska tradicija v novogrški narodni literaturi; Bizantinizem in njegovi gojitelji v Italiji), E. Diehl (L'école franç. de

Rome in biz. študije), G. Gabrielli (Italogrki in njihove kolonije; Demisianos), I. Guidi (Bizanc in kraljestvo Aksum), S. Mercati (Epi-grami na smrt Mihaela Movile, moldavskega vojvode; Verzi Bazilija Kekaumena na smrt Anastazija Liziksa; Pismo meniha Sofonija filozofu Jožefu; Poezije Teofilata Bolgarskega; seznam bizantinoloških spisov G. Mercatija), A. Muñoz (Trije kodeksi z miniaturami v sarajski biblioteki v Carigradu; Bizant. študije v Italiji), P. Orsi (Mozaična sličica iz Sicilije), B. Pace (Bizantinska umetnost na Siciliji), A. Palmieri (Bizant. in protibiz. bogoslovje v Italiji; Spis bizant. in orientalskih spisov A. Palmierija), A. Pernice (Bizant. cesarice; Curtea de Arges in bizantinski početki romunske umetnosti), A. Solmi (O trgovskih zvezah med Pavijo in bizantinskimi mesti južne Italije v visokem srednjem veku), N. Turchi (Bizantinska Italija). Pestrost vsebine te publikacije je že iz tega pregleda zadosti razvidna; opozorimo naj samo na par umetnostno zgodovino zadevajočih člankov: *M u ñ o z* nas seznanja s tremi kodeksi iz sarajske biblioteke v Carigradu in objavlja v sliki njihove miniature. *Evangeljar* (brez. štev.) označi kot dober primer stilske popolnosti bizantinskih miniatur med IX. in XII. stol.; datira ga v prvo pol. XII. stol.; *Evangeljar* št. 21 iz 12. stol. je soroden evang. v komunalni biblioteki v Sieni; komentar k Davidovim psalmom (št. 13) iz prve pol. XIV. stol. vsebuje edini primer naslovnega lista k psalmom z muzicirajočimi ženami in še nekaj drugih zanimivih ikonogr. posebnosti; glavna vrednost pa obstoja v stilski strani, ker z drugimi spomeniki (Kahrié Džami) vred dokazuje, da pomenja XIV. stol. začasen preporod bizantinske umetnosti. — *B. P a c e* nas seznanja z redkimi spomeniki bizant. umetnosti na Siciliji iz prve dobe bizant. kulture pred IX. stol. ter skuša na teh in na nekaterih splošno znanih poznejših primerih ugotoviti, da je osnovna poteza sicilske umetnosti od selinutskih metopov dalje nek zdrav realizem v podajanju forme in ekspresije čuvstev, ki označuje tudi spomenike bizantinske mozaične umetnosti v Palermu in Monrealeu; v teh si prikroji v tem smislu celo stroge bizantinske ikonografske sheme. — Najbolj obširen in bogato ilustriran pa je članek *P e r n i c e* o knežji cerkvi v Curtea de Arges v Rumuniji in njenih zvezah z bizantinsko umetnostjo. Glede zlate zaponke kneza Radu Negru (1374—1385) ugotavlja, da je češko-nemškega izvora. Najobširneje pa se peča s freskami te cerkve, glede katerih utemeljeno meni, da so popolnoma bizantinske brez vsake primesi italijanskih vplivov in spadajo v cikel cerkvenih slik, ki ga tvori Kahrié-Džami s srbskimi spomeniki XIV. stoletja. Proti mnenju, da sta slike izvršila dva slikarja, eden Grk, drugi Slovan, postavlja mnenje, da so bili trije.

Frst.

NARODOPISJE.

Die Weihnachtsbräuche der Serbokroaten. Vergleichend dargestellt von Prof. Dr. Edmund Schneeweiß, Lektor der Universität Belgrad. Mit einer Figurentafel und einer Karte. Wien

1925. Vel. 8°. 232 str. Ergänzungsband XV zur »Wiener Zeitschrift für Volkskunde«. Verlag des Vereines für Volkskunde Wien, VIII. Laudongasse 17.

Lektor nemškega jezika na vseučilišču v Belgradu dr. Edmund Schneeweiß, ki se je lani udeležil tudi slovanskega geografskega kongresa v Pragi, je podal s to knjigo delo, ki bo vzbudilo v širnem znanstvenem svetu gotovo veliko zanimanja. To je prvi poizkus srbskohrvatske božične običaje skupno obdelati. Gradivo so mu nudili odgovori na vprašanja o narodovem življenju, ki sta jih razposlali belgrajska in zagrebška akademija. Opisi narodovega življenja so deloma tiskani v Srpskem Etnografskem Zborniku in v zagrebškem Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena, deloma pa so pristopni v rokopisih v akademjskih zbirkah. Tudi Wissenschaftliche Mitt. aus Bosnien u. der Herzegowina, Kukuljevićev Arhiv, časopis Karagić so mu bili viri, nekaj pa je sam doživel in zvedel. Ni mogoče na nekaj straneh podati bogate vsebine in razkriti velikanski etnografski zaklad, ki je nakopičen v srbskohrvatskih božičnih običajih. Skoraj vsaka stran v knjigi ti pravi: izkoplji slovenske običaje in primerjaj jih s srbskohrvatskimi! Prvi del knjige je deskriptiven in natančno beleži vse običaje iz srbskohrvatskih pokrajin ter navaja točno literaturo. Drugi del pa skuša razjasniti, odkod so običaji, ter jih razlaga. Rezultati razprave pa so sledeči: Božični običaji Srbov-hrvatov presegajo po množini in starodavnosti božične običaje drugih evropskih narodov. Vzrok: za turškega gospodstva so bili stoletja ločeni od sveta, njih selišča so gorata, družinska organizacija je dobro izvedena, narod je konservativen. Ogrodje božičnih običajev tvorijo antični običaji ob kalendah, ki so prodrli že iz Dacije v pradomovino Slovanov ter so se tam pridružili slovanskim sredozimskim običajem. Rimske kalende, najstarejši grški prazniki in germanski časi, v katerih so darovali, so bili odvisni od luninih faz. In če primerjamo še današnje običaje, lahko domnevamo, da so imeli tudi poganski Slovani lunine praznike z rodovitnostnimi obredi in spomini (običaji) na mrtve. Ko so se priselili na balkanski polotok, so bili izpostavljeni vplivom iz Bizanca in Rima. Krščanski božični praznik kot srednjeveški početek novega leta je prevzel dosti starih običajev o kalendah in povzročil nastanek nove plasti novoletnih običajev. Večina običajev se vrši med dvanajstdnevnimi novoletnimi prazniki od 25. decembra do 6. januarja, ne po vseh krajih na isti dan, a v tej dobi. Nekateri se vrše tudi v adventnem času, a spadajo po svojem bistvu v božični krog. Posebno značilni za narodno božično praznovanje so dobro ohranjeni običaji, ki se vrše z Badnjakom, ki ga kot simbol novega leta, spravijo domu in sežgejo. Pri Slovencih je izginil baje običaj okoli leta 1850 (»panj«, »božič«). Značilna je božična slama, ki izvira iz altarske praznične nasteli, značilen razvit ceremoniel s prvim obiskovalcem (polaženik). Število čarovnih in vedeževalnih formul je velikansko. Običaji se vjemajo z običaji o Jurjevem (pri nas »Zeleni Jurij« in drugo), ki se vrše

tudi ob važnem časovnem razdobju, ob začetku pomladi. Na jurjev-ske običaje da so vplivale antične Palilije.

Doba romantike je tudi pri nas Slovencih rodila zanimanje za narodopisje, vsi časopisi in časniki so bili polni »narodnega blaga«. Dr. Gr. Krek je znanstveni zastopnik te dobe. Trstenjak je šel pre-daleč. Sedaj se je zanimanje zopet vzbudilo, a pogrešamo sistema. Nujno potrebna je bibliografija slovenskega narodopisja. In naša narodna dolžnost je, da se poprimemo dela s pravega znanstvenega stališča.

Fr. Kotnik.

PUBLICISTIKA.

Fran Erjavec: **Slovinci.** Zeměpisný, dějepisný, politický, kulturní, hospodářský a sociální přehled. Iz slovenščine preložil dr. B. Vybíral, predgovor je napisal dr. V. Burian. Prostějov, J. E. Buček 1924.

Knjiga predstavlja češko izdajo E-jeve knjige »Slovenci«, ki je nastala iz pisem o slovenskih razmerah v Protičevem »Radikalu« in izšla kot poizkus zaključene zbirke podatkov o Slovencih prvič v slovenskem jeziku. Češka izdaja ni enostaven prevod knjige iz slovenščine, ampak je bila v vseh delih temeljito predelana in izpopol-njena ter deloma prilagojena češkemu čitateljstvu. Razen tega je precej bogato ilustrirana, žal samo s slučajno razpoložljivimi klišeji, torej ne popolnoma enotno in tudi ne zadostno. Na koncu je dodana bibliografija spisov o Slovencih ter seznam čeških prevodov iz slovenščine. Napram slovenski izdaji je češka pridobila na stvarnosti in je tudi po zunanjščini imponantnejša in bolj prikupna. Češki pre-rod Vybíralov je na višku. — O delu samem smo čuli ob slovenskem izdanju zadosti mnenj, ki so po večini pogrešala temperamentno enotnost obdelave — grajanj z gotove politične strani ne moremo smatrati za objektivna —, kajti ta bi šele zvarila delo v res enotno in sugestivno sliko. Ta ugotovitev je gotovo opravičena, vendar ne zmanjšuje resnične zaslужnosti dela, katerega bi se bržkone še dolgo ne bil nihče lotil. Delo je recimo v mnogem oziru žurnalistično in neprebavljeno, kajti idealno bi ga zmožel samo strokovnjak, vsebuje pa toliko podatkov, da bi bil za nas in za našo propagando velik minus, če bi ne bilo izšlo; mi še dolgo ne bomo imeli toliko stro-kovno obdelanega gradiva, da bi na tej podlagi možel brezhibno ustvarjati publicist, več pa Erjavec itak ne namerava biti.

Frst.

Hermann Wendel: **Südslavische Silhouetten.** Frankfurter Societäts-Druckerei, Frankfurt a. M. 1924.

Knjiga, ki je posvečena Anatolu France-u, ni nastala sistema-tično, ampak predstavlja le zbirko v teku let slučajno nastalih žur-nalističnih poročil v raznih nemških listih. Ta poročila so se porajala največkrat ob pojavu kake važnejše jugoslovanske publikacije ali jubileja in na podlagi takrat objavljenega jugoslovanskega gradiva

seznanjala Nemce s posameznimi vidnimi predstavniki jugoslovanske zgodovine in kulture. Po literarni formi, ki je v bistvu vsem enaka, in obenem zunanje opravičilo, da jih lahko smatramo kljub slučajnemu nastanku vseeno za literarno enoto, jih je W. prav dobro označil z izrazom »silhouette«: Realnost, kakor so jo W. nudili njegovi viri, se je oblikovala v njegovem temperamentu na ozadju Nemcu domače duševnosti po bolj umetniškem kakor znanstvenem procesu in podala sliko, ki ni realnost, ampak njen obris, ki vsebuje le glavne, značilne poteze onega, o katerem govori, in vzbudi sedaj občudovanje do predstavljenega, sedaj sočutje, sedaj zanimanje in nam osebe in dogodke vselej človeško približa. — Wendel je razdelil gradivo v dva dela: *Borci* in *Pesniki*; za uvod in za konec pa je dal po enega Nemca, O. v. Pircha, ki je okoli l. 1830 prepotoval Srbijo, ter A. Müller-Guttenbrunna, modernega nemško-banaškega literata. Med silhuetami bojevnikov se nahajajo Z. Orfelin, V. St. Karadžić, Miloš in Mihajlo Obrenović, Luka Vukalović, Ilka Marković, Vl. Jovanović, Ante Starčević, Laza Paču, St. Protić, Mladi Krek, J. Cvijić in J. Skerlić. Med pesniki pa: Fr. Prešeren, P. Preradović, Br. Radičević, St. M. Ljubiša, V. Ilić, X. Š. Gjalski, A. Šantić. — Prvi del je vsekakor popolnejši, a tudi drugi zadostuje, da odpre tujemu čitatelju nekaj pogleda v našo literaturo. Kakor v prejšnjih knjigah je tudi v tej poleg obilice spretno in prijetno podanega stvarnega gradiva Wendlova osebnost glavna vez in tudi podlaga literarne vrednosti te knjige. Frst.

X. Nikodem Cieszyński: *Roczniki Katolickie* za rok 1923 (Katoliški letopis za 1923), 2. letnik. Poznań 1924. Drukarnia Dziennika Poznańskiego.

Ta 620 strani broječa knjiga daje pregled najvažnejših dogodkov v vesoljnem katoliškem svetu v l. 1923. Začenja z Vatikanom, potem pa motri katoliško življenje po posameznih državah, kjer prebivajo katoličani; pregled zaključuje najbolj obširno obdelana Poljska sama. XXXIII. poglavje govori o Jugoslaviji, XXX. do XXXII. o češkoslovaški, XXXIV. o Rusiji. Jugoslavijo naziva kraljestvo nemira in pripisuje mnogovrstnosti verstev nemalo vlogo v tem pojavu. Ko je podal glavna statistična data, govori najprej o pravoslavni cerkvi in njenih notranjih težavah, njenih zvezah s češko narodno cerkvijo in protežiranju hrvaške katoliškonarodne cerkve. Neprebširno govori nato o katolicizmu, kjer posebno odlično omenja Slovenijo in njene organizacije. Pri vlogi katoličanov v politiki navaja, da imajo v parlamentu 100 poslancev, kratko navaja katoliško literarno delovanje, evharistični shod v Zagrebu in katoliški v Ljubljani. Pri tem pregledu se čuti, da je oprt na nezadostne vire, katerih kvaliteta je kaj različna. Največ se sklicuje na »L'Europa orientale«, »La Civ. catt.«, »Les amitiés cath. franç.«, »Kath. Kirchenzeitung«, esperantski »Kattolika Mondo« in nekaj poljskih listov — torej povečini nesistematične, od časa do časa tu in tam slučajno se pojavljajoče informacije. Frst.

KULTURNE BELEŽKE.

Ocenjanje nerojenega življenja v porodništvu.

V slavnostni številki »Wiener klinische Wochenschrift« o priliki 88. zborovanja društva nemških prirodoslovcev in zdravnikov v Innsbrucku 21.—27. septembra 1924 je priobčil vseeuiliški profesor dr. H. E y m e r pod gorenjim naslovom svoje nastopno predavanje, ko je prevzel stolico za porodništvo in ginekologijo v novo otvorjeni kliniki v Innsbrucku. O taki priliki izgovorjene in priobčene misli morajo biti tehtne in splošno zanimive. Zanimive so tudi za nas, saj je prišlo to vprašanje lani v javen razgovor med nami. Zato menda ne bo odveč, ako povzamemo glavne misli Eymerjevega predavanja. Učenjak poudarja, da je splavljanje po večini (nad 90%) zločinskega značaja. Govoriti hoče le o »zdravniškem splavljanju«, ko je zdravniku namen, da varuje zdravje in življenje matere, zato razmotriva posebne indikacije, ki naj upravičijo zdravnika, da žrtvuje nerojeno življenje. Zdravnik bi se moral vsakikrat zavedati, da je njegova stanovska dolžnost varovati zdravje in življenje obeh, matere in nerojenega otroka, in bi smel poseči po življenju nerojenega otroka samo takrat, ako je splav ali otroka ubijajoča operacija med porodom edini izhod, da se mati otme zares smrtnonevarnega položaja, in to tudi samo takrat, ako je umetni splav znanstveno zares sposoben čin, da mater reši.

Eymer odločno zavrača splošno razširjeno mnenje, češ da je normalna nosečnost pri kaki obstoječi bolezni komplikacija ali pohujšava bolezni, dočim pomenja bolezni poslabšanje nosečnosti. Naštevava posamične zdravniške indikacije za splavljanje. Pri hudih krvnih boleznih splavitev ne pomaga, isto velja za sladkorno bolezen, pri lažjih je nepotrebna. Živčne, možganske in duševne bolezni se ne dajo s splavljenjem izboljšati. Golšavost je treba zdraviti drugače (operativno). Tako tudi srčne in obistne bolezni; pisatelj omenja ženo s hudo srčno napako, ki je srečno dvanajstkrat (!) porodila. Neutešno bruhanje in druge prave nosečnostne bolezni se dajo odpraviti brez splavljanja, splavitev hudih primerov obolevnosti ne ozdravlja. Obsežno se bavi učenjak z vprašanjem, kaj pomenja splavljanje pri tuberkulozi. Splav tuberkuloze ne ozdravlja. V prvem in drugem štadiju tuberkuloze je splavitev nepotrebna, v tretjem štadiju pa je odveč, ker matere ne reši. Zdravnik se preveč boji nosečnosti in premalo splavitve! Zdravnik ne sme videti v razvijajočem se novem življenju kake zle novotvorbe, ki jo sme in mora odstraniti, marveč mora čuvati novo življenje. Vzor bodi vsemu zdravniškemu prizadevanju, da se splavljanje odpravi in nadomesti z boljšimi načini zdravljenja.

Dr. A. B.

IZ REVIJ.

Archa, češki mesečnik za literaturo, umetnost, kulturo in življenje. XII. l., zv. 9. Pod naslovom *Literatura o slovinském umění výtvarném poroča B. Vybíral* o Zborniku za umetnostno zgodovino, Slovenski moderni umetnosti (izd. Narodna galerija) in Orisu zgodovine umetnosti pri Slovencih. — V zv. 10. poroča isti avtor o Malovi Zgodovini umetnosti pri Slovencih, Hrvatih in Srbih. Označuje jo pravilno kot dobro in hitro orientirajoč priročnik, ki mu pa manjka osnovne poteze prave zgodovine: toplega osebnega razmerja pisatelja do stvarine, ki stremlje vselej od površine h kavzalnim zvezam med zgodovinskimi dejstvi. — Poroča tudi o Finžgarjevih Zbranih spisov 4. zv. (Dekla Ančka in Srečala sta se).

Kultura slowiańska, l. 1924, št. 5. V. Frančič priobčuje prevod Nika Bartulovića črtice Maribor 1914. — Poročilo o smrti prof. medicine dr. Pavla Šavnika.

Bogoslovska smotra, l. XII., zv. III. V nadaljevanju svoje Povijesti unije u Jugoslaviji se J. Šimrak na str. 209—302 peča tudi z vlogo ljubljanskega škofa Tomaža Chróna v razvoju cerkvenega vprašanja v Zumberku in pride do zaključka, da Chrón radi nepoznanja položaja ni zavzel pravilnega stališča, ker je smatral cerkveno edinstvo za istovetno z latinizacijo in deloval na ustanovitev samostojne škofije v Zumberku mesto obstoječe marčanske, ki jo je vsled vzhodnega obreda smatral za razkolno.

Život, l. V., št. 5. Dr. Fr. Grivec je napisal članek Sv. Ciril i Metod o papinomu prvenstvu, kjer podaja na podlagi svojih v Bogoslovski akademiji izdanih del Pravovernost sv. Cirila in Metoda, Cerkevno prvenstvo in Cerkev, kratek pregled Slovincem že znanih rezultatov svojega znanstvenega dela o sv. bratih.

Vijenac, 1924, št. 18, prinaša B. Radice članek o Božidarju Jakcu, v reprodukciji pa sledeča Jakčeva dela: Portret norveškega komponista Harald Saeveruda, skico Muzika, suho iglo Sence, rizbo Sestra, skico Kurent, litografijo V gledališču in suho iglo Dva človeka.

Jugoslavenska Njiva, Zagreb, l. VIII., knj. II., br. 5. Martin Matković simpatično poroča o Erjavčevi knjigi Slovenci. — Fr. Ilešič poroča o varšavski reviji Kultura slowiańska. — V br. 6. poroča ljubljanski zgodovinar Nikola Radojčić o pojmovanju srbske in hrvaške zgodovine pri rumunskem zgodovinarju N. Jorgi, katerega poizkus sintetične slike razvoja jugoslovanske zgodovine bi utegnil zanimati tudi naše zgodovinarje.

Sv. Cecilija l. XVIII. zv. 5. Lud. Kuba, pregled slovanske melografije (= zapis melodij narodnih pesmi). — R. Pahor, Iz Julske Krajine (poročilo o glasbenem življenju). — Vajs, Nekoliko bilježaka o izdanju glagolskog misala latinicom. Vsebuje kratko zgodovino tega vprašanja in vrsto zanimivih osebnih spominov, razen tega 3 Jagičeva pisma, od katerih je stvarno ono z dne 26. decembra 1905 najzanimiveje, ker vsebuje nekaj konkretnih Jagičevih opazk k Vajsovini predlogom. — W. E. Ehrenhofer-Zirm nadaljuje spis Nekoliko riječi o sadanem graditeljstvu orgulja.

Bankarstvo, Jugoslavenska privredna revija, Zagreb. V zv. 11. Fr. Stelè: Moderne bančne zgradbe Ljubljane.

Nova Revija, Makarska. l. III. zv. 3. Dr. J. Srebrnič, Životna vrijednost auktoriteta: Auktoriteta je potrebna tako v cerkvi kot v družbi. Cerkevna auktoriteta se nanaša na vero in moralo. V tem oziru so cerkvi podrejena katoliška društva, tudi če niso izrazito verska. Kako cerkev izvršuje svojo auktoriteto v teh društvih, je zadeva cerkve oz. škofov, ki določajo način; kajti nemogoče je enotno navodilo za vse dežele in vsa katoliška društva. Nato razpravlja o razlikah med cerkveno in prosvetno auktoriteto. Katoličani so dolžni uvaževati in poslušati prosvetno auktoriteto, če je legitimna in če ne prekoračuje svojega delokroga.

Proti koncu govori o velikem pomenu tradicije in discipline v katoliških mladinskih društvih in se s toplimi besedami spominja v tem oziru svoje članske dobe v »Danici«. — Dr. Fra. A. Guberina obširno poroča o Fr. Grivca knjigi Cerkev in zaključuje, da je po njegovem prepričanju to, če tudi ne najobširnejša, vsekakor ena najpopolneje napisanih knjig o cerkvi v katol. literaturi sploh. — Istotako zelo laskavo ocenjuje dr. Fra A. Crnica Opekove knjige cerkvenih govorov.

Socialna misel, Ljubljana št. 8—10. P. A. Tominec nadaljuje svojo polemiko z »Vzajemnostjo« o bogastvu v člankih Nauk sv. Tomaža Akv. o bogastvu in Problem miloščine. — Fr. Erjavec, Slovensko združništvo podaja statističen pregled za l. 1922 in 1923.— N. Preobraženski, Med Azijo in Evropo je informativen članek o filozofiji takozvanih evrazijcev, ki ima precejšnjo vlogo v razvoju sodobne verske duševnosti, posebno v emigraciji. Kot glavne zastopnike navaja kneza W. Trubeckoga, naslednika Jagićevega na slavistični stolici na Dunaju, P. Bicillija in P. Savickega. — I. Dolenc, Vogelsang in početki krščansko-socialnega gibanja v Avstriji. Članek vsebuje poseben odstavek z naslovom Vpliv dunajskega krščansko-socialnega gibanja na Kreka in je tudi sicer prikrojen tako, da se vidi, kako se je Krek učil pri dunajskih krščanskih socialcih. — Ankete o verskonravstvenem preporodu sta se dalje udeležila Jos. Jeraj in P. Gvido Rant O. F. M.

Časopis katoličkého duhovenstva, Praga l. 65 (90) št. 9. (1924). — Dr. Josef Vajs, Některé řecké kodexy Novozákonní, recense Syrské (Antiochijsko-cařihradské), s různocetnými Západními i Alexandrijskými. Članek ima namen pokazati, da je vprašanje staroslovenskega preroda evangelijev bolj komplikirano, kakor se zdi na podlagi ugotovitev ljubljanskega profesorja A. Snoja v člankih Staroslovenski prevod evangelijev (v Bogosl. Vestniku 1922), Veteroslavicae versionis evangeliorum pro critica et exegesi sacri textus momentum (Biblica III. Rim 1922) in Staroslovenski Matejev Evangelij (Bogosl. akademija, Razprave II). Snojeva izvajanja so vzbudila mnogo pozornosti v slavističnem svetu, a po Vajsu se tudi Snoju ni posrečilo razložiti vseh različnih čitanj v staroslovenskem prevodu, kajti v staroslovenskem prevodu se nahajajo tudi različna čitanja, ki ne odgovarjajo niti carigrajski niti aleksandrijski recenziji, ampak tako zvanim zapadnim verzijam. V svojem članku navaja Vajs vrsto uncialnih in minuskalnih kodeksov, ki odgovarjajo pretežno carigrajskemu čitanju z aleksandrijskimi in zapadnimi različnimi čitanji. Članek ima namen dokazati, da so taki teksti v IX. stoletju v oblasti bizantinskega patriarhata resnično obstojali, ne rešuje pa vprašanja zapadnih čitanj v staroslovenskem tekstu.

Narodna Starina, Zagreb, zv. 5. Vl. Petković, »Loza Nemanjića u starom živopisu srpskom. — Nikola Zega, Zbirka Nikole Arzenovića. N. A. (* 1823, † 1885) je zapustil obsežno zbirko risb in slik jugoslovanskih noš, katero hrani sedaj Etnografski muzej v Beogradu. Zbirka vsebuje tudi nekaj noš iz Slovenije in Istre. Članek reproducira na str. 140 in 141 fantovsko in dekliško nošnjo iz Metlike. V seznamu Arzenovičevih akvarelov se nahajajo tile iz naših krajev: št. 162. žena iz Ptuja, 163 mož iz Ptuja, 164 fant iz Ljubljane, 165 dekle iz Ljubljane, 166 in 167 mož in žena iz Vipave, 168, 169 dekle in fant iz Metlike, 170 in 171 mož in žena iz Mokric, 172 in 173 mož in žena s Krasa, 184 in 185 fant in dekle s Proseka, 186 in 187 mož in žena iz Servole pri Trstu, 212 prvotna noša iz Ljubljane, 213 prvotna noša iz Gorice, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183 in 207 so iz Istre.

Nova Evropa, knj. 10., zv. 7 in 8 ima naslov Kulturna Slovenija u opisu samih Slovenaca. Uvod je napisal M. Murko. — J. Glonar slika v velikih obrisih v članku Slovenska naučna kultura razvoj od renesanse in reformacije, ko je naša zemlja prvič progovorila svojlastni jezik v krepki samozavesti v prevodu svetega pisma, pa do ustanovitve slovenskega vseučilišča v naših dneh. — A. Uše-

ničnik, Značenje vere za slovenački narod, govori o vlogi katoliške vere v slovenski zgodovini in njenem pomenu za slovenski narodni značaj. — L. Poljanec, Slovenačko školstvo nakon ujedinjenja daje pregleden članek o ljudskih, meščanskih, srednjih in učiteljskih šolah v Sloveniji. — Dopolnjuje ga M. Presl s člankom Stručno školstvo u Sloveniji. — Iz. Cankar, Značaj starije slovenačke umetnosti riše osnovne poteze razvoja slovenske umetnosti. V glavnom se zaključki skladaju z ugotovitvami Stelétovega Orisa zgodovine umetnosti pri Slovencih. Osnovno važne za izgradbo naše umetnostne zgodovine so temeljne ugotovitve Cankarjeve o značaju naše umetnosti ob času reformacije ter v četrtom odstavku, kjer vlogo 18. stotletja tako-le opredeljuje: »Dela, ki sedaj nastajaju, so znatno višja po umetniški vrednosti, kakor ona gotske dobe (ki pomenja prvi višek razvoja umetnosti pri nas) in se ustvarja v umetniškom oblikovanju prava nacionalna tradicija, ki ne zamrè već. Slovenija prestane biti samo umetniška provinca Italije ali Nemčije... V 18. stotletju se začne nepretrgana kontinuiteta slovenske umetnosti, ki traja, vedno v zvezi z umetniškim dogajanjem v ostali Evropi, prav do naših dni.« — Jos. Mantuani, O slovenačkoj pučkoj umetnosti je, kolikor je meni znano, prvič napravil poskus sistematičnega pregleda čez slovensko ljudsko umetnost. — F. Mesesnel, Moderno slovenačko slikarstvo slika postanek in razvoj slovenskega impresionizma. Jasno je orisana velika važnost Jakopičeve osebnosti, njegovega dela in razvoja. — J. Mantuani, Slovenačka narodna muzika u staro doba slika razvoj do konca XVIII. stol., dalje pa A. Lajovic v članku Pregled razvitka slovenačke muzike. — I. Grafenauer daje Pregled najnovije slovenačke književnosti, Fr. Albreht pa slovenskega gledališča. Publikaciju zaključujeta A. Gradnikov sonet Nova žetev in Pregljeva Beseda o besedi.

Knj. 10., št. 9, je bila posvećena prvomu zboru pravnikov Jugoslavije. D. Majaron je prispeval članek o slov. društvu »Pravnik«, M. Dolenc pa Država in pravosodje. — V isti številki poroća I. Belin o četrtom ljubljanskom velesejmu in ugotavlja, da je bil prirejen z dobrim okusom. Za naprej se mu zdi, da je v Ljubljani tendenca vzdrževati to podjetje kot veliko zabavališće z raznim improviziranimi razstavami, kar je edino moguć izhod, če ga hoćejo letno prirejati. Tako bi se semenj pretvoril v vsakoletni uspeši zlet gostov, ki letujuje po raznih krajih Slovenije.

Knj. 10., št. 13 in 14, je bila posvećena industriji Jugoslavije s celo vrsto informativnih in razmatrajućih člankov.

Srpski književni Glasnik, knj. 13., št. 7, je priobćil dve slovenski pesmi E. Gangla (Misel moja... in Iz tvojih ran... [1914—1918]).

Prejeli smo sledeče knjige:

Pavel Flerè: Fripovedne slovenske narodne pesmi. Mladini izbral in priredil Pavel Flerè. Z rizbami okrasil M. Gaspari. Ljubljana, Učiteljska tiskarna, 1924.

Eurípides: Medeja. Tragedija v petih dejanjih. Prevel dr. Fr. Bradač. Ljubljana, Kleinmayr in Bamberg, 1924.

Knjige družbe sv. Mohorja za l. 1924.

1. Koledar za l. 1925.

2. Dr. J. Lesar: Apostoli Gospodovi, I. zv.

3. Jakob Turk: Travništvo.

4. Jules Verne: Carski sel. II. del. Prevel dr. A. R.

Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku izdan od Fr. Bulića i M. Abramića. God. XLVI. Split 1923. Prilogi: 1. V. Novak, Najstariji dalmatinski rukopis Evangeliarium spalatense, Paleografska studija. — 2. Izvješće o djelatnosti Pokr. Konservatorskog Urada u Splitu za g. 1923. — 3. Fr. Bulić: Otkriće IV. starokršćanskog grobišta u Solinu.

Dr. J. Jeraj: Ob skrivnih virih. Maribor 1924.

Fr. Bernik: Pri najboljšem Prijatelju. Samozaložba. Kamnik 1924.

H. Wendel: Z jihoslovanského světa. Cyklus studii. Politická knihovna ř. I. Kn. V. Praha. Založba Orbis 1924.

Dr. G. Čremošnik: Naša trgovačka društva u srednjem veku. Separ. otisak iz Glasnika zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini XXXVI. letnik. Sarajevo 1924.

Abditus: Idejni predhodniki današnjega socializma in komunizma. Socialno-politična knjižnica, I. zv. Ljubljana, Zadružna založba, 1925.

T. Zieľiški: Antični in moderni svet. Poslovenil dr. J. Glonar. Splošna knjižnica VII. V Ljubljani. Zvezna tiskarna in knjigarna, 1925.

Marsel Moa: Osnovni pojmovi međunarodnog javnog prava (cir.). Preveo s francuskog dr. Mihailo Ilić. Beograd, Geca Kon 1925.

Branislav Petronijević: Osnovi empiriske psihologije (cir.), 2. zv. Elementi vesti. Drugo, prošireno i popravljeno izdanje. Beograd, Geca Kon 1925.

Ženske narodne pesme (cir.). Antologija, priredio Jaša M. Prodanović. Školski pisci 1—3. Beograd, Geca Kon 1925.

Dr. Lazar Marković: Politika (cir.). I. Od ustava do vlade federalističkog bloka (28. 6 1924—27. 7. 1924). II. Vlada g. Ljube Davidovića (28. 7.—5.11. 1924). Beograd, Geca Kon 1925.

Dr. A. Gosar, Socialna ekonomija. Splošna knjižnica zv. V. Ljubljana, Zvezna tiskarna in knjigarna 1924.

H. Sienkiewicz: U pustinji i prašumi. Preveo Benešić. Vasić, Zagreb 1925.

Aleš Ušeničnik: Uvod v filozofijo, zv. II. Metafizični del 1. in 2. sešitek. Bogoslovna akademija v Ljubljani knj. II. Zal. Katol. tisk. društvo v Ljubljani.

Aleš Ušeničnik: Ontologija. Učbenik. Bogoslovna akademija knj. VI. Zal. kat. Tisk. društvo v Ljubljani.

»Leonova družba« je izdala in priporoča naslednja dela:

Dr. Fr. Kos: Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku:

I. knjiga (l. 501—800) str. LXXX + 416. 1903. Razprodano.

II. knjiga (l. 801—1000) str. LXXXIV + 516. 1906. 50 Din.

III. knjiga (l. 1001—1100) str. LXXXVII + 330. 1911. 40 Din.

IV. knjiga (l. 1101—1200) str. CXIII + 648. 1920. 60 Din.

Dr. Jos. Gruden: Cerkevne razmere med Slovenci v XV. stoletju in ustanovitev ljubljanske škofije. Str. 148 in 19 slik. Ljubljana 1908. 25 Din.

Dr. Jos. Gruden: Slovenski župani v preteklosti. Donesek k starejši socialni zgodovini. Ljubljana 1915. 8 Din.

Dr. Mihael Opeka: Rimski verzl. 1916. 10 Din.

P. St. Škrabec: Jezikoslovni spisi. I. zv. 50 Din, II./¹ 8 Din.

René Bazin: Gruda umira. 1917. 25 Din.

P. Bourget: Zmisel smrti. 1918. 20 Din.

»Čas« je znanstveno glasilo Leonove družbe v Ljubljani in bo izhajal v letu 1924/25 (XIX. l.) kot dvomesečnik v letnem obsegu 20 pol. Uredniško leto se začneja z oktobrom.

Peti zvezek izide v maju 1925.

Naročnina za l. XIX. znaša 60 Din. Ustanovnikom, ki to izrečno žele, se v šteje v naročnino 10 Din. Za dijake 40 Din, ako jih je naročenih najmanj 10 pod skupnim naslovom.

Naročnina naj se pošilja po priloženih položnicah ozir. poštnih nakaznicah na naslov:

Uprava »Časa«, Ljubljana, Jugoslovanska tiskarna, kolportajni oddelek.

Uredniki: dr. Fr. Lukman, vseuč. prof., Ljubljana, Marijanišče; dr. Jos. Mal, ravnatelj, Ljubljana, muzej; dr. Fr. Stelè, konservator, Ljubljana, muzej.

List izdaja in zalaga Leonova družba v Ljubljani.

Ureditev 3. in 4. številke je bila zaključena dne 1. februarja 1925.

Opomba: Ponatis člankov in razprav iz »Časa« je dovoljen samo z vednostjo in dovoljenjem uredništva ter z navedbo vira.

Obvestilo naročnikom. Ker je družbeni zalogi 1. zvezek Kosovega Gradiva za zgodovino Slovencev v srednjem veku popolnoma pošel in je 2. tudi že malo, je odbor sklenil sprejemati 1. in 2. zvezek te knjige od naročnikov na račun naročnine. Zaračunata se jim z zneskom 20—50 Din, ki se ugotovi z ozirom na ohranitveno stanje ali eventuelno vezavo knjige.